

Makoldi Sándorné

FELTÁRULÓ
LEPLEK

Makoldi Sándorné

Feltáruló leplek
(Archaikus népi textíliák Gömörből)

Felelős kiadó:
Magyar a Magyarért Alapítvány
3526 Miskolc, Gyóni Géza u. 4.
Mankovits Tamás
www.magyaramagyarert.hu

Szerkesztő:
Túriné Makoldi Gizella Erzsébet

A kiadvány megjelenését támogatták:

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Nyomda:
SZELKER Nyomda (www.szelker.hu)

ISBN 978-615-6737-00-7

Makoldi Sándorné

FELTÁRULÓ LEPLEK

(Archaikus népi textíliák Gömörből)

Második, bővített kiadás

2023

2. Vászonneműk a szekrényben

Gömöri Múzeum, Putnok

Tartalom

Bevezetés.....	6
Madaras díszlepedők	7
Történeti visszatekintés	14
Rece munkák.....	21
Alap-jelek különböző hímzés-technikákkal	26
Úrihímzés. - Törökös, közép-ázsiai hatások	36
- A magyar úrihímzés gyökereiről.....	43
Főköötő analógiák	51
Az orcatakaró kérdése	58
A feltáruló leplek.....	66
Gömöri lepedőszélek csipkéi	75
A betéten kígyózó indák kozmikus jelei	79
Kelyhek, tulipánok (tulipán-kelyhek) a betéteken	85
Életfák és madarak a betéteken	90
Gyűjtéseink.....	106
1. Barka.....	107
2. Nagybalog.....	108
3. Gömöri Múzeumban Rimaszombatból.....	109
4-8.Putnok-Pálfala.....	111
9. Uzapanyit.....	113
10. Ragály.....	114
11-14. Ipolytarnóci ágyneműk.....	115
15. Balogpádár.....	117
16. Ipolytarnóc.....	118
17-19. Velkenye	119
20-22. Nagybalog	121
23-24. Eger környéke	124
25. Nagybalog.....	127
26. Balogpádár.....	128
27-29. Nagybalog	129
30. Rimaszécs	132
31-32. Nagybalog	132
33-34. Zádorfalva	140
35. Nagybalog.....	141
36-37. Hidegkút.....	142
38. Sajópüspöki	145
39-40. Lénártfalva	147
Összegzés	148
Kitekintés - a régészetre, és a nyelvünk utalásaira.....	173
Hivatkozott irodalom.....	175

Bevezetés

Ha tehetném, a XX. századot én az ethnographia, azaz a néprajz századának nyilvánítanám Magyarországon. Ugyanis miközben végérvényesen eltűnt e században a Szent István-i államunktól ezer éve változatlan hagyományú nép, a magyarság legjavának képviselői menteni próbálták e hagyományokat, felismerve a leírás jelentőségét. Az írás természetesen nem pótolhatja az életet, de jó esetben megőrzi a gondolkodásmódot, melynek modellje után feléledhet gyakorlatilag bármikor a cselekvés. Ehhez a nagy munkához hozzátenni még azt lehet, ami mégis kimaradt a leírásokból, vagy ha az ember úgy érzi, nem a jelentőségének megfelelő gyakorisággal foglalkoztak elődeink egy-egy témával.

A népművészet kutatásában is elégséges adat gyűlt fel ahhoz, hogy a kutatók ne csak történeti, technikai közléseket, hanem formai, tartalmi kérdéseket, az ábrázolások szellemi értékét, üzenetét is megpróbálják feltárni, rendszerezni, értelmezni – tehát használni, így éltetni. Annál is inkább, itt van az ideje a XXI. században a vizuális hagyatékunk értékelésének is, mert az „adatközlők” értékelhető verbális információi az eltelt idővel arányosan egyre inkább fogynak. Ezen írás, az új felvidéki, gömöri adatok kapcsán a magyarság tágabb területeiről, időben is lehetőleg visszamenve próbál analógiákat idézni. Igyekeznek a textilekre szorítkozni, bár tudjuk, hogy az élet természetes egységében, a magyar kultúrában szerves egész volt a szóbeli-írásbeli, hitvilágbeli és a vizuális hagyaték. Olvashatósága így nagyban kötődik a közölt képmellékletekhez, hiszen egy vizuális területet igyekeznek szavakkal megfogalmazni, leírni – így számít az olvasó belelátó képességére is! Gondolatmenetét is a minták-jelek logikája szabja meg, ezek összetettsége a leírásokban okozhat ezért visszatéréseket, ismétlődéseket, mert nem lineáris információkról, hanem kép-jelek bokrairól van szó. Kérem figyelmüket és aktivitásukat!

A XX. század végén a határainkon kívül élő magyaroknál gyűjtő néprajzosokat meglepi, és csodálattal tölti el a régi szekrényekből, ládákban még ma is előkerülő „ágybéli dolgok” és kendők, abroszok vásznainak bősége és minősége. A század elejéről Malonyayék gyűjtéséből ugyan kaptunk már hírt felőlük, s e század elején keletkeztek jórészt az itthoni múzeumaink textil gyűjteményei is. Azonban jóval régebbi időket idéznek ezek a vászonalaphoz csatlakozó, hímzett kézimunkák: párnahajak, díszlepedők, terítők. Legtöbbjük már nem is az eredeti vászon szélén van, mert az elkopott, s a használt lepedőt már kicserélték az idők folyamán – de a hím az új vászon székén is a régi pompájában ragyog, sokszor, mint betét, toldás. A hímzések viszont a legkülönbözőbbek – sokszor egy darabon is: fehér, vagy színes díszöltésekkel, aszúrozással, keresztszemes, laposöltéses, szálhúzásos-subrikálással, slingeléssel, horgolt-, varrt-, vert-, vagy recsecsipke széllal. Jól feldolgozza már e technikákat a korabeli Új Idők folyóirat külön kiadású Kézimunka könyve (32 egész oldalas táblán 136 kézimunka fényképével és 370 szövegközi rajzzal), amit 1938-ban díjtalanul ajánlottak fel „őszinte magyar szívvel a visszacsatolt Felvidék (Kassa, Komárom, Ungvár, Munkács, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Beregszász, falvak, tanyák, magányos udvarházak)” családjainak, leányainak, asszonyainak! Tanít, szemléltet és főleg népi példák alapján. Vallja: „Nem minden tökéletes, amit a nép ad, mégis el lehet mondani, hogy a népi ízlés ritkán téved, és amit generációkon át megfelelőnek és jónak, szépnek ismert el, az majdnem mindig a célnak megfelelő, ízléses, összhangos és művészi szempontból is kifogástalan. Ezért is hivatkozunk népi hímzéseinkre, ha példákkal akarunk szolgálni. és ez az oka annak is, hogy a következő 32 táblán túlnyomó részben népi hímzéseket és varrottasokat mutatunk be, amelyek ékesen szemléltetik, hogy milyen gazdag népünk fantáziája...”¹

¹ Új Idők kézimunka könyve. Szerk: Feyerné Kovács Erzsébet (Kövessi Edit és Ujváryné Kerékgyártó Adrienne közreműködésével) Budapest, 1935.

3. Madaras lepedővég Gömörből

Az Új Idők kézimunka könyve nyomán

Madaras díszlepedők

A kelengyébe kapott, a szakirodalomból ismert, régi stílusú, Gömörben is élő kelyhes, csillagos, madaras lepedőket az első pillanattól csodálom, mióta a valóságban is megláttam őket néprajzi útjaim során. Egy-egy ilyen régi, hímzett lepedőn ugyanis a népművészet legragyogóbb értékei jelennek meg: technikailag és tartalmilag is. Hasonlóan vélekedtek régen ezekről gazdáik is: minél régebbi volt egy hímzés, annál becsesebb volt a családban. A XX. században már maga a finom, fehér vászon is meglehetősen büszkeségre adott okot annak, aki még ezt maga szőtte – hiszen a század közepére az egész területen a „szátyvák” (a szövőszékek) már a padlásra kerültek (jobb esetben), csak néhol vették elő később (békeidőkben) újra, hogy igénytelenebb rongyszőnyeget szőjenek még rajtuk. A finom vásznak, de a len, a kender kora is lejárt már a II. világháború után. Gyűjtések alkalmával még láttam, hogy felvetőnek az utolsó matringok el voltak téve a gerendavégeken, de fonalat nem készítettek már többé. Nem kellett már végül a kész, megmaradt házivászon sem – az öregasszonyok szekrényeiben a család készlete sokszor feldolgozatlanul hevert. Ahogy telt az idő, s e vásznak, meg több előző generáció szőtteseit, hímzéseit is elpocsékolták már az utódok a „stafirungból”, még akkor is őrizték az anyáik által (vagy saját kezűleg készített) halottas lepedőket. Hogy mégsem maradt meg belőlük olyan sok, annak az az oka, hogy régen a gyönyörű hímzett, vagy recsecsipkés lepel rendszeren a halottal a sírba szállt – mert „megillette ennyi tisztesség”. Ebben a században már inkább csak a ravatalra, koporsóra felterítve, vagy éppen a keresztelőn és a gyermekágyra, a nászágyra használták – de még mindenképpen rituális alkalmakkor, az emberi élet nagy fordulóján. Malonyay Dezső is írja 1922-ben a Palócföldön járva: „Hanem azért itt is megbecsülik ezeket a régi jó munkákat; a recés, a csipkés szélű nagy terítőket tisztán, összehajtogatva tartogatják a ládafenekén s csak kiváló alkalmakra veszik elő. Csetnekvölgyén a szülő asszony ágya köré akasztják, másutt meg öregasszonyok kíváncsoznak vele a sírba, és szemfedőnek tartogatják. Az emberi élet legszebb perceihez adják: a születéshez, meg a halálhoz.”²

² Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. V. Budapest, 1922. 109. Gróh István nyomán

Még – elvéve – ma is gyűjthetők ezen a tájon. Így közel vannak azok az idők, amikor a falusi nők a kelengyéjükbe ilyen műves, munkaigényes, magas esztétikai szintet elérő díszlepedőket is tudtak készíteni. És az élet legfontosabb perceihez szakrálisan adták, nem mindegy, hogy milyen mintával-jellel e textileket: „A menyasszony ágyára a színeset tettük, a halottra inkább a fehér, vagy fekete hímzésűt.” Tudták a készítési módokat, őrizték a kitüntetett mintákat. Vagy, ha már nem tudtak pl. csipkét verni, azt recével, vagy horgolással helyettesítették – az egyes, archaikus mintákat megtartva. Amióta ismerjük tevékenységüket, azóta a csillagok, madarak, életfák nem mehettek feledésbe – akár keresztaszemesen, akár áttört alapon lapos-, vagy tömő öltésekkel, reccsипkén is.

4. Halottas lepedővég (Felvidék)

Néprajzi Múzeum

A minták között legfeltűnőbb madarasok az egész országban elterjedtek voltak, szinte azonos hímzésmóddal, jelkészlettel és funkcióval – így a hozzájuk kötött hiedelmekkel együtt mutatja, hogy nem a „mintakönyvek” beavatkozása révén kerültek majd minden háztartásba. A Néprajzi Múzeum fenti halottas lepedője a variációk gazdagságával tűnik ki, s azzal is, hogy a fekete (halottas) lapos-, és keresztöltéses mintát fehérrel is kontúrozták. Vajon miért? (A színek is jelentéshordozók!) Gyász esetén mindenképp!

5. a-b. Székely madaras lepedővégek (Malonyay II. nyomán)

c. Malonyaytól veszi át Ortutay

d-e. Erdélyi áttört lepedővégek madaras és kelyhes mintái

(Malonyay II. nyomán)

Tehát nem csak Gömörben voltak ismertek ezek a minták, hanem az egész Kárpát-medencében. Malonyay Dezső és csapata volt az, aki a II. kötetben Erdélyből is elsőként közli a hasonló „székely varrottasokat”, utána Ortutay Gyula válogatása Somogyból, Zalából és Gömörből is, oldalszámra.³ Az I. és II. világháborúban azután megfogyatkoztak ezek a halottas lepedők is, a készítőik is, hogy végül a szlovák kultúrában a cigány vándorkereskedők kezére adják őket, vagy jobb esetben egy-egy múzeum raktárába vándorolva kerüljenek nyilvántartásba. A magyar múzeumok – így a Gömöri Múzeum is Putnokon, de az É-Magyarországi részeken mindenütt (legtöbb talán Veszprémben, ahol 105 db a halottas lepedő) – szerencsére elég sokat megőriztek a hajdani Felvidék, így a régen Magyarországhoz tartozó megye, Gömör-Kishont anyagából is (megjelölve a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adatokat is). Pedig a gyűjtésre leginkább a Millennium buzdította először az értelmiségi köröket, alig 100 éve – Ipolyságon az 1898-as felvetés után 1902-ben alakult a Honti Múzeum, ahol már „külön tárlóban helyezték el Sághei Benőné és mások ajándékát: régi és újabb Korpólna vidéki hímzéseket.”⁴ Az alig egy évtizedig működő múzeum kevés néprajzi

³ Ortutay Gyula: A magyar népművészet. Budapest, é.n. 280, 283, 329-335.

⁴ Csáky Károly: Száz éve alakult a Hont vármegyei Múzeum Társulat. In: Száz éve alakult... szerk.: Danis Ferenc, Komárom, 2001.

anyaga szerepelt aztán 1910-ben a Hont-vármegyei Gazdasági és Ipari Kiállításon Győrffy István akkori gyűjtéseivel kiegészülve, melyről egy megmaradt fotón madaras és egyéb hímzett lepedők létéről is értesülhetünk. Győrffy az írásos dokumentációban Repiczky Emilné gyűjteményét emeli ki, különösen a régi hímzések miatt.⁵ A budapesti Néprajzi Múzeumba továbbkerült anyag között tehát már ilyen lepedők is valószínűleg szerepeltek a környékünkről.⁶

6. Madaras áttört hímzések Zalából

Ortutay közlése

⁵ Csáky Károly: Néprajzi gyűjtések és a néprajzi muzeológia kezdetei Hont megyében. Gömörország 2003/1. 44.

⁶ Katona Edit: Textil- és viseletgyűjtemény. In: A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. szerk.: Fejős Zoltán, Budapest, 2000.191-261.

7. Somogyi madarasok

Ortutay nyomán

Malonyay még „galamboknak” nevezi meg ezeket a **madarakat**, a későbbi irodalom már „kakasosnak”, vagy ritkán „pávának” hívja. Mindnek megvan a szimbolikája a népnél: a galamb a szelídség, szeretet jelképe – ezért szólítja a fiú a lányt galambomnak. A kakas viszont inkább a férfiaság jelképe, bár a keresztény (főleg a református) szimbolikában az égi, hajnalköszöntő tulajdonsága a fontos. A pávaként csillagos, leveles és tulipános farkú, vagy szárnyú madaraknak lehet életfa is a közelében – esetleg belőlük nő ki – ami mutatja különleges fontosságukat! Érdekes, hogy állásuk miatt amennyire egyforma karakterek, olyannyira különböznek a részletekben.

A másik közös jellemzőjük e hímzéseknek, hogy a vászon háttér legtöbbször **áttört**. Van, ahol teljesen, így csipke-szerű, de van, hogy az áttörés csak egy-két foltot alkot. Az is elég?!

8. a-b. Régi gömöri dísz-lepedők

Malonyay nyomán

A Gömöri Múzeum nemrég megjelent, gömöri csipkékről szóló könyve⁷ főleg a magyarországi múzeumok anyagából ad válogatást, csipetnyi ízelítőt - főleg technikailag elemezve a díszlepedők szélén található vert csipkéket, majd a rece-, vagy horgolt-, varrott csipke-betéteket, hímzéseket, subrikákat. (A szerző maga is készítve, immár a XXI. század újraélesztett kézműves igényeihez igazítja a régi vert-csipke formákat.) Szlovákiában⁸ is újraéledt a csipkeverés, erről a putnoki Gömöri Múzeum és a rosznyói Bányászati Múzeum már 1991-ben ízelítőt adott egy közös kiállítá-

⁷ Neszádeliné Kállai Mária: A gömöri csipke. Múzeumi Könyvtár 7. Putnok, 2001.

⁸ Novák József Lajos: Hont megyei tót csipkeverő fácskák. Néprajzi Értesítő 1912. 41-49, 103-124.

son. Így, mi nem foglalkozunk e technikával, mert más szakirodalom (és a mintakönyvek is) részletesen leírják. Ahhoz kapcsolódunk, amit a csipke-történeti részében megemlítenek, hogy már a XIX. században is a „lemásolás” igényével kutatták e munkákat: „1880-ban külföldi iskolák mintáira hozták létre a körmöcbányai csipkeverő iskolát.”⁹ A néptől gyűjtött tudást itt - talán szociális céllal - nem csak az úri osztály, hanem a falusi nép és a városi polgárság leányai számára is vissza akarták adni, mert a XIX-XX. század fordulóján főleg az újságolvasó és kézimunkázó polgári háztartások számára készültek ezek a híradások.¹⁰ De felfedezték a népművészetet, a jellegzetes (bár az egész országban előforduló) csipkével ellátott hímzések egészét is az iparművészek, s a néprajztudomány is – mint Malonyay átfogó munkásságát láttuk. Majd a feledés miatt megismétlődik a folyamat a megcsonkító háborúk és forradalmak után letisztuló Magyarországon a Felvidék elvesztése ellenére, majd a XX. század második felében is felfedezik, és az iparművészek népszerűsítik a gömői textilt, amit addig a tárgyilagos (a jelenlegi határok közé szorított) néprajzi irodalom csak mutatóban, főleg képes albumokban, vagy éppen mintakönyvekben mutatott be.¹¹ (Fél Edit 1961-ben összefoglalja a textilfajták kutatásának történetét, lásd ott a további irodalmat.)¹²

Az iparművészek és az iskolák dominanciája nyomán végül már annak a véleményének adott hangot a néprajzi szakma, hogy a meg-megújuló mesterséges beavatkozások után a gömői hímzéseknek, csipkének a magyar és népi mivolta is megkérdőjelezhető – holott éppen a múzeumok (ténylegesen) szlovák textil-anyaga nem sok hasonlóságot mutat azokkal a halottas lepedő példányokkal, amit a magyarok használtak. A következőkben közölt, tipikus, terepen gyűjtött anyagot pedig 20 éve még a hagyomány őrizte, magam is a falusi, földműves családokban találtam, a magyar népnél: aki maga készítette, használta és őrizte. Rengeteg elpusztult, de még így is az egyik leggazdagabb példatára ősi jelkészletünknek. Egy-egy nagymúltú háztartás díszlepedői ezek, az utolsó darabok, amik megérték a XXI. századot, s a beolvadásunkat az Európai Unióba.

9. A valóban „kakasos” lepedővég

(Malonyay nyomán)

⁹ Neszádeliné i.m.15.o.

¹⁰ Tarczai György: A sóvári csipke. Magyar Iparművészet 1904.

Gróh István: Gömör megyei csipkék és hímzések. Magyar Iparművészet 1905.

Divald Kornél: Sáros vármegye szövött emlékei. Magyar Iparművészet VIII. é.n.

Szmik Antal: Csipke a magyar népművészetben. Ethnographia 1925. 53-58.

Új Idők kézimunkakönyve. szerk.: Feyérné Kovács Erzsébet. Budapest, 1935.

Ferencz Kornélia-Palotay Gertrúd: Hímzőmesterség. Budapest, 1940.

¹¹ Dajaszászné Dietz Vilma – Manga János: Nógrád megyei szabad rajzú hímzések. Magyar Népművészet XIX. Budapest, 1954.

Dajaszászné Dietz Vilma – Varga Marianna: Palóc keresztzemes hímzések. Budapest, 1967.

Hofer Tamás-Fél Edit: Magyar népművészet. Budapest, 1975. 584-585.

Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete. Budapest, 1981.

Lengyel Györgyi: Keresztzemes kézimunkák. Budapest, 1981. 87-96.o.

Jámborné Zsámár Margit: Rábaközi hímzések. Győr, 1978.

Magyar népi hímzések I-II. (Hímzőiskola) szerk.: Petrás Anna. Budapest, 1993.

¹² Fél Edit: Bevezetés a magyar népi hímzések ismeretébe. Budapest, é.n.

Történeti visszatekintés

A jellegzetes áttört madaras, és a hasonló kelyhes-csillagos gömői hímzések, díszlepedők régi stílusának (az úrihímzéshez sorolt, vagy recén, cipkén lévő mintáinak) ismerveit, megtartásának okait is csak a történelmi előzmények ismeretében értelmezhetjük. Gömör vármegyét tudjuk, hogy az I. majd II. világháborút lezáró békeszerződések kettészakították (a 281 községből 21 maradt a mai B-A-Z. megye területén).¹³ A határon innen és túl is jutott tehát elég magyar, aki a mostoha sors ellenére nem felejtette el őseit, kultúráját – egységesen hímezte, őrizte tovább halotti lepedőit is, melynek utolsó darabjai az 1940-es évek körül készülhettek. Használták is, mindvégig remélve, hogy magyarok maradhatnak, vagy sírjuk fölött legalább e szemfödél a kultúrájukat hirdeti még. (Rimaszécsen, Koloziánál az 1931-ben született háziasszony utolsó, félbehagyott rece-munkáját kereten láttam a padláson,¹⁴ egy másik családnál az utolsó slingelt, fehér-hímzésű lepedőt 2002-ben is tartogatták a beteg házigazda ravatalára.)

A Mária-Terézia korából való történelmi térképen éppúgy, mint a megyei monográfiában megjelent térkép után készített rajzon Gömör-Kishont megye déli részén látjuk a magyarokat, a Sajóba futó É-D-i völgyekben, a Balog és Rima völgyétől Rozsnyóig. Nagyjából majdnem úgy, mint az árpádi honfoglalás után, amikor a XII. században megszervezett királyi vármegyében e völgyek magánbirtokait a Balog és a Hanva nemzetség uralta. A vármegye első központja az Anonymus említette Sajógömör volt. A gömör szó állítólag török eredetű, mint ahogy az Árpáddal ide térő nép nyelvét is török(ös)nek feltételezzük. Ugyanis a délről, magyarokkal betelepülő vidéket Anonymus a „kun” Bors (-Borsod) vezér mellett Szovárd és Kadocsa vezérekkel foglaltatja el a X. században, „a legkorábbi gyeplővonal őrzésére a Mátra déli előteréből, az Abák kabar szállásterületéről érkeznek az első rajok. Török(ös) nyelvükre számos hely- és személynév emlékeztet. ... A XI. században a gyeplőket északabbra helyezték és a visszamaradtak őri kötelezettsége megszűnt. Sajátos és eleddig kevés figyelemre méltatott tény, hogy 1245-ben olyan kiváltságokat szereztek IV. Bélától, amely szabadságuk fejében egyebek közt 10 páncélos vitéz kiállítására kötelezte őket. Különösen akkor szembeűnő ez, ha felidézzük, hogy részint soraikból is kikerülő és őri feladataikat időközben már a Szepességben ellátó *gömörörök* két évvel azelőtt ugyanezt a jogot kapták meg.”¹⁵ Nem elhanyagolható a magyarság Gömörbe érkezésére az a másik tény, hogy a honfoglalás-kori magyarság nyomait északabbra is megtaláljuk, az É-i Kárpátok hágóin. Itt is jelen voltak már a X. században: Przemyslben 1982-ig 16 lovas sírt tártak fel a lengyel régészek „Kiderült, hogy e temető egy honfoglaló magyar közösség nyugvóhelye... Különösen figyelemreméltóak a vezérek sírjai, az 1, 6, és 13. számú, amelyek nagyon hasonlítanak a Kárpát-medencében, főként a Tisza-mentén talált azonos korú leletekre.”¹⁶ Ezek a „honfoglalók” egy ideig, itt a Kijev felől a Kárpátokon átvezető fontos kereskedelmi és stratégiai útvonalat védték, míg azután a többiek valószínűleg tovább vonultak – nyilván D-i irányba, tehát Gömörön is át! Letelepítve, a szabad magyar harcosok is (mint a székelyek) kiváltságokat kaptak, s ezt őrizték, vagy a későbbi századokban (királyi, földesúri) jobbagyi kötelékükből megváltották magukat, esetleg új nemességet kaptak - így alakulhatott ki a kiterjedt kishonfoglaló réteg, az ún. armális nemesség, amely az Árpád-kori adományos nemesek mellett igen jellemző volt Gömör magyar lakosságára. A magyar jogtörténetet kutatva elemzők arra is felhívják a figyelmet, hogy Anonymus „a helyi lakosokat nemeseknek (nobilis) nevezi.”¹⁷ Ennek magyarázatát az idézett mű abban látja, hogy ezen a tájon is „valószínűsíthető nyomai vannak a születésnél fogva nemesnek tartott hun fajtájú népesség továbbélésének és talán az sem véletlen, hogy a

¹³ Bél Mátyás: Gömör vármegye leírása. 1749.

Gömör-Kishont vármegye leírása (Magyarország vármegyéi és városai) szerk.: Borovszky Samu. Budapest, é.n.

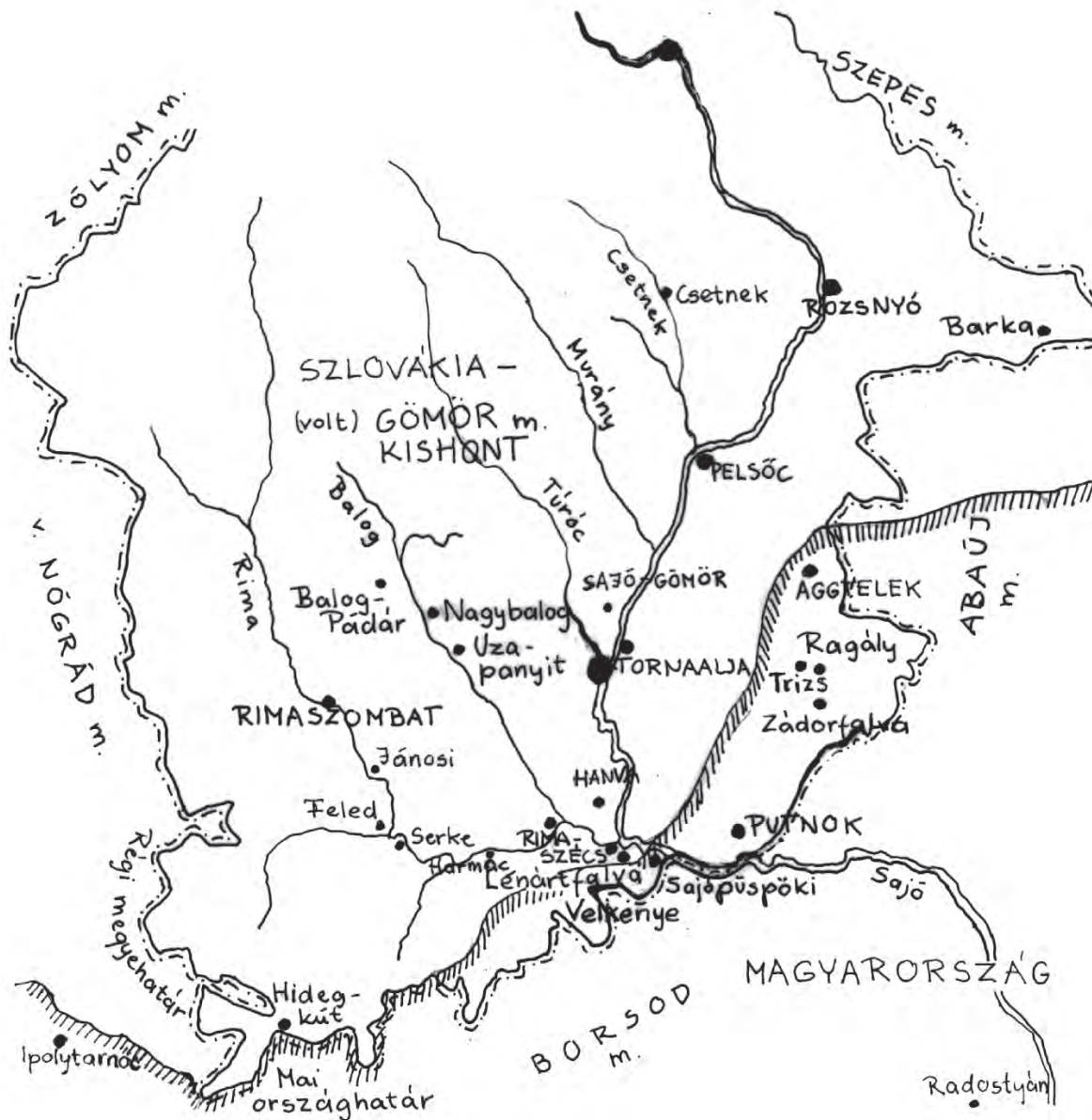
¹⁴ Saját gyűjtés, 2002.

¹⁵ B.Kovács István: Gömörország. Pozsony, 1997.

¹⁶ Andrzej Koperski: Przemysl. in: „Őseinket felhozád” (A honfoglaló magyarság) szerk: Fodor István, Budapest, 1996. 439.

¹⁷ Szádeczky-Kardos Irma: Krónikáink és a jogtörténet III. Turán, V. évf. 5. (2002. szept.-okt.) 31.

nyitraiak ellen a magyar Huba mellett az előbb is említett hun nevű Zovárd és Kadocsa megy, akik Kézainál pl. egyenesen Atilla hun vezéreit”, illetve vérei.

10. Gömöri gyűjtéseink helyszínei

2000. táján

A gömöri folyóvölgyek déli lankáin, a falvak központjában mindenütt megtalálható kúriák ma is mutatják, hogy ez a közép- és kismemesség külsőleg alig emelkedett életszínvonalban a többi magyar fölé, a XIX-XX. században sem, legfeljebb szellemi téren: kultúrájában, igényeiben. Ez az igény tartotta fenn a szép kézimunkák megbecsülését is, ekkor már nem a viseletben, hanem a nők maga-készítette lakás-textíliái között. „Vég Julis örvend e házban” – hirdeti egy tükör alá való kendő felirata is.¹⁸ S ez mindig így lehetett, hiszen a Magyar Néprajzi Múzeum anyagából közölt Domanovszky-válogatás¹⁹ hímzései között első helyen találjuk a megőrződött vászonhímzéses da-

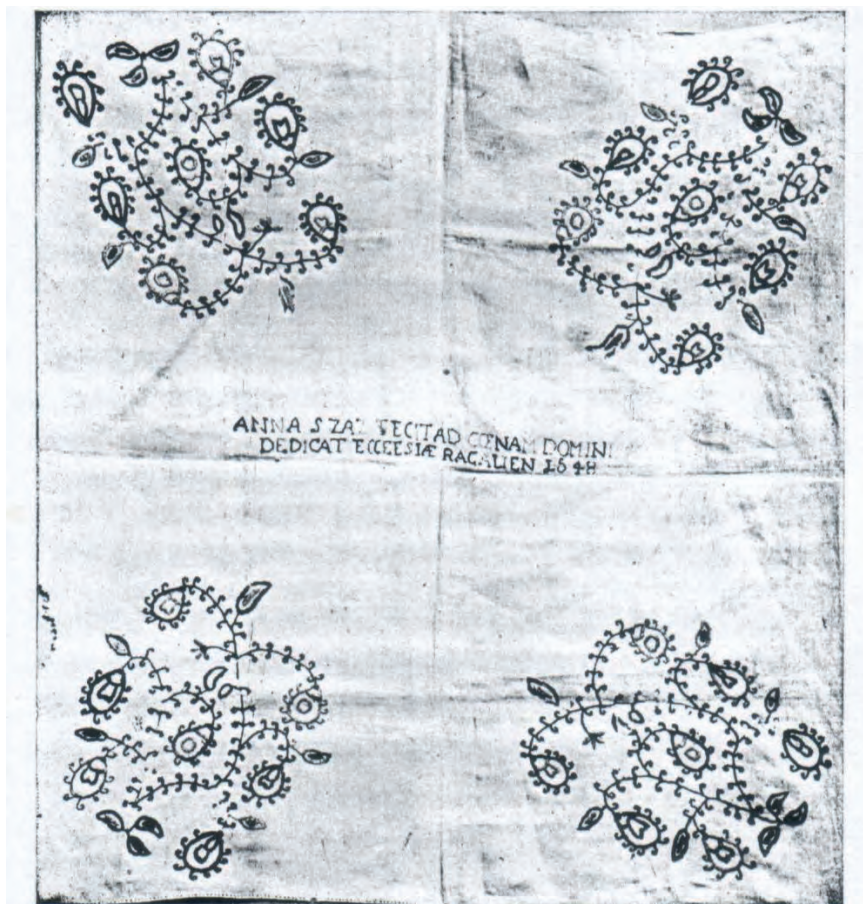
¹⁸ Fél Edit: Magyar népi vászonhímzések. (Magyar népművészet 8.) Budapest, 1976. 58.

¹⁹ Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete II. Budapest, 1981.158.

rabok egyik legrégebbi példányát, egy szálhúzásos lepedőszél képét a Felföldről, amelynek egyszerű subrikáit ma is fellelhetjük, méghozzá ugyanígy. Csakhogy e darabra a dátum is rá van hímezve fehérén-fehér lapos-öltéssel: 1677. Láttán elgondolkozhatunk: hogy sejthető milyen régiek lehetnek a hasonló, de datálatlan darabok között is...

Térségünkben is – a pusztuló viseletek, lakástextilek mellett – az úrasztali terítők maradtak meg leginkább. Legrégebbiről datáltan a Ragályi eklézsiáról került be két színes, úrihímzéses darab múzeumi gyűjteményekbe. Úri hímzésnek azért nevezzük, mert régen a királyi, főúri házaknál a nők, asszonyok fontos időtöltése a hímzés volt. Finom anyagokra, nemes fonalakkal (sokszor törökös fémfonalakkal - skófiummal kiegészítve) készültek, de a zárdákban is, pl. az egyháznak szánt munkák, rengeteg időt igényeltek. „Az úrasztali kendők egy része világi használatból került kegyes ajándékként az Úr asztalára, sok esetben eredetileg fejkendő, vagy jegykendő volt. Az abaúji Zsujta református úrasztali kendőjébe hímzett szöveg is ezt bizonyítja: Nemes Csapo Erzsébeth Nemes alsó Vatthai Perbalt Gáspárnak die Juni 25 Anno Dni 1718 jegybe adta keszkenő. Mellyet is Perbarth Gáspár az Zuytai Helvetini Vallást tartó Eclesianak adott. Die November 21. Anno Domini 1721.” A ragályi évszámos darabok még régebbiek, és azok sem tűnnek főúri hímzésnek – bár az egyik latin felirata nemesi eredetre vall: „Száz Anna ajándékozta 1548-ban.” 59X64 cm-es fehér vásznon barna, zöld, kék fehér selyem hímzését Palotay Gertrud törökös befolyásnak tartja.²⁰ Mint a másik darabot is, ami 1683-ból való, Ragályból (volt Gömör vármegye).

11. Úrihímzéses úrasztali terítő, 1548-ból(?)

Ragály

²⁰ Palotay Gertrud: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben (184 képpel) Budapest, 1940.

12. Évszámos úrasztali terítő részlete

Ragály, 1683.

Úrasztali terítőnek néha bekerültek a „törökös” úrihímzések mellé a szép, csipkés madaras kézimunkák is, mint azt a Tokaj-hegylajai Mádról származó darab mutatja.²¹

Sok esetben e lepedők összeeresztésein és a széleiken maradtak meg maguk a csipkék, hol varrott (rece is), hol vert, vagy horgolt formában. A szakirodalom automatikusan a reneszánszból, így Itáliából eredezteti létét, holott Magyarországon 1560-ban már egy selmecebányai rendelet tiltja is a felnőtt lányoknak a csipkeverést, „mert a könnyű munka mellett csak paráználnak, hanem kényszeríttessenek becsületes embereknél szolgálatba állni”.²² Úgy tűnik az itáliai reneszánszsal egy időben még egységes, nemzeti kultúránk van, mert a nevezett lányok nem az úri osztály, hanem a nép képviselői (szolgálók) voltak, és mégis ugyanúgy művelték a csipkeverést (ha nekik meg kellett tiltani), mint a nemesség. És már ekkor ugyanolyan elterjedt – úgy látszik - mint Európában. Ha igaz lenne, hogy csak nemrég, mintakönyvekből vette át a magyarság a tudását, lehetett volna olyan elterjedt 1560-ban a csipkeverés, hogy tiltani kell a népi rétegnek? Kételyünket erősíti az az 1387 körüli időkre vonatkozó adat is, hogy már „Zsigmond király idejében a paszományos és gombkötő céhek foglalkoznak csipkeveréssel, különösen az eperjesi, rozsnyói és bártfai céhek jeleskedtek ebben.”²³ Ráadásul a régi textíliák jó ismerője, V. Ember Mária szerint „a vert csipke készítése Magyarországon is a paszomány készítéséből fejlődött ki.”²⁴

²¹ Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői. Budapest, 1983. 103.

²² Demkó Kálmán: A felsőmagyarországi városok életéről a XV-XVII. században. Budapest, 1890. 27.

²³ Neszádeliné Kállai Mária: A gömöri csipke. Putnok, 2001. 11.

²⁴ V. Ember Mária: Régi textíliák. Budapest, 1980. 33.

Az pedig egyáltalán nem bizonyított, hogy a betelepült német bányászok asszonyai hozták magukkal e vidékre a csipkeverés tudományát, mint azt az említett, gömöri csipkékről készített tanulmány fölveti. (Szmik Antalra hivatkozva, aki maga mondja, hogy a „csipkeverés ottani régi emlékeit nem ismerjük.”)²⁵ Sok szerző átveszi az így elterjedt véleményt, holott a legrégebből említett céhekben férfiak üzték e mesterséget, így helybeliek voltak a specialisták, a tudás letéteményesei, s nem a német bányászok és feleségeik. Igaz a németek korán megjelennek a magyar királyság területén, és Gömörben is. Mert a magyar földesurak mellett a főpapság is birtokokat szerez a gömöri aranylelőhelyek közelében, s a honfoglaló famíliák „megyebeli uradalmaik központjai részére – jobbára még I. Károly uralkodása idején – városi kiváltságokat szereztek. Az ő érdemeik a bányakincsekben bővelkedő, eladdig javarészt lakatlan, vagy ritkán lakott erdős-hegyes területek benépesítése. Ennek keretében érkeztek a megyébe a bányászatban jártas szepesi szászok... 1268-ban István, kalocsai érsek különböző szabadságjogokkal ruházta fel a Rima-menti aranybányák művelésére érkezett és érkezendő vendégeket. ... (A 16-18. században a középkori német polgárság nyelvi beolvadása felerősödik és a vizsgált korszaknak a végére - Dobsina kivételével - gyakorlatilag le is zárul. Rozsnyón elmagyarosodnak, míg Csetneken és környékén a többségi szlovákság nyelvét veszik át.)”²⁶ A palóc tömbben – nyugatabbra – azonban már nem tudtak rést ütni, és a Dunán túl is ugyanúgy jelen van a halottas lepedők jellegzetes mintája – vert csipkével a szélén - mint itt.

A felvidéki magyar városokban korán megerősödtek a céhek, s a céhen kívülieket (már a reneszánszban adathozhatóan) tiltották pl. a csipkeveréstől. Meg kell említenünk, hogy a magyarországi szövött emlékek között is a legrégebbek az innen származó céhremek: „Bakacsin, Felvidék, XV. sz.”, képét közli pl. Domanovszky²⁷. A szövással kapcsolatban – igaz - a Kárpát-medencében a selyem-brokát szöveteket, sokszor külföldről (Itáliából) szereztük be, de Itáliába is Bizánc közvetítésével jutott a selyem-szövés Keletről. (A honfoglalás előtt viszont mi voltunk inkább – meg a türk, hun, szkíta népek - a selyemút közelében.) Talán a honfoglalás utáni keleti kapcsolataink megszűnése miatt fellépő hiány pótlására akarta Zsigmond király Kassát a szövőmesterség központjává tenni. Részben sikerült is. És Kassán az 1461-ben kelt céhszabályzatban azt is olvashatjuk, hogy: „Az a legény, aki vándorútjáról hazatért, s a sávoly szövéshez ért, ha akar, *madaras* mintát szöhet.”²⁸ A céhekben, az európai vándorlás után is megmaradt tehát a magyar minta becsülete, s kiváltsággá lett a kiemelten említett madaras minta készítése, amit megfelelő szakmai tudással kellett kiérdemelni!

Az írásos adatok csak a fontos, így a korai királyi, vagy egyházi hímzések emlékét őrzik: pl. a Gizella királyné által is hímzett későbbi koronázó palást adományozását 1031-ben, vagy Árpádházi Szent Margit legendájában olvashatjuk, hogy a XIII. században ebéd után az apácákkal együtt a királyleány is „kézimunkát teszen vala.” (Tűfestéses magyar miseruha több is van a múzeumainkban az 1400-1500-as évekből. Azért említjük őket, mert É-Magyarországon készült az u.n. sztropkói miseruha, amelynek keresztje „zöld leveleivel és a belőle kinövő leveles indákkal életfa jellegű”- írja a szakirodalom, amiben mi népi hatást, nemzeti jelleget vélünk felfedezni.) A királyoknál, udvarházaknál dolgozó hivatásos varró-mesterek ekkor még szintén férfiak voltak, de ne gondoljuk, hogy csak nyugatról bejött mesteremberek, éppen lehetett fordítva is: „A burgundi hercegek hímzőmestere Etien le Hongre”, tehát magyar ember volt. Munkássága 1373-tól 1419-ig kísérhető nyomon.²⁹ Szerzőnk leírja, hogy a varrók céhe előbb Budán alakult meg – s ebből a vidékünkön, 1463-ban Seydenhafter Gergely varró Kassán nyert polgárjogot, Egerben Nyilassi Bona nevű varró- és gyöngyfűző mester András nevű inasával működött 1566-ban. Lódingcsináló Jakab pedig 1640-ben élt Kassán. Neve mutatja, hogy főleg hímzett lótarakók és tarsolyok készítésével foglalkozott, míg a varrókra és gyöngyfűzőkre a díszruhák stb. elkészítését bízták. Ugyanakkor a házi ruhákat az

²⁵ Szmik Antal: A csipke a magyar népművészetben. Ethnographia, 1925. 53-58.

²⁶ B. Kovács István: Gömörország. Pozsony, 1997. 13, 16.

²⁷ Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete. II. Budapest, 1981. 139.

²⁸ V. Ember Mária: Régi textiliák. Budapest, 1980. 11.

²⁹ V. Ember Mária: Régi textiliák. Budapest, 1980. 9.

asszonyok készítették. A hagyatéki leltárak bizonyítják, ami szerint elkészítették előre, már a kelenygyébe megkapták a menyasszonyok a ravatalra való, feketével hímzett díszes párnahéjat – s lepedőt is.

Mint a csipkét is. A varrott és vert csipkét is olasz átvételnek tartja a szakma, ugyanakkor azt mondják, hogy a velencei a XVII. század közepén bontakozik ki, míg a francia ez után. (1664-ben J.B. Colbert ismerte fel a csipkekészítés nemzetgazdasági jelentőségét, nagyon költséges volt a csipke behozatala Itáliából és Flandriából.) Mi a helyzet Magyarországon? „Magyarországon a XI-XII. században viseltek már aranyfonalból készített, áttört főkötőket. Általában csomózott csikokból, paszományból voltak összeállítva. III. Béla király feleségének székesfehérvári sírjában horgolt és csomózott csipkéből készült.”³⁰ (Mehalt 1184-ben.) Az előbb már említettük, hogy a csipkéket a gombkötők és paszományosok céhekben készítették a Felvidéken is. „A sujtás és a paszománt a magyar női és férfi viseletben mindig előkelő szerepet vitt s az ennek készítésével foglalkozó iparosok céhekbe tömörültek, úgyhogy a csipkeverés eleinte valósággal céhbéli foglalkozás volt, s az első csipkék paszománt jellegűek voltak. A magyar csipkének ez a paszománt jellege megmaradt aztán is, midőn a csipkeverés a nép háziipar-szerű foglalkozásává lett és ez a jelleg még a mostani vert csipke mintákon is kimutatható” Ezzel inkább egyetérthetünk, mint az olasz, német átvétellel – főleg a gömri anyag esetében. A magyar díszruhák a sujtások mindig jellemzőek, dominánsak – így nélkülözhetetlenek voltak, mint a női holmikon a csipkék. Persze végül a tót (Vág-völgyi) csipkét orosznak, a gömri magyart „tót csipkének” is nevezték (a tévedés ellen fel is emeli a szavát 1925-ös ismertetőjében Szmik A.), csak azért, mert az országba leginkább tót kereskedők szállították szét. „A házi szükségletet meghaladó textíliákat a helyben felvásárló kereskedőknek adták el. Ebből befolyó éves jövedelem a XVIII-XIX. század fordulón mintegy 300 ezer arany volt” Gömörben.³¹ Az egyházi leltárak az 1700-as évektől számontartják tót csipke néven³², ami csak annyit jelentett az alföldiek számára (mint a cserépedényeknél, ácsolt ládáknaál is), hogy Északról, a Felvidékről származik. Készítőik egyáltalán nem a tótok lehettek ezeknek az áruknak, mivel a jellegzetes gömri mintakincs az egész ország hímző művészetében jelen volt, éppen a legarchaikusabb rétegekben, nagyon nagy számban és mindenütt egységes stílusban,³³ ami az egész magyar kultúrába tartozását bizonyítja. A nevezett úrihímzéshez hasonló kakasos-kelyhes-csillagos lepedőket külön, a régi stílus jellemzőiként tárgyalja a népművészetet átfogóan bemutató könyvében Domanovszky is, de mivel nem hatottak már a XIX. század helyi „paraszt stílusaira”, így jelentőségüket „csekélynek” tartja a népművészetben. Holott éppen azzal válnak felbecsülhetetlen értékűvé, hogy Soprontól Gömörig, Erdélyig mindenütt jelen voltak, és a középkortól máig a legmagasabb rendű minőséget képviselik. És Erdélyben az un. „Ábrahám és Izsákos” (figurális, de szakrális) minták is ugyanúgy meg vannak hímzéseken, lepedő-betétként is (!), mint az említett 1595-ös felvidéki leltárban, recén. De ezen túl „a Székely Nemzeti Múzeum 35 db madaras, régi stílusú vagdalásos lepedőt is őrzött”³⁴, s valószínű, hogy nem a tótoktól.

Ezek a díszlepedőkön legtöbbször a betét rece- vagy varrott csipke (hímzés) és a szegélydísz a vert csipke, amit láttuk, már Zsigmond korától említik a paszományos cégek szolgáltatásai között. A későbbiekben tehát nem hogy feltételeznünk kell meglétét, de a Felvidéken, mint láttuk, már a reneszánszban tiltották is! (Figyelemre méltó, hogy a flandriai Gand városában csak 30 évvel később adtak ki ugyanilyen szövegű rendeletet.)³⁵ 1880-ban mégis a Körmöcbányán nyíló csipkeverő iskolát külföldi (nyugati) mintára hozták létre – a „modern” kor szellemének megfelelően, talán éppen a német bányászok feleségeinek? „Itt a régi hagyományokból kiindulva, főleg cseh mintakartonok alapján készítették a szél- és betétcsipkét.”³⁶ Kinek kellett megtanítani, a falusi magyar nép-

³⁰ V.Ember Mária i.m. 32.

³¹ Neszádeliné i.m. 9.

³² Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői. Budapest, 1983.

³³ Domanovszky i.m. I. 153.

³⁴ Jámborné Zsámár Margit: Rábaközi hímzések. Budapest, é.n. 68-76.

³⁵ V.Ember Mária: Régi textíliák. Budapest, 1980. 33.

³⁶ Neszádeliné i.m. 15.

nek, amit addig magas szinten művelt? Vagy már az életük úgy elsatnyult, hogy ekkor nem gyakorolhatták többé szép szokásaikat? Hihetjük-e, hogy az említett iskoláktól kezdve beszélhetünk gömöri csipkeverésről? Aligha! S az újítások: a Szontagh család által³⁷ külföldön megismert, s egyedi továbbfejlesztett csetneki csipke felülmúlta-e a XIX-XX. század fordulóján az eddigi, egyszerű paraszt asszonyok dolgos keze által maguknak és kisnemesi kúriák büszkeségére varrt-vert csipkét, recét, hímzést? Éppen az iskolák miatt vannak a néprajzosok között olyanok, akik egyenesen úgy tartják, hogy „a legnagyobb hírnévre szert tett gömöri csipke népi mivolta is erősen vitatható,”³⁸ és inkább emlegetnek reneszánsz eredetet olasz mintakönyvekkel, tót és cseh csipkét, német hatást a bányavárosokban. Ha csak a Felvidék lenne vizsgálható, magában, talán meg is zavarna minket a sok átvétel, de tudjuk, hogy e kézimunkáknak a sajátja éppen az a mindenki által elismerten régi és csak néhány (régi stílusú) minta-típusból álló variáció, ami a legrégebből adatolható az egész Kárpát-medence területéről! A minta-család csipkéstől, recétől, anyagtól, színtől, hímzéstechnikától függetlenül – illetve együttesen – jellemzően magyar és még egységes nemzeti textilművészetet képvisel. Ezért újra leszögezzük: a továbbiakban a gömöri díszlepedők díszítésének jelanyagával kívánunk majd foglalkozni főként, nem a gyakran emlegetett, mindig leírt technikai kérdésekkel.

13. Ábrahám-Izsákos receszipke úrasztali terítő (Takács Béla nyomán)

³⁷ Neszádeliné i.m. 83-90.

³⁸ Domanovszky i.m. 175.

Rece-munkák

A hímzéseken régen ritka volt a datálás. Ennek hiányában pedig a kézimunkákról szóló írásos adatok vezetnek az időben visszafelé, még tovább. A recék egyidejű, vagy korábbi meglétét is ugyanúgy bizonyítja: pl. Károlyi Kata kelengyéjének 1595. évi lajstroma, melyben már találunk „egy vékony gyolcskendőt, az Ábrahám históriájával varrott recével, két felül arannyal töltött meszterke mellette.”³⁹ Az életfa mellett Ábrahám és Izsák figuráinak tartott szakrális jelenet típusa szintén az a minta-együttes, mely megtalálható hímzéseken, oltár-terítón és lepedő betéten, recén is a Felvidéktől Erdélyig. Témáját igazán Pap Gábor művészettörténész tárta fel, értelmezve a kereszteni tartalom fedte egyetemesebb jelentést.⁴⁰

A „csipke” hatású (áttört) rece-hímzés, tulajdonképpen egy háló technikával készült alapot tölt meg hímző fonállal – tehát ellenkezője a vászon-hímzések vagdalásos módjának. Míg ott az alap vászomból hosszadalmas munkával kell kivagdosni a lyukakat (s azokat körülvarni), addig a rece hurkolt hálózemeit éppen hogy be kell tölteni fonállal – úgy alakul ki a minta. S bár Európában már a neolitikus kor óta ismerjük régészeti textiltöredékeken, bővebben csak a késő középkortól említik, színes, selyem hajhálók, főkötők, selyemhímzések alapjaként:

„Ormány Anna hátrahagyott kincsei között (1581.) két rece ingvállat találunk, az egyik aranyos. A már említett Károlyi Kata (1595.) 12 rece főkötője közül: egy fehér rece főkötő, kin vagyon 112 arany boglár, az negyvenes köves, az többi tiszta arany, közöslég gyöngyös.”⁴¹ A hozományba vitt (leltárban megemlített) lepedők nagy része díszlepedő. Ezek két, vagy egyik keskenyebb végét hímzéssel, csipkével vagy recével díszítették. Nem csak az ágy letakarására szolgáltak, hanem az ágyat elkerítő függönyként is (a népnél az un. „sátoros ágy” esetében), vagy halotti lepedőként is.

14. Színes rece-betétes lepedőszél Sáros megyéből

Iparművészeti Múzeum

Egyébként a gömri leplekkel kapcsolatban el kell mondanunk, hogy betéteiket, a gyakori recicsipkét éppen régibbnek, és perzsa eredetűnek tartják: „A XI-XII. századból fennmaradt, ruhadíszül szolgáló perzsa recék már a fejlődés magas fokán álltak, selyemből készültek. Az olasz reneszánsz művészetben keletkezett első recemunkákon még érezni a keleti recékhez való alkalmazkodást”- mondja Lengyel Györgyi. Ő veti fel a kérdést továbbá, hogy „recicsipkéink mintái zömmel olasz mintakönyvekben is megtalálhatók. De nem lehet biztosan tudni, hogy olasz közvetítéssel kerültek-e hozzánk pl. a keleti minták, vagy itt Magyarországon alakultak-e ki török brokátok vagy hímzések nyomán.”⁴² Elgondolkodtató, hogy a reneszánsz mintakönyvekkel egy időben (német és

³⁹ Divald Kornél: Sáros vármegye szövött emlékei. Magyar Iparművészet VIII. 56.

⁴⁰ Pap Gábor: Hazatalálás (Művelődéstörténeti írások) Budapest, 1999. 137.

⁴¹ László Emőke: Rece-hímzések. (katalógus) Nagytétény, 1982/2.

⁴² Lengyel Györgyi: Keresztzemes kézimunkák. Budapest, 1981. 87.

török hatás, megszállás ide, vagy oda), vagy talán még hamarabb adatoshatók a már kialakult minta-típusú magyar recemunkák is: 1595-ben Sáros vármegyében láttuk a magyar Károlyi Kata leltárban az „Ábrahámos” mintát, 1674-ben a pálosok visszakapott nagyszombati templomában leltározva említik „egy asztalra való abroszt, recés, amelyen Ábrahám és Izsák van.”⁴³ Az első adatosható rece pedig B-A-Z. megyéből, a boldvai ref. templom kriptájából való: ingváll, selyem alapháló, selyem- és fémfonalas tömőléssel, 1575.⁴⁴ (A kézimunkák minden formája régen ugyanúgy díszítette a viseleteket, mint a lakást, vagy a templomokat.)

A bibliai jelenetet (mint ritkán: Ádám és Éva megjelenését) megértjük úrasztali terítón, vagy más szertartási kelléken, de lepedő szélén csak akkor, ha azt is éppoly szakrális célra használták. Így azonban feltételeznünk kell, hogy a halottas lepedők előbb tárgyalt madaras-kelyhes-csillagos változatait is egyenragúnak tekintjük ezekkel. A népművészetben elég ritka ember-ábrázolás: „Ábrahám és Izsák jelenete a kereszténység vértelen szentmiseáldozatának jelképeként a középkorban kárpitok, hímzett és szövött oltárkendők gyakori témája volt. ... Ezzel az ábrázolással nyugat-európai darabokon nem találkozunk, nálunk azonban igen elterjedt, s nem csak a népi recéken él tovább, hanem egyszerűbb változatai keresztzemes hímzéseinknek is gyakori motívumai. Divald Kornél két, a miénkhez hasonló darabot talált a Felvidéken Nagysároson és Bártfán.”⁴⁵ A miskolci HOM is őríz hasonló recét.⁴⁶

15. Fehér rece-hímzés részlete Gömörből

Néprajzi Múzeum

„A 18. században főúri és nemesi viseletből lassan eltűnik a rece. Mint annyi más technikát, ezt is a népművészet őrzi még századokon át. Átörökítéséről két példa: a kalotaszegi Gyerőmonos-

⁴³ V. Ember Mária: Régi textiliák. Budapest, 1980. 27.

Divald Kornél: Sáros vármegye szövött emlékei. Magyar Iparművészet VIII.

⁴⁴ László Emőke: Rece hímzések. (katalógus) Nagytétényi Kastélymúzeum, 1982.

⁴⁵ u.ott 8.o.

⁴⁶ Fügedi Márta szerk: BAZ megye népművészete. Miskolc, 1997. 332.

toron a 18. század elején két Gyerőffy lány tanítja a parasztasszonyokat recekésztésre, a század 2. felében pedig Alsó-Csallóközben egy Zichy grófnőtől tanulja el F. Julianna – halottas lepedőt Ádám és Éva alakjával díszíti.”⁴⁷ A néptől idegen, de vágyott vallási ábrázolás így válik lassan országosan elterjedté? „A minták alapjául írott, vagy varrott példák szolgáltak. Míg azonban az úri-hímzésben – melynek motívumai, a minták rendszere, színei, öltésmódja az olasz reneszánsz és a török hízművészet hatását is magába olvasztotta – egy jellegzetesen magyar hízművészet teljeseedik ki.”⁴⁸ A városi polgári otthonokban máig őrzik (Gömörben is) az e technikával készült, geometrikus, vagy virágos „csipke” (rece) terítőket.

16. Keresztöltéses párnavég Csík-megyéből (Erdély)

Néprajzi Múzeum

Jellegzetesen magyar „minta” lett tehát az „Ábrahám és Izsákos” is, s láttuk: elterjedt Csíktól Gömörig. Az Iparművészeti Múzeum rece gyűjteményében, ami legnagyobb részt a Felvidékről származik, a legrégebbiek közé tartozik. S bár e technikával készült terítőket még ma is lehet gyűjteni a volt Gömör területén is – de ma már nem igen készítik. Az emlékekben él: „Nagymamáink még csinálták” – mondják Szuhafőn. Igaz Erdély és Gömör társadalma is jellegzetesen kismemesi rétegekből felépülő, mezőgazdasággal foglalkozó családokból állt, mégis alkotásaik a népművészetet gazdagítják.

Nemességüket honfoglalás-kori szabad nemzetségeikre vezetik vissza, mely nem kiváltságokat, de egyenlőséget, önrendelkezést biztosított számukra a letelepedéskor. Életmódjuk – a katonáskodás szüneteiben – a földművesek, a parasztok életmódja lett, kiket később „népnek” neveztünk el. A „nép-művészet” fogalmát így fölöslegesnek tartjuk csak a parasztságra értelmezni, ebből eredően a rececsipkét, amit a kismemesektől gyűjtünk, fölösleges kizárni a népművészet területéről.

Annál is inkább, mert ezzel a technikával készült **motívumok** semmiben sem különböznek a más technikával készületektől. Inkább azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kultúra, amit hordoztak, közvetítettek, örökítettek egységes: **nemzeti** volt.

⁴⁷ László Emőke: Rece-hímzések (katalógus) Nagytétény, 1982/2.

⁴⁸ u.ott 7.

1562-körüli időkből az Ábrahám-Izsák-os kályhacsempe és másolata

Fűzér (Zemplén m.)

A határ-közeli fűzéri vár ásatásaiból került elő ez az Ábrahámos kályhacsempe, melyen az Úr megakadályozza Izsák feláldozását. (Az ókori ember-áldozatokat?)

Az előző textileken látott (elégge értelmetlen) tükrözés talán az ilyen tárgyi megjelenítésekkel fakadhat, ahol a nézeteket fel lehetett cserélni.

De a fontosabb, hogy a példa mutatja: más anyagban (műfajban) is megtaláljuk már egészen korán e témát, pl. a régészet meghatározása szerint: Zemplénben Mohács után. Milyen régiek lehetnek akkor a datálatlan textileink is, ha a „XVIII. századdal már főúri és nemesi használatból lassan el is tűnik a rece”- mint idéztük. A téma a recéről átmegegy a keresztiszemes hímzésekre is – amit a nép őriz.

És nem melleleg átértelmez – olyan elemekkel, jelekkel egészít ki, tartalmilag is, ami a bibliai történetet egyetemesebbé, általánosabbá, s pl. az életfa-tengely szimmetriájával jellegzetesen magyarabbá teheti.

Rekonstruált kályhán (Fűzér)

A Néprajzi Múzeum anyagában Gömör megyéből származó rece-betéten, melyen Ábrahám feláldozza Izsákot, összevethető az ország túlvégén, Csík megyéből származó keresztöltéssel is, amit már gyanú nélkül nevezünk „népi” darabnak, a technikája miatt. Bár témájáról így is állíthatjuk, hogy a bibliai háttér (irodalom) miatt a „magasművészetből” eredő „szálladék”. Közelebről vizsgálva, a bibliával összevetve mégsem tudjuk megmagyarázni, hogy minden Ábrahámhoz miért tartozik két Izsák, s miért van két S vonal a két Izsák háta mögött – amit az „olasz korsó” fülének szoktunk másutt beazonosítani? Miért a tükrözés, még a betűk esetében is? Hacsak nem abból a hitből indulunk ki, hogy a másvilág tükörképe a földinek. De milyen fák előtt is álldogálnak, mint a szarvasaink, vagy madaraink szokták a népművészetben, holott a bibliában szó sem esik központi fáról – inkább oltárról. Oltár helyett „Istenfa”? Kivégzés helyett „életfa”?

Más motívumaik talán eltérnek az ország más részein készült daraboknak, de pl. az angyalok is jobban hasonlítanak egymásra, mint a reneszánsz-barokk vallási ábrázolások puttóira, angyalaira. És jelen esetben a központi életfa is azonos struktúrájú a közölt darabokon: háromszög formából kinövő, lenn már zárt makk-termést, feljebb kiteljesedő, kinyíló háromtagú virág-levelet tart Izsák szeme elé. Az égi szférákba (az angyalokig) ér fel a csúcsa – mert „évigérő fa”!

Az „absztrakt” angyalok, mint a madarak innen, a felső szférából rebbennek szét, megfogni Ábrahámnak az életre lesújtani készülő kardját. Úgy látszik a fánk hiába „pogány” motívum, mégis döntő szerepet játszik a magyar munkákon. Olyannyira fontosat, hogy részleteiben is azonos elemei megmaradtak térben és időben ezeken a rece- és keresztiszemes hímezéseken is.

Csakhogy az „Ábrahám és Izsákos” lepedők rece betétein az ábrázolások mégis sokkal naturalisabbak, mint az előzőekben tárgyalt gömöri lepedő-típuson a madarak. Köszönhető ez a német mintakönyvek hatásának is, meg a történetek illusztrálási igényének – a tanultabb réteg befolyása által. A népi halottas lepedőkön – az „eltanult” hímező technika mellett - sokkal inkább megmaradt a régi, egységes nemzeti jelleg. Ezeken a madarak formavilága töretlenül öröklődik tovább – holott néha leszólják jelszerűvé „torzult” elemeiket: hogy „nem is tudni, hogy milyen madarak!” Más úri-hímezéseken, de a recéken is pl. pávább a páva...

17. a-b. Pávák: recén (mintakönyvből)

és úrihímzéses lepedővégről (Vas megye, XVIII. sz.)

A nép szimbolikában a madarak között a legszebb a páva, de épp ezért inkább a hiúság jelképe – még a régibb hímezéseken is. Mert ugyan milyen madár az, amelyik nem tud repülni? Ezért maradnak a halottas lepedők kapcsán inkább a kakas szimbolikánál, hiszen az vallási értelemben is

helyén van – a feltámadás kapcsán. De még inkább szívesen „ábrázolnak” olyan madarakat, amelyek nem egy dologgal jellemezhetők (nem csak galambok, pávák, kakasok), hanem a hitvilágunk általános lélekmadarai, melyek sorban vonulnak csillagos (leveles, tulipános) farokkal (vagy szárnyal) a csillagosan áttört fényű háttér zónájában, sorban. „Nyáradi legidősebb adatszolgáltatók szerint a halottas lepedőkön látható sormadarak halottvezető, vagy halottkísérő madarak. Elképzelésük szerint e textíliákon arra hivatottak, hogy a lelkeket a túlvilágra átvezessék.”⁴⁹

Az itt leggyakoribb soros elrendezés az élet folyamatát (élet és halál váltakozását) jelenti: „aki megszületett, annak egyszer a minden élők útján el is kell mennie, a végső adósságát előbb, vagy utóbb le kell rónia). Az egymásnak hátat fordító madár a halál jelképe, az elválást érzékelteti, míg a szembeforduló madarak a szerelmet jelképezik. Utóbbi talán fiatal halott lepedőjén lehetett.”⁵⁰

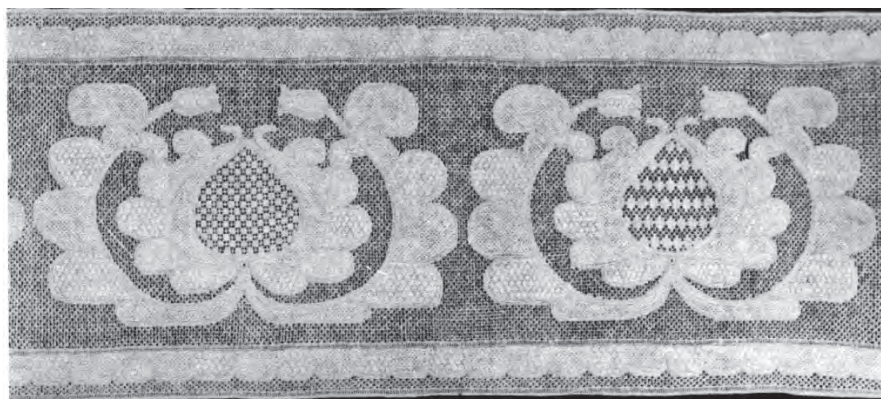
S.Lackovits Emőke a Veszprémi Múzeum 105 halottas lepedője alapján elemzi azok jellemző tulajdonságait. Kitér a temetési, a halottak ravatalozásával kapcsolatos szokásokra is, s a textilfajták leírása mentén a minták, technikák, színek elemzésére is.

Azzal azonban nem találkozunk a szakirodalomban, hogy miért mindig ilyen „alakú” (jelrendszerű) madarakkal fejezi ki a nép mindezt? Vagy miért törik át, lyukasztják ki a vászon hátteret, vagy alkalmaznak átlátszó csipke, vagy rece betéteket ezeken a halottas lepedőkön? És miért csak ugyanazokat a „mintákat” alkalmazzák az egész országban? Nyilván ezeknek az állandó tényezőknek pedig fontos szerepe lehet a hitvilág vonatkozásában – ami a halottkultuszban elengedhetetlen.

Alap-jelek különböző hímzés-technikákkal

Gránátalma, madár, életfa

A **gránátalmának** nevetett motívum is sok különböző – más-más technikával varrt - halottas lepedőn szerepel. A motívum gyakorisága a fontosságára mutat rá. A zárt gömb alakzat, mely a bent sorjázó magokat zárja és védi egyben, fölfelé kinyílván sok asszociációt indít.

18. Gránátalma és „gránátalmás” lepedővég Aggtelekről (B-A-Z. m.)

Néprajzi Múzeum

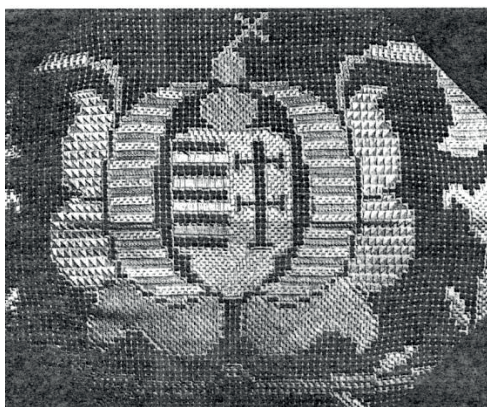
⁴⁹ S.Lackovits Emőke: Veszprém megye textilművészete II. Halottas lepedők. A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Évkönyve, 1988.

⁵⁰ az előző írás idézi Kós Károly-Szentimrei Judit-Nagy Jenő : Szilágysági magyar népművészet c. könyvéből, Bukarest, 1974. 139.

A Felvidéken is sokszor szerepel textileken. A fenti, aggteleki darabot lenvásznon, szálszorításos technikával és lapos öltéssel varrták ki – ami megjelenésében olyan áttört hatású, mint a recehímzések. Gránátalmának mondott „gyümölcsök” sorakoznak rajta – de nem egyformák. Hogy miért gránátalmának nevezzük ezeket a zárt virágos formákat, melyeknek belsejében magok sokasága van? Valószínűleg arról nevezte el őket a szakirodalom, amire leginkább hasonlítanak – bár nem ez a Kárpát-medence jellegzetes gyümölcse! Hacsak nem éppen az őseink hozták be a Kaukázus vidékéről, s nem felejtették el az emléküket? Mert egy-egy őznek szánt halottas párnán is szerepelnek, a halott feje alá téve (gyógynövényekkel, esetleg illatos istenfával megtömve).

a.

b.

19.a. Gránátalmás párnavég részlete a Sárközből

b. Magyar címerként, recén

1920.

A gömri gránátalma (18.) tulipános szárazon terem. Zárt belsejében különböző magok vannak, de rengeteg – mint a sárközi halottas párnavégen is. (19.a.) Talán csak nem a termékenység jelképeként? Bár a gömörin az áttörtség könnyedségével ellentétben az utóbbi: zártan, feketén – a halál asszociációja, amiből a magok jelentik majd a feltámadást. A tetején kinyíló gránátalma-szárazak tulipánok is egyben – a reménybéli, kinyíló élet majdani jeleiként.

Fehéren is a gyász színe nálunk (ősi hagyatékként). Recén a magok analógiájaként: magyar címerrel a belsejében is - a feltámadás reményét hordozza 1920-ban. A következő fehér hímzésen pedig növényi **inda-folyamban** virulnak sugárzó kör-formái, horizontálisan váltakozó felső és alsó állásban - mint a Napúton - a horizonthoz, vagy egyenlítőhöz képest. „A termékenységet jelképező sokmagvú gránátalma Kis-Ázsiában és a Kaukázusban honos, nem Itáliából került ez a minta Keletre.”⁵¹

20. Gránátalmás folyam, fehér, csomóöltéses ágyneműn É-Magyarországról, XVII. sz.

⁵¹ Gombos Károly: Régi keleti hímzések Ródosztól Bokharáig. (katalógus) Nagytétény, 1981.

21.a. Törökös színes hímzésű gránátalma, Gömörből XVII-XVIII. sz. (Fél Edit 1976. nyomán)

b. és a felföldi madaras lepedő részlete – inkább mákgubóval

De vajon egyszerűen csak gránátalmát takar ez a forma? Megértése arról szól, hogy e gyümölcsöt felismerjük? Mert a fenti, törökösen színes úrihímzésen, cakkos levelekkel viszont kívülről kivirul, zártága kinyílik – a legbelső rügyek színes életre fakadva: igazi termékenységi jelek.

22.a. Török selyem-hímzés gránátalmákkal XVI-XVII. század, b. és szőnyeg „szarvas” madárral

Ellentétes tartalommal látjuk a már idézett fekete szőrfonallal hímzett halottas lepedő mintái között – ahol magokat rejtő formája hosszú száron (lábon) áll – s így inkább mák-gubóra emlékezteti a magyart. (21.b.) Csillag társaságában hosszú szára itt olyan, mint a lélekmadár lába, s a madár is olyan, mint a gubó: lelke tele van „magokkal”. A mák kábító, halált hozó hatását itthon is ismeri mindenki – így jogosan kerülhetne a lélekmadarak közé. Annál is inkább jogos a felvetésünk, mert egy gömöri fejfa-faragó úgy nyilatkozott, hogy ő a csillagok, tulipánok mellé az „örök, öntudatlan álmot okozó mákgubót faragja a kopjafák gombjaként.”

A nevezett lélek-**madarak** is jelképesek: három fázisra osztódik mindig a testük - sávokkal elválasztva. A háromszög-fejükön, ami a szellemiség helye - legtöbbször valamilyen kisugárzás („fejük”) van, ezért is nézik őket kakasnak. (A fenti lepedőn a fejhez csatlakozó két kisebb madár is talán az „utódok gondolatának”, fogható fel: az elköltözött ember madár-lelke a gyermekeire gondol.) Középen (magos, csillagos) begyük a lelkeség helye, ami az égi szférához, s a feltámadás reményéhez kötik őket tartalmilag. Ehhez csatlakozik a földre leeresztett farkuk (szintén magokkal – talán a termékenység miatt), mert ez a testiség szintje. És sokszor nem is lehet eldönteni, hogy az ebből a tájékból kinövő kettős életfa levél, csillag, vagy tulipán a szárnyuk-e, vagy farkuk (ha pávák

lennének). Ezek a csillagos, leveles életfák a magokból nőnek ki, vagy csak „metszik” a farkukat. De különálló életfaként is jelen vannak, a madarak mellett egyenrangúan.

a. b.

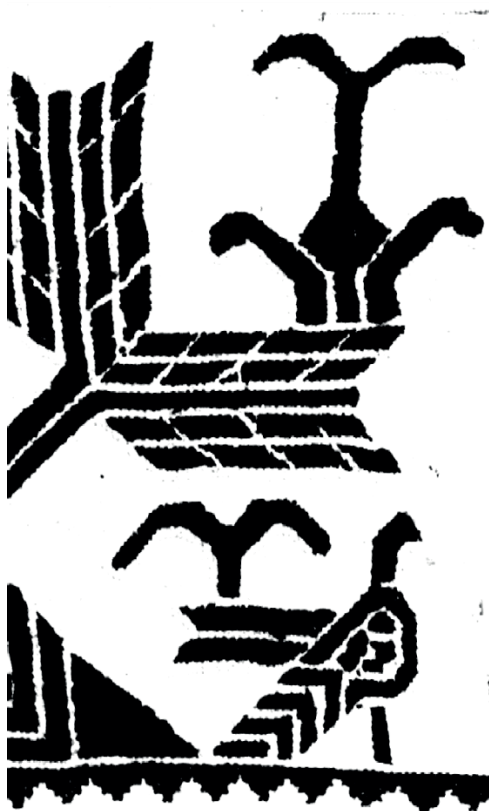
23. a. Zalai lepedővég szarvas-madarai + életfái

b. a madárral összenőtt „szarvas” életfa

Életfán kozmikus Kos-jel, csillag és a kígyózó inda

A halottas lepedők madarai mellett az életfák is a feltámadás reményét közvetítik. Összefüggnek a madarakkal. Legtöbbször közvetlenül a madárból nőnek ki – és olyan ágakkal, mint ami ezen madarak farkaként, vagy épp furu fejdíszeként is szerepel. Sztúgró kacsáik formáját a hímzés-technika nem magyarázza, - lehetett volna a madár-bóbitákat éppúgy, mint a fák ágait is más formában kihímezni!

a.

b.

24. Kos jelek: a. felföldi lepedő részletén,

b. csiki hímzés életfáján

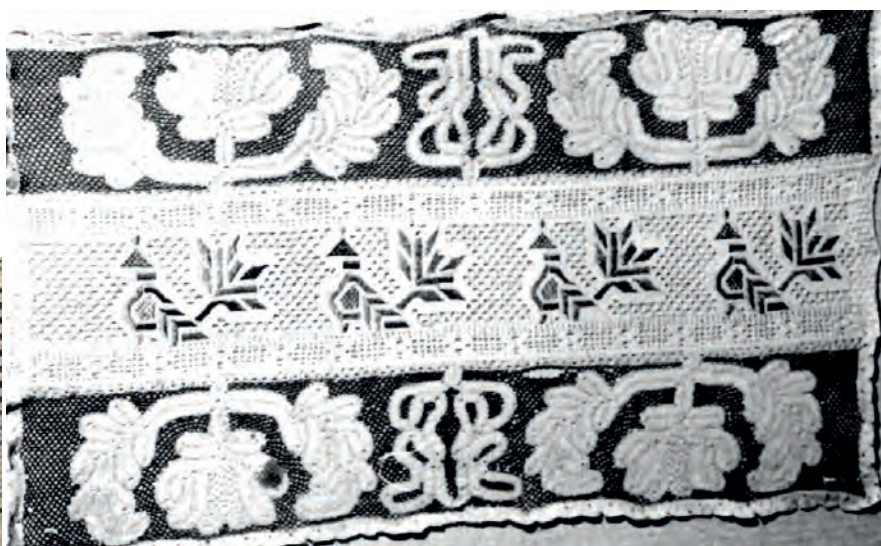
24.c. Somogyi, áttört halottas lepedő madarai, és csillagos tetejű életfái – Kos jelűek

Az életfák csillag-magasságú csúcsain, vagy törzsének csillagokkal szakaszolt 3 régióján kívül a madarak fején is ezt a szétugró **kacs-jelet** látjuk ezeken a hímzéseken. (24.c.) De a felföldi (a.) lepedőn önálló jelként is felhívja magára a figyelmet a madarak szárnyain. Szárnyas-Nap idő?

Ugyanis a jel a csillagászatból ismert Nap-pályán a kezdő Zodiákus jegyre hasonlít, ami az év tavaszkezdő napján a Kos hava beköszöntét, így a feltámadást is jelöli. Feltámadást természeti és vallási értelemben is, hiszen a húsvéti ünnepünket a kereszténység a tavaszi napéjegyenlőséget követő holdtöltével határozza meg! A Nap ekkor lépi át az égi egyenlítőt, kezdődik nálunk a vegetációs időszak, a tavasz, a feltámadás – a Kos jegyében. A „szárnyas nap” = azaz a Nap a szárnyakon is az égitest ezen mozgását, változását modellezi.

A Nap pedig éves pályája alatt a horizont fölött 3 kitüntetett magasságba jut el: legalacsonyabban a téli napfordulón delel, egy fokkal magasabban – egy magasságban – a tavaszi és őszi nap-éjegyenlőségkor, és legmagasabban a nyári napfordulón. Függetlenül ezért látunk egyes életfák törzsén hármas tagolást talán e régi kézimunkákon is. (25. a.) Valaha tisztában voltak ezzel, mert megfigyelték a Nap mozgását és az életre (halálra) gyakorolt hatását.

A Rozsnyói Múzeum egy kis, madaras (áttört) textile mellett (25.b.) tükrözve jelenik meg a 4 vonuló madarat (4 évszak) körülvevő recén a gubós gránátalmás jelünknek megfelelő fehér csipke. Levél-szárnyas madarak mellett levél-szárnyas virágok középtengelyében egy-egy tulipán-életfával. (Vagy szárnyas lényel?) Kisebb mérete miatt látszik, hogy nem halotti lepedőnek szánták, de a halotti készületek közé került. Orcatakaró?

25.a Gömöri hármas Kos-jelű életfa,

b. Orcatakaró(?)

Rozsnyói Múzeum

„A halottas lepedő használatának gyökerei a magyarságnál a honfoglalás körüli időkig visszavezethetők, amikor a temetkezés nem koporsóban történt, hanem a lepelbe becsavart tetemet helyezték a sírba.”⁵² (Régészekről tudhatjuk, hogy az Alföldön nyomát találták azoknak a halotti ágyak lábának a sírokban, amire helyezhették a tetemet.) Különbséget teszünk a halotti készülékek textiljei között a halottas lepedő és a szemfedő használatában. A halotti készülékek közé tartozik még a csipkével szegett lepedőn kívül egy másik, egyszerű lepedő, orcatakaró, párna és tükörtakaró, asztalterítő is.

26.a. Felvidéki madarak

b. Pirossal varrott madaras lepedővég (Homoródújfalú)Udvarhely

Az elemzett felvidéki halottaslepedő (26.a.) nagy madarán most a fejen lévő szétugró tendenciát (Kos jelet) kísérő két kis madárra hívnám fel újra a figyelmet – mert 3 feje van? Nem. Ezek a kis madarak is szétugró állapotban jelennek meg, követve a Kos-tendenciát, ami a Nap tavaszi, „feltámadási” jele. Ha e madarak absztrakt (háromszög alakú) fejükkel erre figyelnek, akkor ez a madár – „ha két kis madár-gyermekére is gondol” – akkor is a továbbélést, az élete feltámadtát látja.

A pirossal kivarrt udvarhelyszéki lepedőn már egészen mások a madarak (26.b.) – de más a funkciójuk is! Az életet éltetik – valószínű nászágyon... Viszont a minta közepe itt is egy „kétfejű kör”, mint madár. E madár fejei úgy mutatnak szét, két oldalra, a másik két, valódi madár felé, mint a tulipán kelyhe középen. Virággal, madárnyakkal, a szárnyas körnek = Napnak a Kos csillagászati jelét írják ki így, szárnyasan. A szárnyak is, a sugarak is a Nap, s a mozgása kifejezői, fejei a reggeltől estig tartó útjára utalnak a horizont fölött.

27.Kalotaszegi nagyírásos Napja

28.Matyó Nap- rozetták kétirányú mozgásfázisai (Szentistván)

⁵² S.Laczkovits E. i.m. 37.

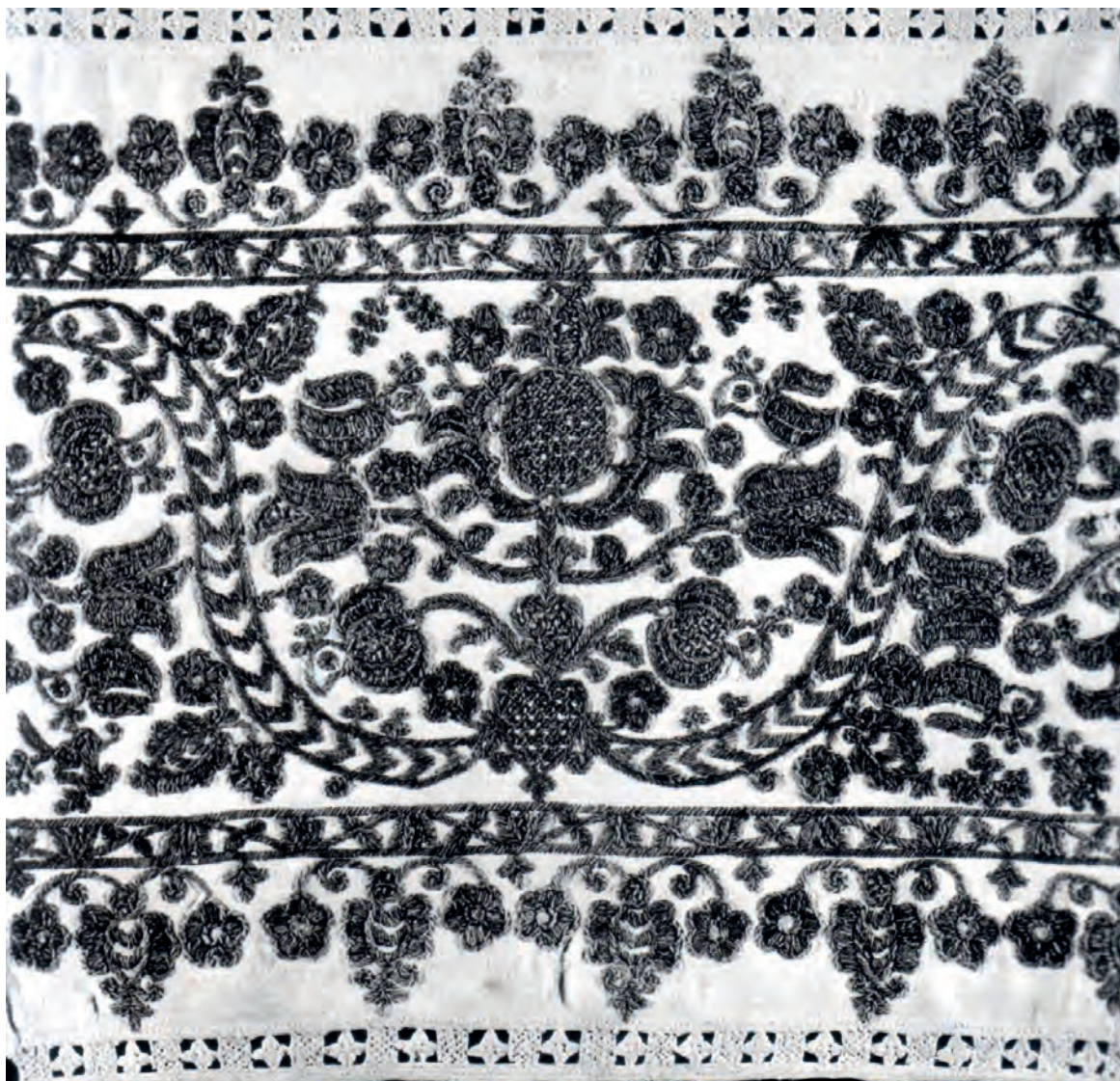
Szendrey Ákos: Az ősmagyar temetkezés. Ethnographia, 1928. 12-26

Absztraktabb formáját tudjuk idézni Kalotaszegről is – nagyírásos mintával, csak sugárzó rozettával jelzett Napként (27.), mint Szentistváni (matyó) színes hímzésről (28.) virág-formákkal (a madarak csak körbe repkedik). Tűlzás?

A torockói gránátalmás hímzésen a központi virágtő (életfa) indulásánál, az alsó elágazáson lévő, zárt állapotú. kör „gránátalmák” is – csodálatos módon – madár-fejet kaptak! Így jutnak feljebb a régiókban, most már madár-testtel. (29.) Ugyaninnen, alulról indul az a hullám-inda, amelynek egy-egy szakasza, ha szemet kap – kígyóvá testesül.

A Távol-keleten meg Szibériában kétfejű madár szimbolikája még ma is kézzelfogható hitvilágot takar.⁵³ Jakut földön a sámán síroknál felállított kétfejű madár sírjelek is erre utalnak. „A türk népek sámánjai őseiknek a kétfejű sólymot, az égi sast tekintették.”⁵⁴ Talán csak nem a szárnyas (madárként szárnyaló) Napot?

29. Torockói kígyó-índában ülő gránátalma-madaras életfa

Erdély

⁵³ Makoldi Sándorné: Táltos könyv. Debrecen, 2016. 21-22.

⁵⁴ Hoppál Mihály: Sámánok (lelkek és jelképek). Budapest, 1994.

„A kígyó a kaukázusi népeknél, Örményországban: lélekőrző is lehet, ezért még a középkori (keresztény) templomok lépcsőin, a bejáratnál, továbbá a sírköveken volt szokás kivésni.” Nálunk is kígyós sárkaporó vasak állnak őrt a falusi kúriák bejáratánál, méghozzá „kétfejűek”.⁵⁵ Türkmenisztánban pedig olyan nemezből készített imaszőnyeget találtak, ahol a mihrábban kígyófej volt, és az imádkozó türkmén erre rakta a homlokát”⁵⁶ A csomózott keleti szőnyegekben is gyakori a kígyó S formája, ezt a fajtát kígyós szőnyegeknek hívják. Védő szerepe kozmikus tartalomra utal!

Nálunk is a fel-le hullámzó inda, ha szemet kap: kígyóvá válhat faragásokon éppúgy, mint textileken. (29.) Általában az alsó világot képviseli, míg a madarak a fenti, égi szférát. Egyes madaras lepedőkön megfigyelhető, hogy a lélek-madarak is szemet kapnak, de ez a látás (fény) mint mag, ugyanakkor bekerül a másik két szférájukba is: a léleknek helyet adó begyébe, néha olyan mértékben, mint a „gránátalmákban” látjuk, és termékenység jelkép a testiséget működtető farok részen is.

Kígyózó, sötét-világos S vonal a serkei (Gömör) tarka hímzés közép-sávja a Napút absztrakt vonalára utal, a fény és a sötétség váltakozására, melyben virágzó „gánátalma-tulipánok” váltakoznak szárnyas „lepkékkel”. A szintén nem a (mire is hasonlító?) élőlények, hanem azok életének struktúrája, törvényszerűsége a lényeges! A fény és sötétség váltakozásának szárnyas (égi) ritmusa – amit a sárga (mint fény) és a (sötét) kék váltakozása is jelez. (30.)

30. Gömör megyei hímzés (Serke)

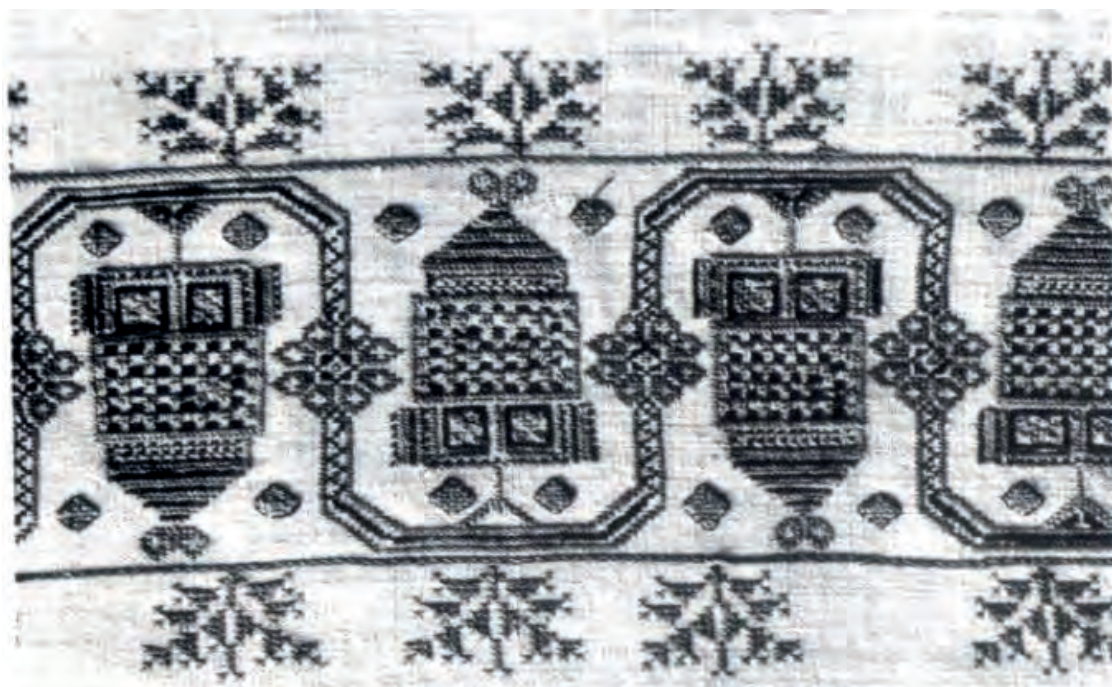
Néprajzi Múzeum

Még egy magos termés: „makkos” indán változatlanul látjuk a **horizontális** váltakozást – a Kolozsvár melletti Mezőségéről. (31.) E termés visszaköszön az Ábrahám-Izsákos udvarhelyi hímzés életfáján **vertikális** minőségi változások alsó szintjén, éppúgy, mint a Sáros-megyei recén lévön. Zártága az első, s alsó fázis, amiből itt kifejlődik az ég felé, felfelé törő fázisokban az „élet”.

A horizontális tendenciák (hulláma) úgy látszik a földi dimenziót idézi, az időben ismétlődő élet-eseményeket és változásait. (Akkor is, ha azt a kozmikus Nap-pálya periódusait jelenít - mert azt is a földi nézőpontból modellezi!) A vertikális tengelyek mentén lévő változások (pl életfa) pedig a fény (Isten) felé feltörekvő, változó (fejlődő), kibomló élet, szakrális periódusai – akkor is, ha növényi (jel-szerű, tehát nem természetes) formában fejezik ezt ki...

⁵⁵ Makoldi Sándorné-Kabay Lizett: Múltunk cserepei. (Mítoszaink képi, nyelvi és hitvilágbeli emlékei) Debrecen, 2014.

⁵⁶ Gombos Károly: Régi keleti szőnyegek. Esztergom, 1977.

31. A „makkos” élet-fák horizontális lehetősége a rozettával tagolt idő-folyamban (Mezőség)

32. Az Ábrahám-os minták központi életfája is makkos

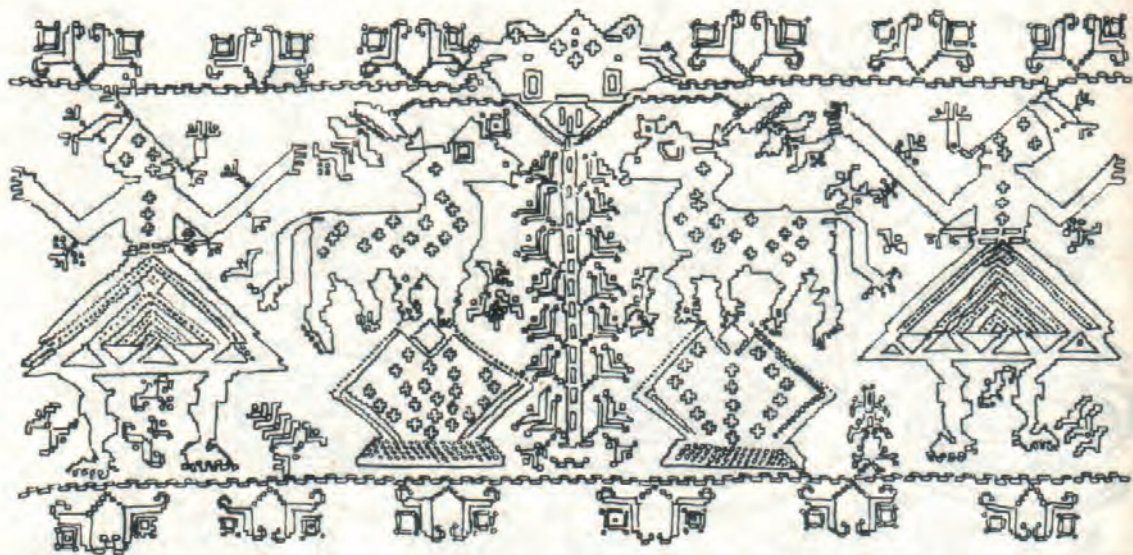

33. Pozsonyi pelikános rece (NM)

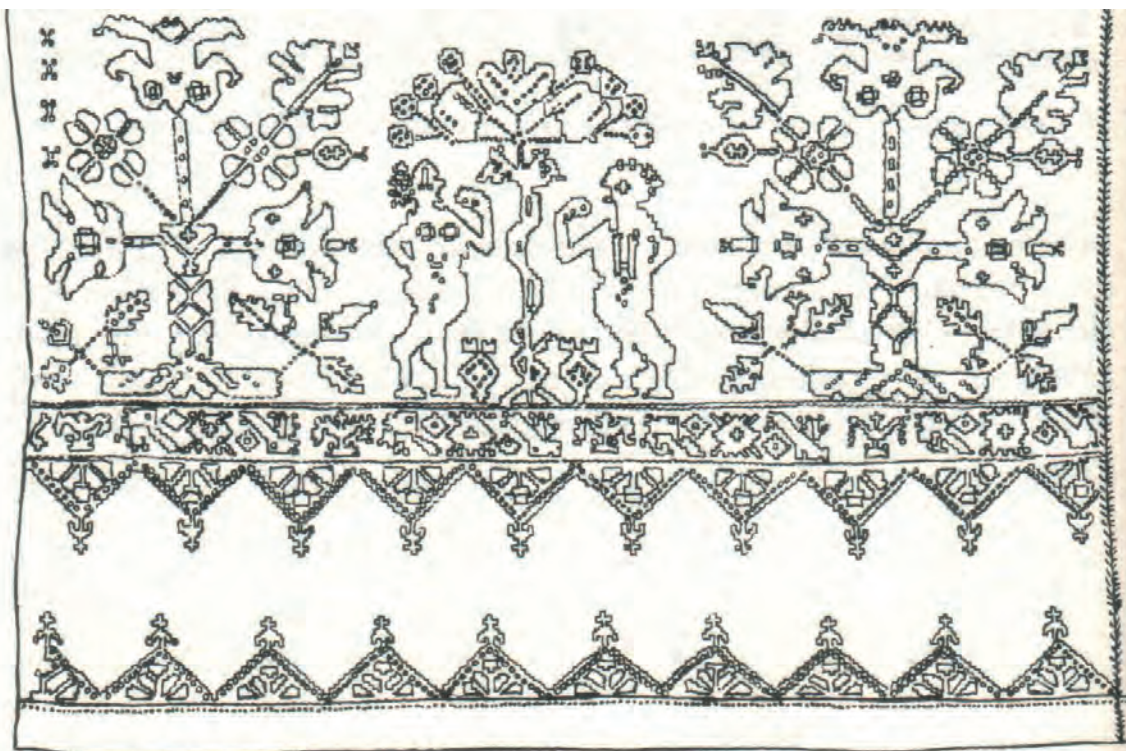
A szakrális, de már egy történetet „ábrázolni akaró” Ábrahámos minta változatát is ismerjük Csíkból, az Ádám-Évást pedig a Csallóközből.⁵⁷ De mindkettőn az életfák a fontosak, a pozsonyi pelikános rece pedig bebizonyítja, hogy a madarak változatait hányféle módon lehet recén is megfogalmazni! Minél „figurálisabb”, naturálisabb a rece, s az „úri” hímzés, de még a keresztszemes is

⁵⁷ Fél Edit: Magyar népi vászonhímzések. (Magyar népművészt 8.) Budapest, 1976. 14, 22. ábra

- annál groteszkebb. Így el is veszi kozmikus (egyetemesebb) tartalmait. De mivel ha még halottas készületeken látjuk, vallási utalásuk (áldozat, bűnbeesés a „kétfejű” kígyóval) megmarad.

34.. Figurális, bibliai témák rajza – a pelikános (madaras) mellett: (Fél E. 1976. nyomán)
a. Életfával (Ábrahám az oltárnál – Izsák nélkül) Csíkból
b. Ádám és Éva a fákkal - a Csallóközből

Úrihímzés

Törökös, Közép-ázsiai hatások

Az elemzők által is elismert „sajátos magyar hímzőművészetre” a felsorolt olasz, német, tót (megkérdőjelezhető) hatások mellett a valószínűbb keletiről, illetve közvetlenül a törökről idáig nem beszéltünk. Bár ez a hatás valószínű nem először ért minket az utóbbi 150 éves megszállás alatt a Felvidéken, Gömörben is csak kisebb mértékig volt jelen a török. Nem úgy, mint Erdélyben: „A legtöbb török hímzés Erdélyben maradt fenn, és itt született a legtöbb törökös jellegű úrihímzés is. Így az is észlelhető, hogy népi hímzéseinkben a legtöbb törökös jellegű Erdélyből való.”⁵⁸ Adatokkal a katolikus⁵⁹, de főleg a református egyházi leltárak szolgálnak: „Erdélynek a hódoltságkori magyar művelődésben való szerepére világot vet az is, hogy a katolikus templomok egyházi felszerelése között (miseingek szélén, corporalékon, oltárterítőkön, kéztörölő kendőkön, stb.) nagy számmal találunk eredeti török és törökös ízű magyar hímzéseket, mint ezt Huszka Józsefnek a múlt század 80-as éveiben székelyföldi zárdák – időközben legnagyobbreszt megsemmisült – darabjairól készült színvázlatai igazolják.⁶⁰ A református egyházaknál a XVII-XIII. században 95 török terítő volt a tiszáninneri, 17 a tiszántúli, és 8-10 a dunamelléki és dunántúli gyülekezetekben.”⁶¹ Érdekes jelenség, hogy a keresztények befogadták, és használták is szakrális célra a „pogány, a rabló”, megszálló törökség hímzéseit! Szerintem ez csak úgy lehetséges, ha a magyaroknak is voltak már ilyen hímzéseik, és a sajátunknak tekintettük a stílust kezdettől fogva.

Azaz a kezdetekről a törökök esetében sem beszélhetünk egyértelműen, hiszen a szakértők megállapítják, hogy „elméleti kérdés, hogy milyen lehetett az anatóliai törökség hímzése a XIV-XV. században, mivel ilyen tárgyak nem maradtak fenn... (Nálunk viszont igen!) Az anatóliai törökök hímzőművészete a XVI. századdal veszi kezdetét” – mint Gombos Károly írja, a magyar Iparművészeti Múzeum keleti anyagának rövid bemutatásakor.⁶² (Töröknek ugyanis az oszmán Birodalmat tekintjük, az előtte lévő szeldzsukot pedig nem ismerjük.) A gyűjteményben 257 db török hímzés van, kár, hogy máig alig ismerjük ezeket! „Az 1500-as évek elején a szeráj ellátásának alapvető forrása az Európa-szerte ismert, híres burszai selyemipar volt. Bursza az Oszmán-ház első fővárosa, a Keletet Nyugattal összekötő selyemúton feküdt. (Ahol mi is kapcsolatot tartottunk Kelettel.) Ám nem csak a nemzetközi selyemkereskedelem központja volt, hanem maga is résztvevő e rendkívül népszerű és keresett anyag előállításában. A XVI. sz. elején több mint ezer selyemszövő műhely működött itt. A város textilipara azután is virágzott és továbbra is ellátta a szultáni udvart, hogy az isztambuli műhelyeket megalapították. Az 1540-es évekre bizonyos munkamegosztás figyelhető meg. Az udvari szövőök elsősorban az ünnepi viseletekhez szükséges brokátot és bársonyt állították elő, míg az egyéb anyagokat Burszából hozatták.”⁶³ Tehát végig kapcsolatban voltak a selyemúttal, a keleti ízléssel a Bizánc helyén épülő birodalomban. (Az idézett katalógusban 102. szám alatt szerepel egy hímzett ágytakaró is a XVI. sz. végéről, len alapon selyemfonállal, homoktű hímzéssel. „Az ilyen technikával készült hímzés a vékony és sűrű szövésű szövet szálai között halad. Mivel a homoktű munkák színe és visszája azonos rajzolatot ad, főleg olyan takarókat és terítőket hímeztek így, amelyeknek mindkét oldalát használni akarták. Egy levéltári forrás szerint a szeráj számára kívülről rendeltek effajta hímzést, ami arra utal, hogy a fölöttébb aprólékos munka elvégzésére nehéz volt megfelelő hímzőasszonyt találni.”)

Az ilyen oszmán, ornamentális, népi hímzések felvirágzása azonban egybeesik a magyar kézimunkák virágkorával! Lehet, hogy a magyar hímzések között lévő, ennél régebbi darabokat egy-

⁵⁸ Domanovszky i.m. 167.

⁵⁹ Huszka József vázlatkönyveit talán a Néprajzi Múzeum képgyűjteményében F.76.209 és F.76.210. sz. alatt őrzik

⁶⁰ Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Budapest, 1940. 26.

⁶¹ Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői. Budapest, 1983. 118.

⁶² Gombos Károly: Régi keleti hímzések Rodosztól Bokharáig. Művészet, 1982/5. 25.

⁶³ Nagy Szulejmán szultán és kora (Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása) Budapest, 1994. 31.

szerűen töröknek véljük? Hiszen nálunk a folyamatosság a hímzésben sem szakadt meg - a díszes ruhák, sátrak (s azok kellékeinek) használata bizonyossága alapján -, mint a honfoglalás után az öt-
vösség, a tarsolylemezek (stb.) - textilek ornamenseit is őrző - mintakincse. Mai fejjel nem is gondoljuk, hogy a hajdan általános sátor-, textil-kultúránkban a hímzés milyen sokáig szokásban maradt, ha alkalmi használatra is. A honfoglalás után királyi krónikáink egyes adatai is szólnak erről: 1189-ben pl. III. Béla esztergomi palotájából indult a keresztes hadjáratba induló német császár fogadására. Alkalmos ajándéka: „hatalmas sátor volt. A sátor, mint a lübecki krónikás írja, alig fért el három szekéren. Ha fölállították, négy szobára volt osztva és skarlát posztó fedte. Belül egész hosszában, széltében gyönyörű szőnyeg borította...”⁶⁴ Az ecsedi vár 1669-es leltára pedig a tábori felszerelésekhez, a hadi sátrak berendezéséhez tartozó „tábori ágyhoz való szuperláról” emlékezik meg. „A Felső-Magyarországi Rákóczi Múzeum őriz egy XVII. és két XVIII. századi mintakönyvet, amely a kassai szabócéh tanulólegényei számára készült, főképpen abból a célból, hogy a mesterré avatandók számára a mesterremek készítésénél normául szolgáljon. A mintakönyvek mindegyikében szerepel egy-egy sátorrajz is.... Ez a mintarajz a sátraknak a XVII-XVIII. században még általános használatát bizonyítja.”⁶⁵ Az idézett mű közöl is egy hímes sátorrajzot még a kisszebeni szabók mintakönyvéből, 1641-ből, ahol a széleken hímzett tulipánok, feljebb cakkos levelek és rozetták sorjáznak ferde és hullámindás kompozícióban is, mint később a palócoknál ugyancsak „sátoros-ágyhoz” készült „sátorlepedőnek” nevezett lepleken!

Valószínű, hogy a hímzés folyamata nálunk nem szakadt meg a honfoglalás után sem, s valószínű, hogy megmaradtak régi hímzések is, csak datálatlanok, s a hasonló stílus miatt a törökökkel egykorúaknak tartjuk a korábbiakat is. Mert kétféleképpen értelmezhetőek azok az adatok is, hogy a hódoltság alatt milyen kultusza volt nálunk a hímzésnek, s a magyar udvarházakban török varróasszonyok (is), mint szolgálók, végeztek hímző munkát. Tény, hogy nem csak a török varróasszonyok – bulyáknak nevezték őket – munkáját vettük igénybe, hanem a hódoltság idején családjukkal Magyarországon lakó török főemberek feleségeivel is cseréltünk hímzés-mintákat. Sok magyar nyelvű levél tanúskodik arról, hogy a magyar és a török asszonyok a hímzésmintákat egymásnak küldözgették – mint ezt Takács Sándor nyomán idézik.⁶⁶ Sőt, Fehérváron pl. Amhát aga felesége a levelekre magyar nyelven válaszolt!⁶⁷ A főembereink feleségei tehát egy nyelvet beszéltek – képletesen – legalábbis a hímzés terén, és a csere – kétségtelenül – kétirányú volt.

35. Úrihímzéses magyar lepedőszél, É-Mo, XVII. sz. (V. Ember M.1981. nyomán)

36. Oszmán kendő motívuma Isztambul, Topkapi Saray katalógus

⁶⁴ Voit Pál: Régi magyar otthonok. Budapest, 1943. (Reprint Balassi Kiadó, 1993. 44.o.)

⁶⁵ Voit P. i.m. 46.o.

⁶⁶ Magyar népi hímzések (Hímzőiskola) I-III. szerk. Petrás Anna. Budapest, 1993.

⁶⁷ Takács Sándor: A török hódoltság korából. Budapest. é.n.
Takács Sándor: Rajzolatok a török világból. Budapest, 1915.

A török ittléte alatt a török varróasszonyok (bulyák) is nagy becsben voltak, fogságba ejtésük után megbecsült volt a munkájuk a magyar főuraknál. „Thurzó György írja a harcmezőről **1596**-ban: Egy igen jó varró bulyát szerzettem, édes szívem, akarván azzal is mint én lölkömnék, és szívemnek kedveskednem, kérlek, hogy tőlem vedd jó néven! Draskovich János gróf pedig **1690**-ben írja a kanizsai blokádöt intéző Batthyány Ádámnak: Hallom, hogy Kanizsáról szöktön szöknek ki a bulyák. Azért kérem, kegyelmedet, hogy két jó varró bulyát, kik nem is igen vének, hanem ifjak volnának, az atyámfia számára szerezne!” De nem csak a főurak, hanem a köznemesek is megbecsülték az ellenség ilyenén szolgáltatását: „Az egri kapitány felesége részére például – amikor török bulyákat kívánt – az egri vitézek Nagyszeged és Csongrád között fogtak néhányat. Ezekről a bulyákról írja Musztafa basa **1572**-ben, hogy most is az egri kapitány felesége mellett vannak.”⁶⁸

Ebben az időben bárki hozzáférhetett a török alapanyagokhoz, a keleti bulya vásznakhoz is, ahogyan a magyar leltárak a finom szövésű anyagokat nevezték, s nevezi a nép még ma is pl. Sárközben. „Alig volt olyan vásár a nagyobb városainkban, ahol ne árulták volna a török kalmárok a hímzett terítők alapanyagát: a bulya vásznat, illetve szádát, a patyolatot, az arany és ezüst skófiu-mot, a színes selyemfonalat.”⁶⁹ Bethlen Gábor **1627**-ben kiadott a „Török, Görög, és Sidó kereskedőktől hozandó Marhák (árúk) limitációja”, árszabályzata bizonyítja keresettségüket: az árak megfélékezésére egy sing „jántsár patyolat” árát 75, egy sing „gyapottas jántsár vászon” árát 15, a „jó bulya vászon” árát 32 dénárban állapítja meg. A janicsár vászon, bulya vászon és az aranyszál, a skófiu nagy része Törökországból származott. De „nem csak idegen származású kereskedők foglalkoztak török (keleti) árúk behozatalával, hanem magyar kereskedők is. Még pedig olyan helyen, amely kívül esett a hódoltsági és az erdélyi területen. A kassai kereskedők **1632**-i céhszabályzatának egyik pontja kimondja, hogy tagjai ’török marhákkal’ is kereskedhetnek, mert ilyeneket gyakran mind az országbeliek, mind az idegenek keresnek... 1587-ben ’az török áros Nagy Imrén’⁷⁰ magyar neve is bizonyítja a törökös árukkal kereskedést.

A magyar ruhaneműnek, házbeli holminak, fehérneműnek sokszor nem csak az alapanyaga volt török, hanem hímzőfonala is. Régi leltárainkban gyakran találkozunk a „török arannyal varrott” megjelöléssel. A fémfonallal való hímzés nagy kedveltségét is a török ízlés elterjedésének tekintjük. Nevezetesen az arany, ezüst skófiu-mmal való hímzés. „I. Rákóczi György egy **1634**-ben írott leveleiben értesíti feleségét, hogy portai megbízottja 33 papiros skófiu-m aranyat, s ezüsből 7 papirossal hozott. ... A Rákócziak Konstantinápolyból skófiu-mhúzó török és örmény művesekkel telepítettek be, és munkácsi várakban skófiu-m-húzó műhelyt állítottak fel.”⁷¹ (Később ezt a valódi arany-ezüst fonalat helyettesítette a nép aransárga selyemfonallal a hímzéseken.)

A fémfonálon kívül gyakran török (ill. keleti származású) volt a nálunk készülő hímzések számára behozott selyemfonál is. „II. Rákóczi Ferenc megbízottja **1708**-ban Thessalonikiben vásárolt ura számára selymet, s ugyanez évben Konstantinápolyban történt vásárlások jegyzékében a következő varrni való selyem van megemlítve: sodrottból sárga, fehér, zöld, kék, testszín és tengersizín, a sodratlanból pedig sok egyében kívül hamuszín-világos, vörös, kék, zöld, stb. ... A gombkötők is sok török nyersanyagot használtak fel: Abauj vármegye **1669**-i limitatio-jából tudjuk, hogy török selyem mellett a gazir-selyem is használatos volt. Úgy látszik, hogy még egyéb török fonalat is hoztak be, mert korabeli leltárakban többször olvassuk a ’török cérna’ megjelölést.”⁷²

Hímzéseink viszont (éppen a reneszánsznak tartott bokros virágmintáink) nagyon közel álltak egymáshoz már ekkor is, bár a reneszánsz a törököket elkerülte! De még a vászonhímzést, és az un. úrihímzést sem biztos, hogy Itáliából terjesztették hozzánk. S az anyagok ellenére – a mintákat is nem csak a törökök - hiszen színes selyemfonallal hímzett terítő, kiforrott stílusban, már a megszállás után 6 évvel, 1548-ból is maradt fenn például a még ma is Magyarországhoz tartozó, gömöri

⁶⁸ V.Ember Mária: Úrihímzés. Budapest, 1981.

⁶⁹ Takács Béla i.m. 117.

⁷⁰ Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. (Magyar Történeti Múzeum) Budapest, 1940. 16.

⁷¹ Palotay G. i.m.1940. 18.

⁷² Palotay G.i.m. 1940. 18.

Ragályban, Száz Anna ajándékaként.⁷³ És Palotay Gertrúd ezt már egyenesen „elkorcsosult darabnak” tartja⁷⁴, és ugyanezen „török” minta előfordulását teszi mellé egy későbbi miskolci és egy XIX. századi török hímzésről. (38-39.) Mi csak azt látjuk, hogy itt, Gömörben - a török megszállás kezdetén - a református templom úrasztalára (a felirat szerint is ide szánva) már 1548-ban jellegzetes „törökös” színes selyemhímzéssel virágbokrot hímzett egy kevésbé járatos kéz, míg a későbbi, 1683-as ragályi terítőt az úrihímzéses, törökös minta ellenére népies, magyar szálszámolásos technikával készítették.(11-12.) Már csak azt kellene tudni, hogy az „úri” hímzés készítője: Diennes Katalin úri személy volt-e? Valószínű, hogy nem főrendi a származása, nem is a kastély lakói közül került ki, legfeljebb csak kisnemes, vagy szolgáló volt itt Gömörben, de mindenképpen magyar. A szakma mégis becses darabként őrzi szinte egyedülálló „úrihímzéses” terítőjét! (12. ábra)

37. Ragályi hím, 1548.

38. miskolci analógia

39. török bokrok (XIX.sz.)

(A virágbokrok kopozíciós vonalvezetésében vannak kétségtelen egyezések)

El kell azonban mondanunk még, hogy a töröknek a megszállás, az ország három részre szakadása előtt is „1449-ben már szerződés biztosította, hogy a dél-magyarországi városok piacain árusíthatják portékájukat. Sőt, Budára is feljutottak a török kereskedők. II. Ulászló magyar király öccse, Zsigmond lengyel herceg 1500-ban Budán török hímzéseket vásárolt. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a perzsa-török díszítő elemek már a hódoltság előtt elég sűrűn megjelentek hímzéseinkben. A török ízlésű hímzések divatja pedig magyar közvetítéssel terjedt el nyugat felé. Báthory Zsigmond udvartartására jellemző, hogy felesége, Mária Krisztina osztrák hercegnő 1598-ban Erdélyből küld ajándékba édesanyjának török hímzéseket”⁷⁵ Ausztriába. Itt jegyezzük meg, hogy az első ismert mintakönyv Augsburgban 1523-ban, Olaszországban 1527-ben jelent meg. Elég abszurd tehát arra következtetnünk, hogy onnan vették át a magyarok a keleties mintákat, amikor nálunk már itt volt szabadon a török, mint kereskedő 1450-től. Sőt: „V. István magyar király leánya, Mária, II. Anjou Károly felesége volt. Az ő leányukat Blanche-t II. Jaime aragon király (1291-1327) vette feleségül. Az 1302-ből származó, királyi ingóságokat tartalmazó leltárban szerepel Blanch királynénak egy magyar hímzéssel (ad punctum de Ungaria), aranyszállal, selyemfonállal, fekete cérnával varrott, gyöngyökkel díszített selyeminge!”⁷⁶ Tehát még az Árpád-ház idejéből!

Mint ahogy a török hatás magyarozatára sem elegendő a 150 éves megszállás, az akkori együttélés. És arra sem lelünk feleletet, hogy a megszállókkal miért leveleztünk meghitten hímzésügyben. Hacsak nem tételezzük fel, hogy a kultúra fontosabb volt, és erősebb szál, mint a falvak felégetése, várak bevétele – mert talán akkor még mindkét fél ismerte a közös gyökereket. Hasonló felfogással magyarázható az is, hogy a keresztény egyház elfogadta szakrális holmijai közé, az ol-

⁷³ Közli Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői. Budapest, 1983. 5, 19. kép

⁷⁴ Palotay G. i.m. 1940. 97.kép

⁷⁵ Palotay Gertrud: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. (Magyar Történeti Múzeum) Budapest, 1940. 24.

⁷⁶ V. Ember Mária: Úrihímzés. Budapest, 1981.

tárra, úrasztalára tette később is a török (és így mohamedán) terítőket, vagy a főuraink hímzéseket fogadtak el ajándékba a törököktől. „Hogy a török keszkenők használata mennyire országszerte elterjedt volt, arra – a nemesi leltárakban való gyakori előfordulásán kívül – abból is következtethetünk, hogy a polgári háztartásokban még gyér feljegyzések szerint is kimutatható már a XVI. sz. vége felé.”⁷⁷ Később olyan igény volt a török árúkra még a Felvidéken is, hogy a céheknek szabályzatot kellett módosítania: a kassai kereskedők 1632-i céhszabályai bizonyítják.

A török kézimunkákból azonban korántsem „vettünk át” mindent, megmaradt sajátos stílusunk, ami a fentieket igazolja. Megmaradt a sajátos stílusunk a hódoltság után is: „Némely forma vagy színösszeállítás országszerte általánossá vált, élettartama évszamos példányokkal legalább két (három) évszázadra igazolható, s a magyar variáns-anyag rendkívül gazdag. Más minták viszont egy-egy területen belül szerepelnek gyakorta” - állapítja meg Palotay Gertrúd, a népi, s így a gömöri textilekre is jellemzően. Tovább víve: „még a törökös jellegű úri hímzések elterjedésének vizsgálata is azt mutatja, hogy megtévesztésig hasonló munkák készültek a királyi uralom alatt lévő nyugati országrészben, s a hódoltsági területen; az ország északi – a török által sohasem érintett – sávjában, s az önálló Erdélyben.” Önálló nemzeti gyökerekre mutatnak rá e tények - a minták alapján – ami tulajdonképpen a textilek tartalmát, a szokásokkal való kapcsolatát is meghatározta. Ezeket már nem lehet török (majd ismét a német, stb.) megszállással, hatással magyarázni: a későbbi kultúrák befolyása csak a rokon vonások felismerésével tudott gyarapodni!

A keleti színpompa mellett az arany-ezüst fémszálak, selyem hímzőfonalak jellemzik a magyar viseleten, harci felszereléseken, sőt a miseruhákon alkalmazott varrásokat. Az öltéstechnikák számtalan válfaja mellett a szabadrajzú minták és a lapos-hímzés jellemzi leginkább e textilek úri-hímzését. A magyarságnál azonban a hagyományos (keleti) jelkészlet, akár geometrikusabb formájában is (mint pl. a tárgyalt gömöri madaras lepedők madara) sem vesztette el jelentését, ha a nép máig megtartotta, ugyanazokkal a hímzésmód-jellemzőkkel. (A fehér, a geometrikus, a vagdalásos hímzések pedig teljesen hiányoznak is a törököknél.)

Szintén Palotay Gertrúd tanulmánya tér ki rá, hogy a hódoltság alatt a törökök említenek egy, az övéktől megkülönböztetett, ún. „kazul varrást”. Károlyi Kata 1595-ös kelengyeleltára is szól „kazul” varrásról, másutt „kazul varrassal feieresen meteles közte varroth” (azaz **fehér metéléssel**, vagdalásosan varrott) textilről esik szó. A „kazul” megjelöléssel a törökök a hódoltság idején a perzsákat illették, ill. különböztették meg, mint mi is.⁷⁸ A (a fehér vagdalásos) vászonhímzés történetében az utalások tehát még tovább vezetnek, amiről az elkövetkezőkben se feledkezzünk el! A török hódoltság korában „a kazul varráson eleink nem egy bizonyos fajta mintát, vagy technikát érthettek, hanem egy olyan keleti jellegű hímzésstílust, amelynek darabjait török közvetítéssel kaptunk. Annál érdekesebb, hogy a török hímzésektől élesen megkülönböztették, mert egyazon leltár említ török varrással és kazul varrással díszített vászonholmit is. ... Bizonyos, hogy maguk a kazul varrást hozzánk közvetítő törökök is ismerték ezt a megkülönböztetést, mely napjainkban már teljesen elhomályosult.”⁷⁹ ... Vagy mégsem, hiszen megvannak a gömöri fehér, vagdalásos halottas-lepedők is!

Ezen túl a gömöri nép az „úrihímzésnek” egy sajátos (mert igaz ugyan, hogy selyemmel, hol színesen, hol feketén hímzett, laposöltéses), de régies (mert többnyire jelszerű, geometrikus, csíkban futó, nem szabadrajzú virágos) változatát, a bemutatandó díszlepedőket is - általánosan elterjedve - őrizte meg máig. A színes madaras-csillagos lepedők az ünnepi nászágyra, a gyermekágyas sátoros-ágyra, és a fehér, vagy fekete változatban a ravatalra ugyanúgy alkalmasak voltak, éppen a mintakincsüknek megfelelően, amiről tulajdonképpen szólni akarunk.

Palotay tanulmánya a török hímzéseken belül sajnos csak az úrihímzéssel kortárs oszmán hatást elemzi, a megelőző szeldzsuk stílusra csak utal. Pedig az oguz-szeldzsukok is csak az első zeredforduló után alakították ki világbirodalmukat azzal, hogy 1040-ben először Khorászánt, a horezmi (korezmi) kutúrára épülő népek területét, az Amu-Darja és Szir-Darja táját, majd Iránt hó-

⁷⁷ Palotay G. i.m. 1940. 21.

⁷⁸ Babinger F.: A perzsát jelentő kazul szóról. Magyar nyelvőr 42. k. 251.

⁷⁹ Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Budapest, 1940. 21.

dították meg. Horezm átjáró volt Mezopotámia felől a volgai, kaukázusi népek, Kabullal keletre India, Tibet, Fergana az altaji népek, s Kína felé.⁸⁰ Előttük, a IX-X. században az iráni Számánida dinasztia uralkodott itt, de Merv már 651-ben elesett, míg Bokharát, Szamarkandot és Horezmet az 1700-as években foglalták el az arabok. A helyben maradt őslakos népek azonban megtartották identitásukat, ellenálltak az iszlámnak is, talán ezért hódíthatták meg könnyen a szeldzsuk-törökök, akik később szintén uralkodói kényszerre vették fel a mohamedán hitet. Az arabok előtt a szogdok kultúrájáról - itt elsősorban kézműiparáról kell szólnunk – amiről a kínai forrásokból értesülünk, mert a szogd kereskedőkkel utazó kézművesek tanították meg a 600-as évek elején a kínaiakat pl. az üveg készítésére. E tájon fejlett volt a bányászatra épülő fegyverkészítésük, ötvösségük, de textiliparuk is. „A zandacsi kelméket szállítottak bőven Perzsiába, Irakba, Farsz tartományba és Hindusz-tánba, de kerültek ezekből Bizáncba és Európába is. A zandacsi textíliák eleinte – a VII-VIII. században – csak selyemből készültek, de a X. sz. végén már pamuttextilt is gyártottak. Európában találtak olyan zandacsi kelmét, ahol a textil hátoldalán szogd nyelven fel van tüntetve a kelme neve és mérete.

Ezek a pompás szogd textilek rokonságban vannak a bizánci kelmékkel, mintázatukat tekintve alakos ábrázolásúak (jelenetek, heraldikus ábrázolások, állatok és nagyszerű mintázatok), az iszlám győzelme után mértánias és növényi díszítésűek, mivel az iszlám a képi ábrázolást (embereket és élőlényeket) tiltotta, ezért a kelmék ornamentikája később szegényesebb lett. Mervben selyembrokatokat, kitűnő köpenyeket, és hímzéseket készítettek. Merv volt az egyik központja a közép-ázsiai selyemgyártásnak, s a mongolok támadása előtt, már a X. században 10 kitűnő könyvtár és a selyemhernyók betegségeit tanulmányozó intézmény működött a városban. A IX. századi egyiptomi sírokban Mervben készített lenvásznakat találtak, a vásznakon mervi felirat és minta volt.”⁸¹ A szogdok eljutottak a mongol népek közé is, a keresztény hittérítők leírásából értesülünk tevékenységükről.⁸² Az ókori világban az arab hódításokig a kárpitszövés központja is Perzsiában volt. A kasmír palmetta pl. a perzsa díszítőművészetből jutott el a hímzések mintáiba, és a sarlós, fogazott levelek sokféle változatában jelenik meg.

„A szasszanida korban (224-641) itt szőtték a legértékesebb szőnyegeket, kárpitokat, függönyöket, takarókat, melyeknek fő motívuma az **életfa volt, kétoldalt (szárnyas) griffekkel, oroszlánokkal, pávafarkú sárkányokkal.**”⁸³ Az arab hódítás után 1037-1194-ig Perzsiát a szeldzsuk törökök uralták, folytatva a textiles hagyományokat mert Anatóliában is a szeldzsuk korban (VIII-XIII. század) virágzott fel pl. a kilim-szövés. (Karamon nevű szeldzsuk uralkodói dinasztia székhelyén, amiről az itteni kilimeket is nevezik. „A karamani kilimszőnyegek motívumai hasonlatosak a közép-ázsiai népek – pl. a kirgizek – által alkalmazott motívumokhoz.”⁸⁴) Azoknak a népeknek a hatását viszont nem tudjuk így datálni, akiknek nem (vagy alig) maradt fenn írásuk, mint például a szkítákból kivált, ugyanitt élő pártusoknak, kusánoknak, sőt az őskeresztény örményeknek, akik Urartu területéről, a szasszanida uralom alól a török birodalom felé jutottak el hozzánk is, mint kereskedők, vagy menekültek.⁸⁵ A magyarokkal való kapcsolataikról azonban a krónikáink is tudnak: Kézai Simon Szkítia leírásánál említi őket, s állítólag Atilla nagykirály azon felesége is korezmi volt, aki Csabát szülte. Csaba a birodalom szétesése után oda ment vissza, és utódai népes udvartartással tértek vissza IV. Béla idejében a Kárpát-medencébe.⁸⁶ De már 1150-ben egy Közép-Ázsiában és Magyarországon is járt utazó írja: „Magyarországon a korezmi meg számlálhatatlanul sokan vannak, a királyt szolgálják, keresztényeknek tettetik magukat és titokban tartják, hogy muszlimok.”⁸⁷

⁸⁰ Sz.P. Tolsztovszov: Az ősi Chorezm. Budapest, 1950.

⁸¹ Közép-Ázsia művészete. Budapest, 1983. Dr.Gombos Károly előszava, 9.

⁸² Napkelet felfedezése (Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései) szerk.: Győrffy György, Budapest, 1965.

⁸³ Mátéfy György: Szövött szőnyegek és falikárpitok (Gondolat zsebkönyvek) Budapest, 1987.19.

⁸⁴ Mátéfy i.m. 26.

⁸⁵ Örményország kincsei (Titkok az Ararátról) Kiállítási katalógus, Budapest, 2002.

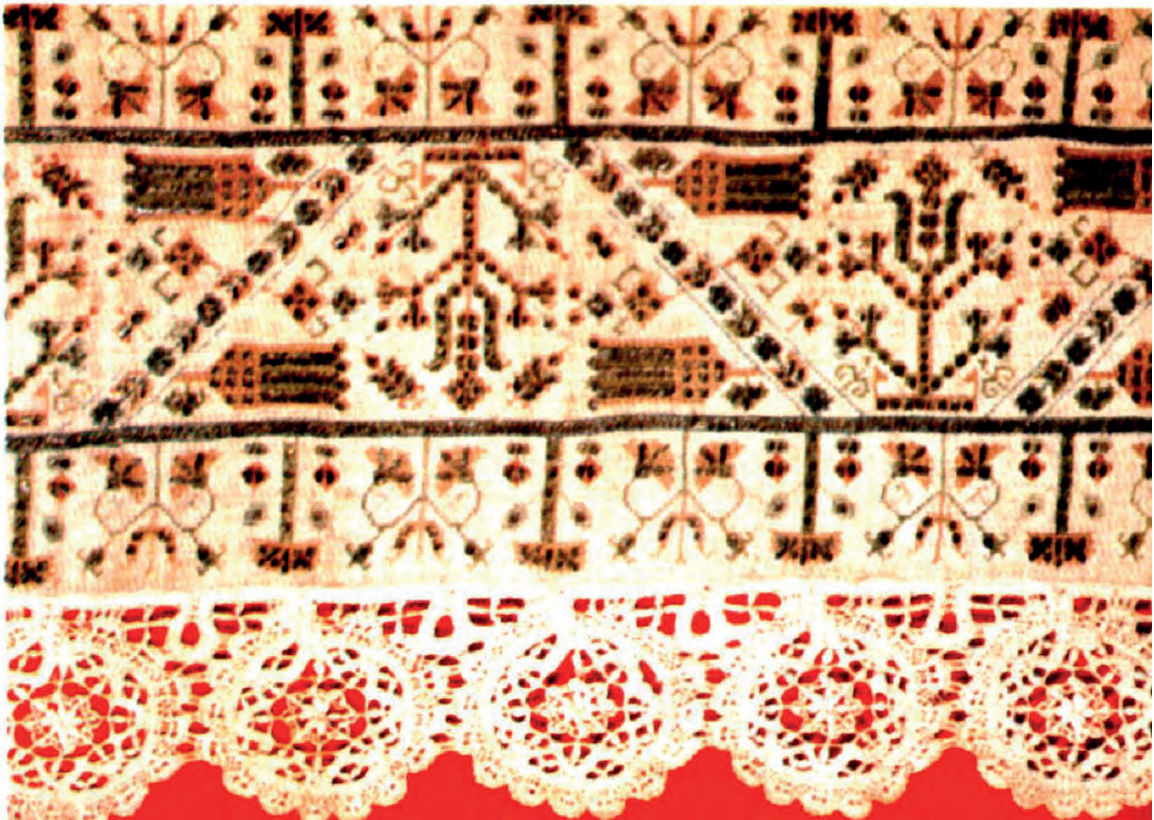
⁸⁶ Thuróczy János: A magyarok krónikája (Rogérius mester: Siralmas énekek) Osiris K. Budapest, 2001. 403.

⁸⁷ Bakay Kornél: Östörténetünk régészeti forrásai I. Miskolc, 1997. 198.

Egyetértünk Gombos Károllyal, aki leírja: „Az anatóliai törökök művészetét jelentős mértékben befolyásolták a birodalom határai között élt népek is. Az ősi ázsiai török művészetet a Kaspi-tenger túlsó partján élő türkmének, üzbégek, kazakok, kirgizek őrizték meg, akik a múlt században még a régi törzsi alapokon nyugvó társadalmi formában éltek. A török udvari és házi készítésű hímzések hatása nagy volt, és ez a művészeti hatás É-Afrikától Magyarország megtalálható. (Megjegyzendő, hogy a törököknél viszont a XVII-XIX. században már az európai hatás mutatható ki.) A magyar úri hímzések rokonságát a török hímzésekkel régen felismerték, bár ez a hatás ma már nem korlátozódhat a törökökre, inkább az egész Keletre.”⁸⁸

A törökök közvetítette (nem is mindig teljes) keleti hatás tehát Korezmtől, Urartutól, a pártusoktól, Perzsiától is közvetlenül egészen a középkorig kísért minket, s eggyé vált nemzeti műveltségünk korábbi elemeivel, olyannyira, hogy ma már elkülöníteni sem tudjuk, mint azon balkáni, kaukázusi népeknél is, akik maguk is Keletről származnak. „Nem lehet biztosan tudni, hogy olasz közvetítéssel kerültek-e hozzánk pl. a keleti minták, vagy itt Magyarországon alakultak ki török brokátok, vagy hímzések nyomán”- írja tétován a szakirodalom.⁸⁹

Talán ez a felfogás is változni fog a magyarság eredetének újabb genetikei kutatása révén, hiszen népünk a sztyeppéken éppen annak a selyeműtnak a vidékét járta, ami Kínától vezetett Európába, Iránon, a türk népeken, Közel-Keleten keresztül. De eljutott e kultúra az Altajba, a szkítákig is, ahol sírleletek között selyemmel hímzett, madaras textilek is akadnak az i.e. V. századból – az „úri” hímzéseink elődeiként. Hogy aztán a honfoglalás előtti korból éppen a **griffes-indás** stílus legyen nálunk a mérvadó – igaz nem a textileken. De a honfoglalók palmettás-indás tarsolylemezei talán utat mutatnak a virágdíszes „úri” textileink mintakincsével kapcsolatban is. Ugyanakkor bizonyosan megtartottuk a geometrikus, „úri” és „népi” keresztzemes hagyatékunkat!

40. Törökös magyar lepedőszél a XVII. századból

(Lengyel Gy. 1981. nyomán)

⁸⁸ Gombos Károly: Régi hímzések Rodosztól Bokharáig. Művészet, 1982/5. 26.

⁸⁹ Lengyel Györgyi: Keresztzemes kézimunkák. Budapest, 1981. 90.

A magyar „úri” hímzés gyökereiről

Magyarországon a XVI-XVII. századból fennmaradt hímzések egyik típusát (a valószínűleg mindig is meglévő geometrikus mellett) a sokszínű, virágos, szabadrajzút: úri hímzésnek nevezzük. Hogy miért éppen úriak, az előttem kérdéses, hacsak nem a szépségére utalunk. A néprajzi lexikonban nincs címszava, így meghatározása sem, ami elég szokatlan. A hímzésben járatosaknak pedig határozott kategória, mégis bizonytalanság, ellentmondásosság mutatkozik körülötte, hiszen még a szakkönyvek is úgy tárgyalják, hogy: „a 16. és főképpen a 17. századból származó jellegzetesen magyar hímzések... A leltárak tanúsága szerint nem csak a díszítőöltözeteken és ünnepélyes alkalmakra készült textíliákon alkalmazták, hanem a főnemesi, sőt a kismemesi és polgári családok életének minden mozzanatát végigkísérte. A csecsemőtől kezdve a menyasszonyi kelengyének szinte minden darabját, a női és férfi öltözeteket (fehérműket is), s végül a ravatalra készült párnat, lepedőt és a halotti torra terített abroszt is hímzéssel díszítették.”⁹⁰

Ekkor még egységes volt nemzeti kultúránk, így az un. „úrihímzés” nem kiváltság volt, vagy „leszálló” divat csupán, hanem ahol igényelték mindenütt a magyar kismemesi, polgári körökben is ugyanazt az anyagot, és mintakészletet használták, legfeljebb nem olyan mennyiségben – ezt az inventáriumok bizonyítják. Az alsóbb néposztálynak, mint láttuk, s látjuk későbbi korokból is, egyenesen tiltani kellett már a „cifraság” mértékét, ha azt akarták, hogy „szolgáljon”, dolgozzon (mást is). Az említett, jellegzetesen magyar hímzés-elemek mégis elterjedtek, és ezek maradtak fenn a nagy százalékban kismemesi kiváltságú gömöri magyarságnál is, egészen a XX. századig. Hogy miért éppen erre a területre a legjellemzőbb az archaikus, az ősi madaras-vagdolásos mintakincs, arra talán a fenti történeti, embertani (származási) adatok, és a hitvilág adhat feleletet.

Az előzményeiről Takács Sándor és Palotay Gertrúd munkássága nyomán tisztán látjuk, hogy a hímzésben a török irtléte alatt az egész országban milyen szoros lett újra a kapcsolat azzal a kultúrával, ami a honfoglaló, részben törökös (türk) magyarság kultúrája lehetett. „A török hódoltság elején érvényesülő keleti befolyás sem első, sem utolsó nem volt a magyarságot a honfoglalás óta szinte megszakítatlanul érő – időnként erőteljesebb vagy gyengébb – keleti eredetű hullámverések között... Hogy a honfoglalás utáni első időkben mennyiben állottak fenn kapcsolatok a magyarság és a közép-ázsiai törökség textilneműi között, ilyfajta tárgyi emlékek híján megállapítani nem tudjuk...” – írja Palotay Gertrúd. (Ami a keleti szakirodalom hiányaiból is fakad.) Egyes elemeivel kapcsolatban azonban megpróbáltuk már bizonyítani a kontinuitást, például a női párták esetében.⁹¹ A középkori debreceni (textil) párták hímzett, csipkés, gyöngyös-bogláros pánt-koronáját a honfoglalóknál is megtalálták fémbe a régészeink, de szinte azonosak a Kazakisztánban (egy barlangban megmaradt) III. századi, arany veretekkel díszített textil fejpánttal is, amely polikróm stílusával a Kaukázushoz vezet,⁹² s megvannak az előzményei ugyanott, a gyöngyök helyett ékkövekkel berakott (polikróm) arany diadémok esetében az i.e. II-I. századból (Kargaliban, uszun sámánó sírjában). „A diadém kompozíciójában az eredeti hun és a görög-baktriai helyi irányzatok olvadtak össze.”⁹³ A hun jellegű diadémokat a Kárpát-medencétől a Kaukázuson át az Altájig temetkező szkítákig és Ordoszig, az ázsiai hun leletekig megtaláljuk.⁹⁴ (Az hun diadémok közé tartozó Koktal, Culak Tau kazak darabok megfelelőjét Magyarországon is kiásták Csornán, 435-452. közé datálva.)⁹⁵ Az alföldi, kalotaszegi karikapárták látszanak ezek egyenesági leszármazottainak, csakhogy az ékkő berakás helyett maradt a gyöngy, az arany helyett az aranyos hímzés, vagy a fémszálas csipke.

⁹⁰ V. Ember Mária: Úrihímzés. Budapest, 1981.

⁹¹ Makoldi Sándorné: „Gyönggyel rakott pártám” in: Mir-susne-xum (Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére) I-II. szerk.: Csonka-Takács Eszter-Czövek Judit-Takács András, Budapest, 2002. 418-425.

⁹² A Boszporusz és a Kaukázus leleteivel rokon vonások alapján K.M. Szkalon III. századnak ítéli a baktiri leletet.

⁹³ K. Akisev: Kazakisztán ősi aranykincsei. Budapest, 1984. 12.

⁹⁴ Érdy Miklós: Hun lovastemetkezések. Kaposvár, 2001.

⁹⁵ Kroving Ilona: Das diadém von Csorna. in: Folia Archaeologia 36. 1985. 107-148.

A textil (anyagánál fogva) az őstörténetünk korából nem igen maradt meg. Kivételes körülmények között mégis: pl. az Altajban feltárt fagyos talajban, az i.e. V. századi szkíta királyi kurgánok kínainak tartott selyem-hímzése. Ugyanott találjuk a legrégebb (perzsa?) csomózott keleti szőnyeget (melyet a szkíták használtak)! Az Altajból sok hasonló szövött, figurális kilim és nemez-kárpitot (s egyéb nemez holmi) maradt meg a szkítáktól, akiknek kapcsolatai tehát (láthatóan) Kínától Perzsiáig terjedtek. Ismerték, használták, kultúrájukba olvasztották – vagy éppen ők közvetítették – a textil-hímzés, szövés és csomózás minden elemét. (Feltételezhetően a Kaukázus előterében élő királyi szkítákon át legalább az ugyanekkor a Kárpát-medencében élő szkítáig!)

A nemezeket pedig vitathatatlanul maguk készítették, sőt a gyapjút nem csak síkban formázták (takarónak, ruhának), hanem páratlan módon térformák, rituális tárgyak (madarak, lómaszkok) is készültek nemez-ből! Újabban pedig kőből épített állandó szállásukat, egy szkíta várost találták meg az Altajban, ami ennek a kézműiparnak is biztos otthont adhatott. De a vándorlók sátrainak, takaróinak színes nemez-rátétei, jelei, mintái is egyrészt azonosak a feltárt szkíta kultúra más elemeivel (tehát sajátjuknak tekinthetők), másrészt rokonok Kazakisztánon át, a magyar honfoglalók által is még ismert és sátorként sokáig használt textil-technikával, s a jelkészlettel is.

a.

b.

c-d

41. Rátétes mintáink hasonlósága

a. Szkíta bőrrátétes tömlő az Altajból, i.e. V. sz. (Grjaznova 1958.ny.)

b. Kazak rátétes nemezszőnyeg (Vágó László fotója, 1994.)

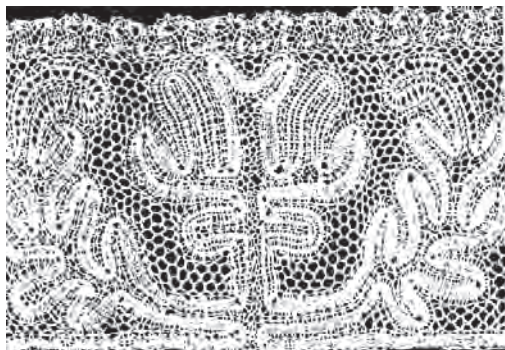
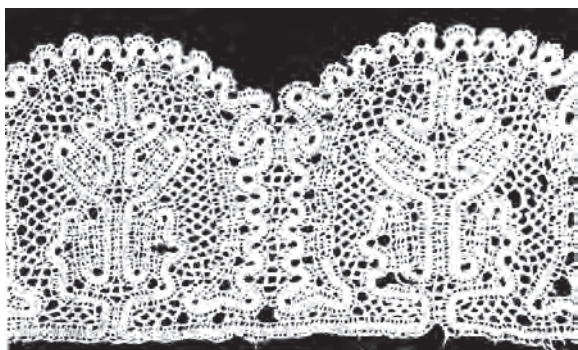
c. Magyar szűrrátét, Veszprém m. (Néprajzi Múzeum)

d. Női „halálra való ingek” kézelőinek rátétes mintái, Komárom m. (Hofer-Fél, 1975. ny.)

A magyarok később elhagyták a nemez sátrak készítését, egyrészt talán mert elvesztették területeik nagy részét, állatállományukkal együtt a gyapjú is megfogyatkozott, másrészt nyári szállásnak sem kellett már a sátor a Kárpát-medencében. Míg a pusztákon maradt kazakok, türkmének, ma

is szinte ugyanúgy készítik és használják még a nemezt, és hímzéseken is alkalmazzák ugyanazokat a motívumokat. Érdeemes ezek jelanyagát is számba venni, mert sok esetben megtalálhatjuk a reneszánsznak tartott minták előképét éppúgy, mint a geometrikus, un. absztrakt jelek megfelelőit.

A nemez készítésénél alkalmazott technika sem veszett ki nálunk egészen, hiszen posztót mindig használtunk, s a rátétet sem csak a bőrmunkákkal kapcsolatban ismerjük, hanem vászonból terítők, vállkendők, tehát az un. kézimunka területén, mégpedig a hímzésekkel egy sorban, egyenrangúan. A minták is azonosak, s párhuzamba állíthatók az előbbiekkal, az egész országra kiterjedten. A 41. ábrán a Felvidék nyugati részéről (Komárom megyei) női ingek kézelőiről látunk „ujjas” életfákat, fehérén fekete anyagból rátétként, hiszen „halálra való ingeket” díszítenek. E formák nagyon hasonlítanak a mi gömöri életfás csipkéink „zsinór”-mintájához is, amik a madaras lepedők szélein találhatóak. (Továbbá közöl hasonló rátéteket Hofer-Fél lepedő szélekről is, Somogyból.⁹⁶)

42. Vert csipke életfák a Rima-völgyből: a. Gömöti Múzeum, b. Néprajzi Múzeum

43. Rátétes vásznak összeillesztése lepedőn (Somogy m.)

(Hofer-Fél, 1975. nyomán)

⁹⁶ Hofer Tamás-Fél Edit: Magyar népművészet. Budapest, 1975. 553-556. ábra

A rátétek ha vászonból vannak, hasonlóan néznek ki, mint a bőrrátétek, és megvannak gyapjúból készült nemezeken, és elvezetnek a vert csipke szélék és a rece-tüll munkáig is (ahol van, hogy a textil rátét tüll alpra kerül, csipke-hatásúan). Nem szólunk itt bővebben a szűrposztóra, mint nemezre varrt hímzésekről, sem a székely harisnyákra, a halina-posztóra varrt sujtásokról, zsinórozásról sem, pedig a vert csipkék vonalvezetésével ezek is rokoníthatók, csak mind más-más anyagból. Látjuk, ha eltekintünk az anyagoktól, amik változnak – elemzendőnek megmaradnak a minták, mint jellemzőek.

A gömri lepedők jellemző madaras formáit is viszontláthatjuk különféle technikákkal: a Sárközben kézelőn (fekete gyapjúhímzéssel)⁹⁷ és szőttesen is⁹⁸ - a Felvidéken bakacsin szőttesen.

44. Fekete-piros madaras szőttes, Decs (Tolna m.)

(Hofer-Fél, 1975. nyomán)

45. Régi bakacsin (takács) szőttes, Felföld

(Hofer-Fél, 1975 nyomán)

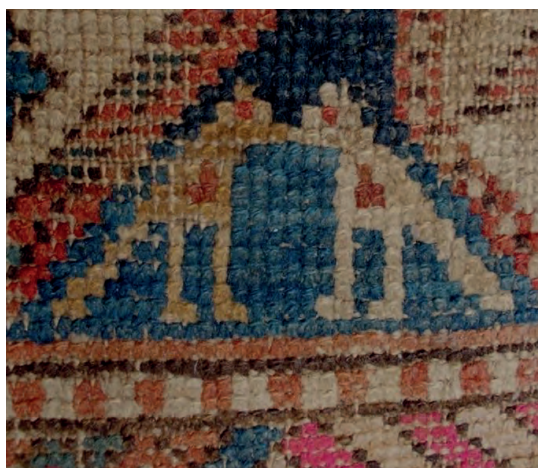
⁹⁷ Fél Edit: A Néprajzi Múzeum új szerzeményei. Néprajzi Értesítő 1938. 247.

⁹⁸ Hofer Tamás-Fél Edit: Magyar népművészet. Budapest, 1975. 559-560. ábra

Így van ez a gömöri lepedők esetében is, amiket, mint vászonneműeket nagyon alaposan ismertet Fél Edit: közli a történetüket, besorolásukat, öltéstípusaikat. Utal a régi gömöriek úrhímzés-sel való kapcsolatára a régi és új felföldi csoportban: „Kisszámú régi stílusú, részben fehér, részben színes szőrfonallal vagy piros pamutttal varrott párna- és lepedővégek tartoznak ide a régi Gömör és Abauj megyéből. Tulajdonképpen a régi tiszántúli hímzések erőteljesebb és színesebb változatai ezek, melyek mind a mintakincsben, mind a technikában közelebb állnak az úri hímzéshez.”⁹⁹ Csakhogy – tegyük hozzá - e vászónhímzéseken találjuk a hímzéssel együtt a recsecsipkét, a vert csipkét is, a jellegzetes selyemmel is hímzett, laposöltéses madarak és életfák mellett. Meg kell jegyeznünk még, hogy a már említett felvidéki takács-szötteseken is megtaláljuk ugyanezen madarakat, amiket csak egyeseknek engedtek meg szőni! A gömöri komoly, ünnepélyes tartású, jellé átírt lélekmadarak jellegzetesen szögletes (egyenes hátú, farkukon ülő) formái a szötteseken és hímzéseken is egyaránt jelen vannak, az egész magyar nyelvterületen¹⁰⁰, s többnyire a halottkultusszal kapcsolatban. (Ipolyi felveti, hogy a halottas lepedőkön galambként – a kereszténységben - a Szentlélek képviselői.)

46.a-c. Keleti szőnyegeken a páros madarak, és a sor-madarak ezen formája is gyakran szerepel

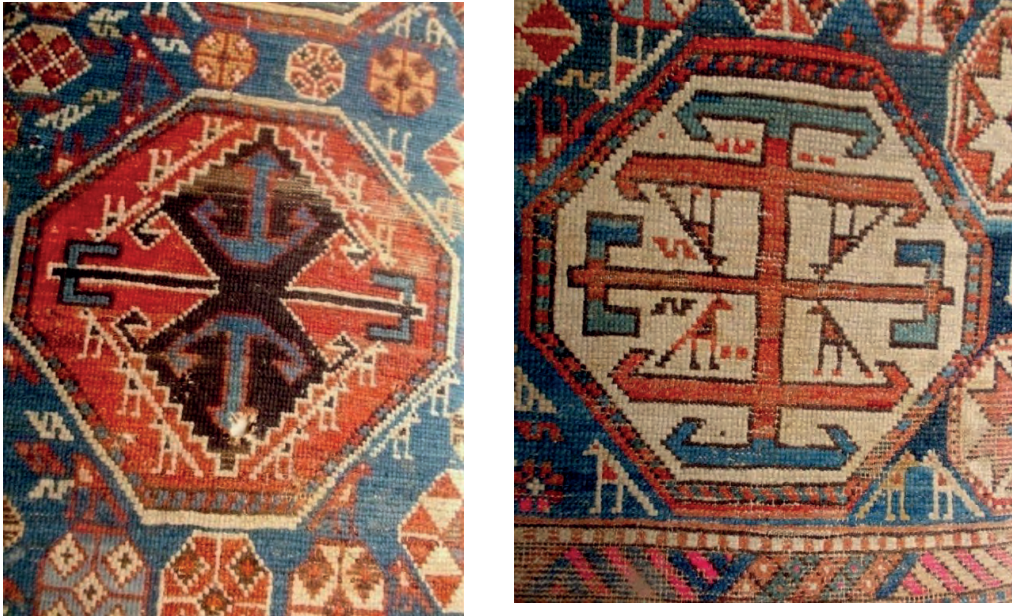
Csakhogy keleti szőnyegeken is gyakoriak a formái. (A takács szavunk is valószínűleg oszmán-török eredetű, hiszen a szövést leverő eszközt törökül ők is „tokacs”-nak nevezik.) Ázsiában az állattartó népek a nagy mennyiségű gyapjút nem csak nemez formájában dolgozták fel, hanem a

⁹⁹ Hofer Tamás-Fél Edit: Magyar népművészet. Budapest, 1975. 55. oldal

¹⁰⁰ Haáz Ferenc-Palotay Gertrúd-Szabó T. Attila: A Néprajzi Múzeum erdélyi vászónhímzéses anyaga. Néprajzi Értesítő XXXII. 1940. 396-417.

megfestett fonalakkal hímeztek is, és – főleg a sztyeppétől délre – színpompás szőnyeget szőttek, csomóztak. Azért nevezzük keleti szőnyegeknek a csomózottakat, mert Európába Keletről kerültek be, főleg a „selyemút” kereskedelme révén – ahogy az úrihímzéseinkhez a selyem- és fém fonal (a skófiom) is Keletről jött.

47.a-b. Madarak sora ugyanazon keleti szőnyeg két medallionjában – és kívül (XIX. sz.)

Elemezni lehetne a fenti két medál (47.a-b.) eltérő világát, amely abban egy, hogy egy-egy zárt formában (körnek felfogható világban) valamilyen (kozmikus) egyensúlyi helyzetet jelöl – az egyenlítője mentén. Az elsőn: piros (élet) alapon a sormadarak $4 \times 3 = 12$ db (hónap?) bontásban sorakoznak fel körülötte, fehéren: fény-madárként. A medál körön kívüli ég kék alapján – mindkét esetben – a piros, vagy fehér madarak egyedül, vagy párban léteznek, keringenek mindenütt a csillagoknak (vagy más égitesteknek) is felfogható kisebb medálok, kör-egységek között.

A másikon a nagy medál (évkör) alapja fény-fehér, az egyensúlyt jelző kereszt piros - 4 piros (élet)madárral. (Négy évszak?) A madarakon kívül (akik szerintem itt is a fény röptét hivatottak jelezni létükkel) itt-ott feltűnő S formák kígyónak tűnnek (talán a sötétség kellékeként).

48. Csillagok (medálok) közötti övön sorjáznak ilyen madarak, váltakozó sötét-világos párokban

49. Kaukázusi szőnyeg részlete: medál-keresztjében váltó-színű madarakkal, s analóg kígyókkal

Az egyetemes természeti törvényeket, életünket modellező jelek a keleti sztyeppéről Északra húzódott népek hímző művészetében éppúgy előfordulnak, mint Délen, hímzéseken, s a szőnyegeken is. Így az a típusú madár is, ami máig is él nálunk a gömöri halottas lepedőinken. Tehát az úri hímzés ezen mintái sem valószínű, hogy Itáliából kerültek hozzánk, s pláne nem Keletre, s Északra.

50. a. Osztják női ing kezelője (Lükő G. 1939.)

b. Vogul kendő (Valonen, 1978. nyomán)

52.a. Áttört, kazettás lepedővég életfái Szepes, vagy Gömör vármegyéből (Néprajzi Múzeum)

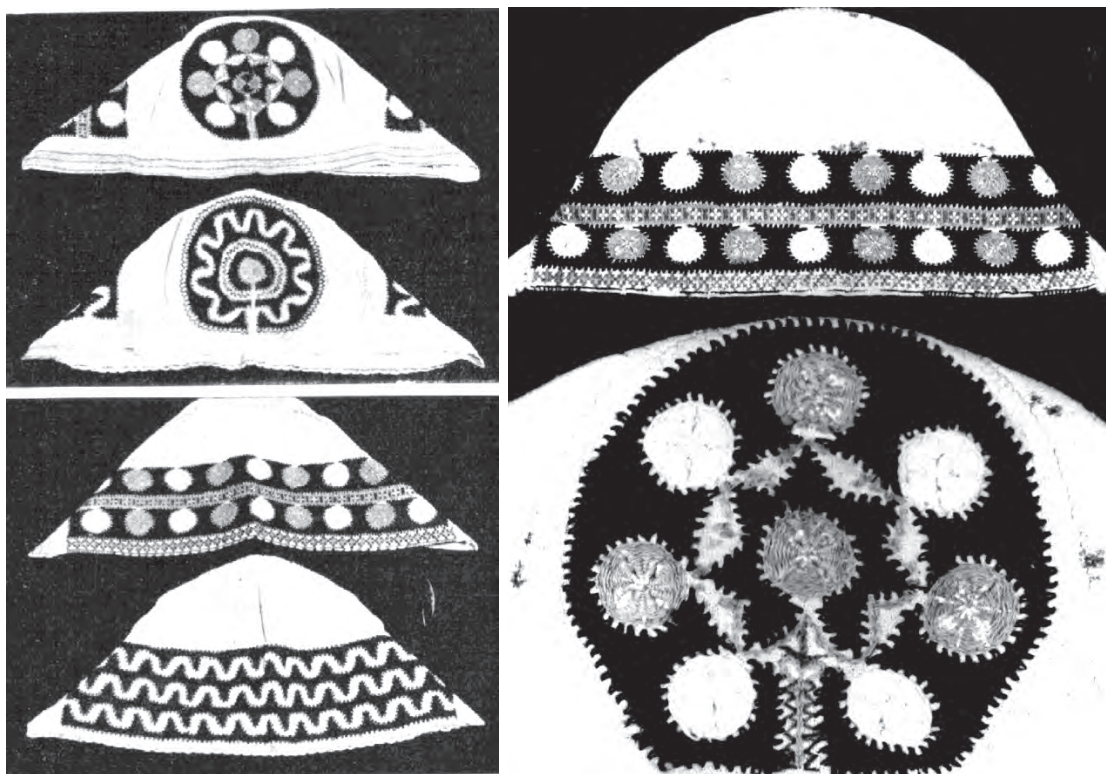

52.b. Népi főkötő hátulján gránátalma-életfa mellett madarak (Tokaji Múzeum)

Főkötő analógiák

A Felvidéken - a zempléni kora-honfoglaláskori vezéri szállások katonáitól, a későbbi gömöri Aba-nemzetségig, és tovább a palóc népig (köztük különösen a matyók) - tudvalevőleg – a törökös származási vonalhoz voltak közel. A hitviláguk, népművészetük gyökereit is tehát inkább Keleten lehet keresnünk. (A gömöri lepedőszélek vert csipke jeleinek és technikájának közvetlen előzményeit is korai matyó főkötőkön találtuk meg, sírleletként.)

Ha a csipke technikáját csak „az itáliai reneszánsz teremtette meg”, akkor miért találunk Magyarországon már a XI-XIII. században aranyfonálból készített, csipkés főkötőket? Ugyanis a középkori, írásos adatokat egészen korai sírleletek egészítik ki: 1184-ből „III.Béla király feleségének ... főkötője horgolt és csomózott csipkéből készült.”¹⁰¹ A szakirodalom arról is beszél, hogy e korai csipkék példányai általában csomózott csikokból, paszományból voltak összeállítva. A népnél, a palócok egy csoportjánál a XX. századig is megmaradt e „rátétes” technika, legalábbis ilyesmit vélünk felfedezni a régi tardi, szentistváni (matyó) főkötőkön. Györffy István a matyó népművészetről írt tanulmányában egy hasonló darab kapcsán írja: „gránátalmás hímzésű régi matyó főkötő ... ebben temetik Mezőkövesden az öreg asszonyokat.”¹⁰²

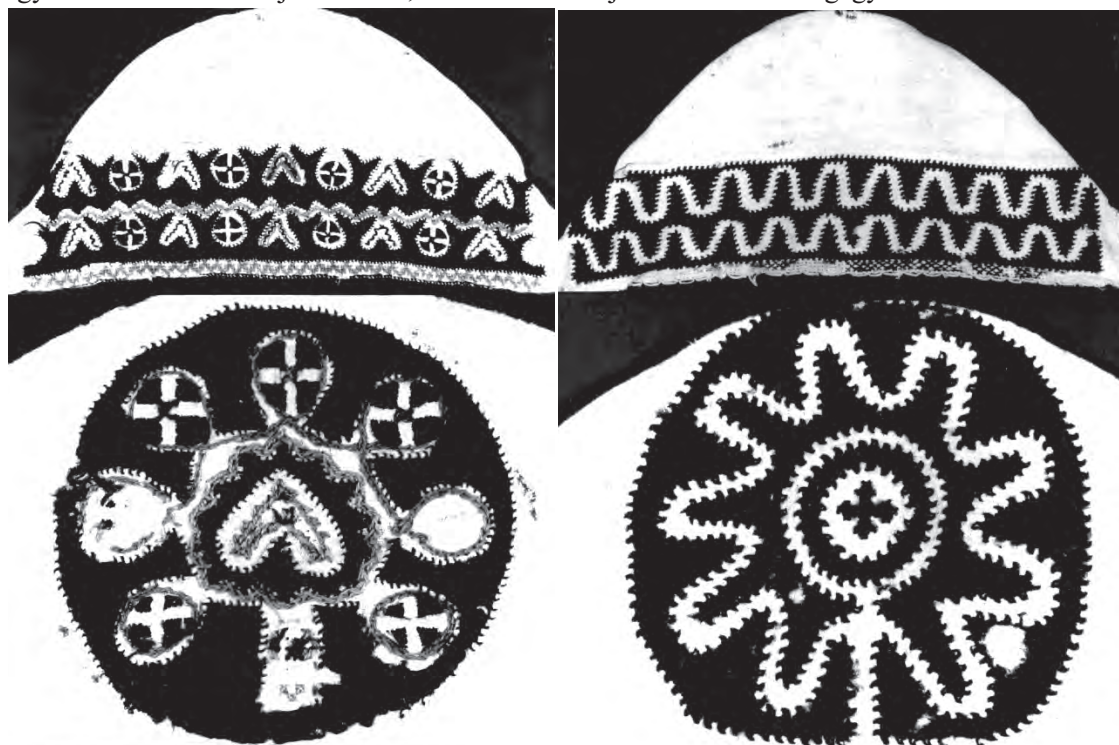
52.a. Régi tardi főkötők (a. Ujváriné 1937.nyomán) b. Kígyóhátas matyó főkötő (HOM Miskolc)
Fehér vászon alapra varrt fekete, vagy színes csipke mintákkal, keresztzemes „kígyóháttal”

¹⁰¹ V.Ember Mária: Régi textíliák. Budapest, 1980. 32.

¹⁰² Györffy István: Matyó népviselet. Budapest, 1956.

A régi tardi főkötők néhány változatát Ujváriné szintén közli. Az egyedülállónak látszó darabok a Borsod-Miskolci Múzeumból valók, de a debreceni Déri Múzeumba is bekerültek. 1905-ös leírásukat Kóris Kálmán adja: „Varrási technikájuk sajátos, az úgynevezett letűzés; tudniillik a díszítő varrást (vart csipkét) először több öltéssel egybecsomózták és csak azután tűzték le egy-egy öltéssel a vászonhoz.... Meglehetősen ősi varrási mód lehet ez, amit mutat egyrészt a tömör elhelyezés és együtt tartott motívum, másrészt a főkötő szabásának egyszerűsége.” Ujváriné szerint ez egyezik a „hurokháló” leírásával, azaz a varrott paszomántok, csipkék legősibb készítési módjával, ami az Árpád-házi királyi főkötőktől kezdve itt máig megmaradt, egyszerű, archaikus formában: fehér gyolcon feketével, a csipkénél ritkán alkalmazott gyapjú fonalból. A korabeli múzeumi feljegyzések szerint a felhasznált fekete gyapjú fonalat régen mindig maguk fonták (1930-ban 70-100 évesre datálva őket) – akkor tehát a csipkét, a mintát is maguk készíthették belőle!¹⁰³ Íme, egy matyó népi-csipke változat, melyeknek a mintái egyezést mutatnak a gömöri halottas lepedők csipkéinek mintáival is.

A legutóbbi időkig a magyarok még ismerték a színek jelentését. A legarchaikusabb vidékeken a gyászra: „a fekete Moldvában nem önmagában álló, pirossal együtt használták (fekete földű piros csokros) halottas ágyravalón is.”¹⁰⁴ A bukóvínai magyarok a leélt esztendők számát színekkel jelölték: 20 évesig fehér, 20-50 év között barna, a fölött fekete színt illett használni! Ismerjük azonban itthon, mint Keleten, a teljes fehér gyászt is.¹⁰⁵ A mintákra is odafigyeltek: „Szilágységban az ágyfütül valót a fák tetejével lefelé, fordítva tették ifjú halottnak a hidegágyra.”¹⁰⁶

53.a- b. Életfás pókolás a tarkón, a homlokon „kígyóhátas” védelem (HOM, Miskolc)

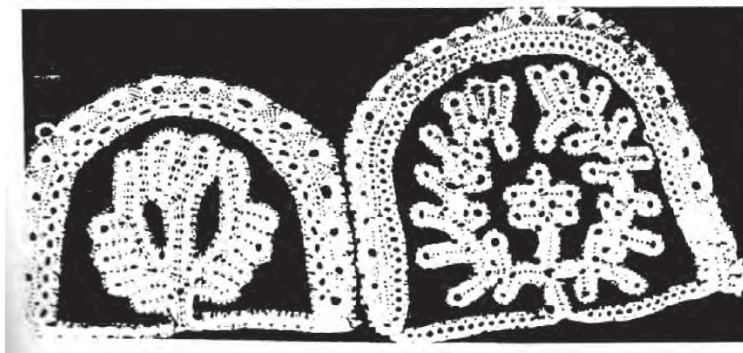
¹⁰³ Ujváriné Kerékgyártó Adrienne: A magyar női haj- és fejviselet. Néprajzi Füzetek 5. Budapest, 1937. 45.

¹⁰⁴ Kós Károly-Szentimrei Judit-Nagy Jenő: Moldvai csángó népművészet. Bukarest, 1981. 275.

¹⁰⁵ Fél Edit: Adatok a gyász színekhez és párhuzamok. Ethnographia, 1935. 6.

¹⁰⁶ Kós Károly-Szentimrei Judit-Nagy Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 141.

E főkötőkön a fehér-fekete (megkopottan barnás) alapszín is figyelmeztet a funkció nem egészen hétköznapi, „halottas” mivoltára. De Ujváriné említi, hogy színesek is vannak: „A főkötők egyikén-másikán keskeny, zezugos, vörös pamutszállal varrott keresztzemes sor: *kígyóhát* fut a homlokszélén végig.”¹⁰⁷ A kígyóhát-varrást, ami a homlokot (a szellemi részt) védte, körök-sora kíséri, mint egy folyamatot. A másik darabon maga a paszománt-minta dupla zezugos vonala a kígyó (53.b.), az 51. ábra egyik darabján hármassorban van – s itt nincs is mellette a keresztzemes kígyóhát. Talán azért, mert nem volt a duplázásra szükség – s ezzel feltételeztük azt is, hogy a mintát a hagyomány mellett a tartalom is alakította. (A haj repül a szélben, lebeg a levegőben és így kapcsolatot teremt a szellem-világgal,¹⁰⁸ szükség van tehát a védelemre.) Többnyire ez a kígyósor volt az egyetlen, ami kivillanhatott a főkötőkre kötött kendő alól, és a kontyra eső hátsó betét mintája nem volt látható idegen szemeknek. Pedig ott található a fő minta – a csillag-, szív-, sugárzó közepű életfák különböző változata - a feltekert hajon, kontyon, az asszony családi fészkeinek jelképén. Amíg hajadon a nő, addig hajfonatai szabadon „kígyóznak”, csaponghatnak (sőt fel is díszítik-s védik is azokat - főleg piros pántlikával), mert vonzzák a tekintetet. De az esküvőn szertartásosan felkontyolják az új asszonyt, s a kontyba tekert haj-kígyóit ezután már csak a férje láthatja, mert az a családi érzések helye, az agyunkban. Erre a kontyra kerülnek az életfák, itt fejtik ki rejtett hatásukat – hiszen ezeket a főkötőket többnyire kendő rejtette az emberek szeme elől. Mégis gyönyörű, csipkés mintát varrtak ide, méghozzá olyan jellegűeket, mint amit a menyasszonyi-, vagy halottasdíszlepedőkön láthatunk a szegélycsipkén. Ha e jelek fontosságát megértettük a főkötőn, méltányolnunk kell az azonos jel szerepét, fontosságát a lepedők szegélyeként is!

54 Csipke minták (Ortutay ny.)

A finnek feljegyezték, hogy a XIX-XX. század elején is még „főként a cseremiszek, votjákok és az obi-ugorok között, a XVIII. században pedig a lappok körében is szép számban éltek még pogányok, akik az ősi vallást gyakorolták. ... A cseremiszek gazdag hímző művészetében egy-egy motívum, például a hímzett főkötő homlokhímzésében a fehérén hagyott sáv... utalhatott arra, hogy az illető ruha viselője nem vette fel a kereszténységet, pogánynak vallja magát.”¹⁰⁹ Érdekes a gondolat, mert általában a jel megjelenítésével szoktak közölni inkább: pl. a kereszténységüket egy kereszttel. A homlokon, a hímzés közötti fehér sáv viszont csak a tiszta gondolatokat, a világos szellemet jelölhette (a tudatos hovatartozást, a „pogányságot”, azaz - mint nálunk is - a régi rend, a hagyományok vállalását). Mint ahogy a „kígyóhát” a miénken a homlok, a szellem védelmét, az

¹⁰⁷ Ujváriné Kerékgyártó Adrienne: A magyar női haj- és fejviselet. Néprajzi Füzetek 5. Budapest, 1937. 45.

¹⁰⁸ Sheila Paine: Amulettek (A mágikus, bajzőzó és szerencsét hozó erők világa) Budapest, 2005. 122.

¹⁰⁹ Niilo Valonen-Rác István: A finnugor népek népművészete. Budapest-helsinki, 1978. 17.

életfa a kontyon pedig a családi élet életerejének erősítését. A megfelelő jel a megfelelő helyen működik legjobban. (A tarkó fölött van az agy családszeretetéért felelős központja.)

Tipikus csoportoknak számíthatnak az előzőekben tárgyalt főkötők Tardon, hiszen az Ujváriné közölte minták a budapesti, régi Magyar Királyi Állami Nőipariskola gyűjteményéből szinte megtévesztésig ugyanolyanok, mint a miskolci Herman Ottó Múzeumban lévő 53.740.27. és az 53.740.18. leltári számú darabok. Az 53.b. ábrán lévőnek a fő kígyós-mintáit elől két hullámvonal adja, hátul pedig a kígyók hullámából struktúrálódó sugárzó életfa közepén itt kereszt van a körben. A fekete-fehér (halottasnak is vehető) főkötő életfájának „célkeresztjében” tehát itt meg van jelölve az erőközpont, mint előbb láttuk, talán gyógyítólag. Míg a másik darabon az életfa jelleg erősödik azzal, hogy a szár felér e körig, ami így nem csak erőközpontot, hanem fejet is ad, Nap-fejet a fehér sugárzásnak. (52.) Maga a „minta” fehér, azt a fekete csipke negatívja adja ezen a típuson. A jel tehát úgy keletkezik, hogy a fehér alap adja ki: a vászon színe sugárizik át a tömött gyapjú között – amelynek a levarrása a sugárzást sugallja. A varrt pozitív és kihagyott fehér negatív - szokásostól ellenkező - viszonya talán újra a másvilági hitképzeteket tükrözi e főkötőn, megerősítve a hitvilágról mondottakat, hogy az ellentettje a mi világunknak. Végül hátul az életfa-tükre ugyan 9 hullámával-sugarával a vegetáció számsorát adja, de negatívan, a „fekete Nap”, a másikon fekete csillag túlvilági sugárzását, a túlvilág fordítottságát tükrözi. Még az ábrán jobban láthatjuk azt is, hogy elől a két sor fehér (negatív) „minta”, ami a hullámmozgást adja az egyenes fekete keretben, sávban a homlok felé kiegészül fekete (?), keresztzemes „kígyóháttal” is.

Az 52. példányon azonban e kígyóhát más mintázatot vesz fel, s nem csak elől, hanem a két kör-sor között is vonul, mégpedig lehet, hogy mint másutt is¹¹⁰ pirosan, olyan kis keresztet sorát kiírva, amit az előbb a Nap-kör középpontjában láttunk, az életfa csúcán. Ez a főkötő-típus szintén megvan mindkét gyűjteményben, tehát tipikus, mégis eltér az előzőektől. Nem csak abban, hogy köreit, rozettáit un. pókok adják (koncentrikus beszövése a küllős mintának), hanem abban is, hogy ez már nem csak fekete-fehér, hanem színes is. A homlokon, elől, a végességet adó fekete alapon (ami a földi világ jeleként fogható fel) a körök fehéren és pirosan váltakozva vonulnak (9-es, termékenység ciklusban) a közöttük levő egyenes tengely mentén (a hullámozgást csak a keresztzemes tengely és szélmintá idézi). Míg hátul a főkötőn a szintén körbe foglalt életfa 7 fázisában sugároznak e kisebb körök a központ körül írt csillag hegyén. Arra gondolunk, hogy ezek maguk a központi kör megfelelői, kiadásai, a csillag körül maguk is égitestek, bolygók – igaz egy rendszerben, egy életfa struktúrájára felfűzve. Ha előbb Napnak neveztük a centrumban, középen koncentrikusan sugárzó kört, akkor itt is égitesteket jelölhetnek (a csillag-forma is ezt támasztja alá), s vízszintes vonulásban váltakozva éjjeli-nappali fázisban (színnel jelölten). A színes főkötőre így az élet, a kozmikus éltetőnk, a Naprendszer törvénye került fel, éltetve annak az egész családnak az életét, ahol ezt a jelet a nő hordja, mert ő képviseli az új élet adóját a Földön. A vert csipkék életfái a lepedeken analóg ezeket a formákat és üzeneteket hordozzák a gyermekágyas, sátoros színes lepedőkön.

A harmadik tardi főkötő (53.a.) jel-típusáról is szót kell itt ejtenünk, ha látszólag el is kalandozunk az eredeti témától. Leírását ugyan közli a szakirodalom¹¹¹, de tartalmi elemzését nem – amellyel pedig jóval közelebb jutunk a korabeli gömőri halottaslepedők és népi díszlepedők épp ilyen archaikus jeleinek megértéséhez is. A Magyar Néprajzi Lexikon ugyan a tardit „a finoman

¹¹⁰ Közli Györffy István: Matyó népviselet c. kötetében. Budapest, 1956. XXVIII. táblán

¹¹¹ Fügedi Márta: Mezőkövesd és vidéke hímzései I-II. Budapest, 1979.

Györffy István: A matyók. Népünk és Nyelvünk 1929.

kivarrt régi sárközi, gömöri és torockói főkötők nyers ellenpárjának” tartja¹¹². (Ezekről a helyekről ismerjük egyáltalán a népi csipkekészítést.) A Néprajzi Múzeumból közlik is a képet, s e darab szintén az előzőhöz húz, tehát körös – csak a köröket a fekete szőrfonalból varrt hurokháló negatívjában fehér-piros pamutfonallal „pókolták”, szőtték be. Ha ez nyers, az előző körösről is ezt kellene hinnünk – az elmondottak ellenére? Akkor még most hozzátehetjük, hogy ugyanazt a jelkészletet fekete-fehérben „előadva” halottasnak gyanítjuk, mint a gömöri lepedők esetét, ahol ugyanazt a jelkészletűt, vagy akár ugyanazt a darabot használták az élet (születés) és a halál bekövetkeztekor. A fekete-fehér ellentét (egysége) ezt is megengedte.

A harmadik típusunk (53.a. ábra) tehát színes, sőt szíves – ami csak az életet (szerelmet) vonzhatta a menyecskéhez. A homlokon 9-9 „szív” és „kör” váltakozik egy piros hullámtengely mentén. Elöl a szögletes hullámú keresztzemes „kígyóhátat” követi e hullám-tengely lágyan, ívelten, mint maga az élet (energia) hulláma. Miért gondolhatjuk, hogy e hullám maga az élet? Mert a körök-rozetták rajta négyes keresztet hordanak, ami – tudjuk – hitük szerint is mágikusan vonzza a gyógyító energiát, és a szívek is a virulens élet, a szerelem szimbólumai. Habár, ha a mintához társuló hátsó életfát nézzük meg saját körében, kiderül, hogy e szívek nem is feltétlenül szívek. Az életfa 7 ágának rozettái nagy gonddal alkotott, fekete hálóból fehérén kivillanó keresztikkel sugároznak. De belül nem a szokásos Nap-kört találjuk a középpontban, hanem egy fordított szívet, pirosan hímezve és körülötte fehérén kihagyva, majd a fekete alap alakját is meghatározóan, ilyen alakban cakkokkal körülhímezve. Ez a hangsúlyos elem pedig nem más, mint a fordított szív – amit a Malonyay gyűjtötte mángorló minta alapján „tökösnek” hív a szakirodalom is már.¹¹³ Azért állíthatjuk bizton, hogy fordított a szív, mert az életfa szára a nézetet meghatározza. Így a tükrében bizony (a 7 ágú csillag közepére hímezve) a termékenység férfi-ereje van. De hiszen ez is a helyén van a családban maradó főkötő jelébe rejtve, a termékenység megidézésének most már leplezetlen (bár eredetileg szemérmesen leplezett) jeleként. Bizony itt e körül forog a világ: a hét kereszt rozetta külön is körbe van hímezve pirossal és egymáshoz is hurok-szerű folyamat (pályagörbe) fűzi, mint a Naprendszer látható 7 bolygóját. Ha kozmikusán nézzük a „fát” e rendszerben – amire a csillag-alap feljogosít, akkor szakrálisan: e jel a központból érkező teremtőerő képviselője!

Végezetül elmondhatjuk, hogy igaz: talán a sárközieknél szerényebb, de csak látszólag, s nem is egyszerűbb ez a hurkolás! Mégis az elmondottaknál többet nem kívánhatunk kifejezni egy hímezésen, de akár egy élethelyzetben sem! Látjuk majd, hogy a közelben, a gömöri díszlepedők lesznek még a tardi „csipkék” méltó párjai, azaz a lepedőszéleken (főkötőkön is?) lévő csipke-ívek hasonló kapus, néha körkörös kazettáiban lévő életfáinak folytonos szalagfonata.

A főkötő tartalmilag megint olyan holmi, mint a takarók-leplek csoportja, csakhogy ez a női viseletben a haját takarta. Látjuk, hogy bizonyos formák védtek „valami” ellen. Ha a magyarság viseletéből a honfoglalás után már az „orca-takaró” hiányzik is (megmaradt azonban a hagyományhoz leginkább ragaszkodó temetési rítusban), de a nők haját mindig takarva kellett hordani az asszonnyá válásuktól kezdve. A mohamedán női leplek csak áttört (vagdalásos-szállhúzásos) mintákon át engedik láttatni a nőknek az arcát, de a haját még ennyire sem volt szabad szabadon hagyni. Talán hasonló az alapja (és magyarázata is) a mi népszokásunknak: ha asszonnyá válik a nő, akkor már csak az ura előtt veheti le kendőjét, főkötőjét, mely a családi fészek jelképét, felkontyolt haját rejtí. ¹¹⁴ A haj, amely a modern tudomány szerint is az ember legbiztosabb azonosítója, az esküvő

¹¹² Magyar Néprajzi Lexikon 5. Budapest, 1992. 209.

¹¹³ Hoppál Mihály: Jelrendszerek a népművészetben. in: Népi kultúra, népi társadalom XIII. Debrecen, 1983.

¹¹⁴ Ujváriné Kerékgyártó Adrienne: A magyar női haj- és fejviselet. Néprajzi Füzetek 5. Budapest, 1937.

után már csak a férj számára vált hozzáférhetővé, mint a nő is. A mégis megszerzett hajtincsekkel rontásokat gyakoroltak, ha tudtak... nálunk is, s talán ezért nem volt szokásban régen a nők haját levágni. Büntetés volt, felért a pellengérrrel, ha a középkorban a nőnek nyilvánosan levágták a haját – általában akkor, ha megcsalta a férjét (vagy kivégzéskor, pl. a boszorkányoknak). A hinduk között is él még e szokás, a szik férfiak a test csonkításának tartják a hajuk levágását. Törökországban is: a vallásos muzulmán nők, ha el is mennek a borbélyhoz, a levágott hajukat maradéktalanul összeszedik ott és hazaviszik, még ma is.¹¹⁵

55. Kirgiz nő főkötős fejviselete turbánná csavart kendővel

Még a XIX. század közepén is a Felvidéken utazók csodálkozva említik, hogy „valószínűleg török befolyásra szokás e vidéken, hogy az arcuk egy részét a nők elfedjék. Míg a leányok csak az állukat, addig az asszonyok még a szájukat is beborítják kendőjükkel.”¹¹⁶ Mindenesetre a régi tájszótár szerint „patyókálni” annyit tesz: „Képét ruhával betakarítani, úgy, hogy ábrázatja alig látszik ki.”¹¹⁷ Patyó-kál a patyo-lat kendővel? A kirgiz katalóguson láttuk (55. ábra), hogy hogyan viselik ott hagyományosan a fátylat - a nők is turbánként. És köztudott a muzulmán világban, hogy maga a turbán vászna annak lesz egyben a szemfedője is, aki hordja. Nálunk sem a hódoltság

korából származhat a hasonló viselet, hiszen Moldvától Kalotaszegen át Sárközig a fejükön is, feltekerve is viselték a legfinomabb hosszú fátylakat a nők ünnepnapokon, szinte a mai napig. Moldvából 1930-körül Lükő Gábor úgy írja: a csángó magyar nők ünnepi viselete a „turbán módra csavart kendő, a kerpa, melyet még ma is viselnek”.¹¹⁸ A környékünkön: „A menyecskék fejrevaló, hosszú téglalap alakú kendői között a fátyol szerepelt leginkább, így pl. Egerben és Agárdon (1838-ban említik még¹¹⁹): főkötőiket fehér virágos fátyollal fedték... Aranyos- és Csehiben a temetésre kötik le csillogó főkötőiket fekete fátyollal, Szuhán, Mezőkövesden, Szentistvánon mai napig is megmaradt többé-kevésbé a fehér, illetve a sima fekete fátyol viselete”¹²⁰ Az 56. ábrán Gömör vár-

¹¹⁵ Szabó Edit szíves közlése, 2002.

¹¹⁶ Paget, John: Ungarn und Siebenbürgen... I. Leipzig, 1842. 325.

¹¹⁷ Magyar tájszótár, Pest, 1838. 289.

¹¹⁸ Lükő Gábor: A moldvai csángók. Néprajzi Füzetek 3. Budapest, 1930. 105.

¹¹⁹ Regélő, 1838. 91.

¹²⁰ Újváryné i.m. 1937. 57.

megye múlt században megjelent monográfiájában a nagybalogi magyar viselet bemutatásánál szintén látjuk a vállon az ünnepi fátyol-kendőket, még télen, a bundákra terítve is.¹²¹

Ujváriné a Szépirodalmi kert 1899-es számából idézi tovább a Heves-tiszavidéki fejfedők leírása között. „A menyecske fejdísz a lehajtós, kunkorékos hajon az aranyos konty (fedő). ... Ilyent 4 darabot kapott kelengyébe a menyecske. Avatásra fekete fátyollal borította a menyecske az aranyos kontyát, mely a menyasszonytáncig maradhatott rajta, azután levette, gondosan megőrizte, mert koporsójában ismét viselnie kellett, mert anélkül nem juthat be a hetedik égbe!” Valószínű, hogy az ünnepnapokon váltogatta őket, de a menyegzőn és a temetésen mindenképpen szerepet kapott ugyanaz a fátyol. Ez is közös képzetünk a keleti világgal! Figyelmeztetőek azok az adatok, melyek a lepedőknél is fennállnak: egyformán szerepelhet egy fehér hímű a nászágyon, vagy a ravatalon. S akkor: „bejutunk a hetedik égbe”!?

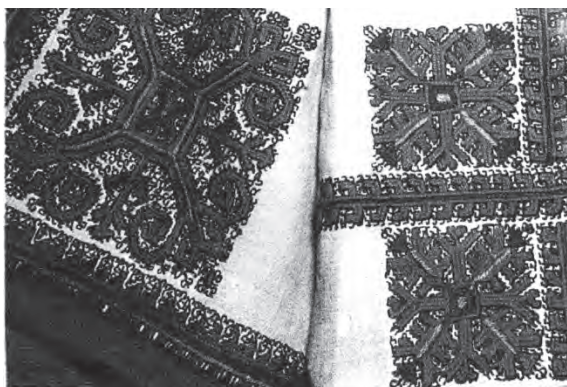
56. Balog-völgyi magyar viselet 100-150 évvel ezelőtt. (Gömör)
Elöl: kendős, turbános nők, jobb oldalt lepedőkkel letakart csecsemőt vivő nő

Keletről van adatunk e szokásokkal kapcsolatban a mából is. „Közép-Ázsiában az asszonyok vastag copfján könnyen felkapaszkodhat a rontás, ezért bojtokkal és rojtokkal, ezüst-, korall-díszekkel, hímzett függőkkel díszített kendővel takarták el”.¹²² A rontás és szemmelverés ellen védekeztek nálunk is a kendőkkel (és piros szalaggal, bojtokkal) a nők – de védték az emberek az egyéb értékeiket: a gyümölcsfákra akasztott textilekkel, a lovak szerszámára kötött piros bojtokkal).

¹²¹ Gömör-Kishont Vármegye monográfiája. Szer.: Borovszky Samu. é.n.

¹²² Sheila Paine: Amulettek. Budapest, 2005. 32.

Az orcatakaró kérdése

57. a. Cseremiszkendő „rozettái”

b. Türk szőnyeg törzsi jele a „göl”

A sztyeppétől északra szorult népeinél a szent ligetekbe vitték a legszebb áldozati kendőket.

A cseremiszeknél (még a Volgánál), ha rácsodálkozunk egy hímzett lenvászon kendőn (a csomózott keleti szőnyegekben is látható türkmén „göl”-ök hasonmására, amit „erősen stilizált rozettának”, azaz rózsának(!) ír le a szakirodalom), kiderül, hogy az esküvői szertartás alatt ilyen kendővel takarták be a menyasszony (és a nyoszolyólányok) arcát mindaddig, míg fejére nem kötötték az új asszonyi főköttőt! „Az ünnep kezdetén a menyasszony fejét különleges kendő fedte (finn ’ujolina’, észt ’ujulina’ – szégyenlős kendő). A menyasszonynak ugyanis félénknek kellett lennie, mert úgy tartották, hogy az új életmódra való áttérés veszélyeket is rejt magában”.¹²³ (A keleti finnugoroknál a ’tsalma’ kendő, és az ’aison’ főköttő is különben török-tatár jövevényszó.)

Délien, az üzbég nők fekete lószőrből font arcfátylának neve: „Távozz innen tekintet!”¹²⁴

A türkmének most is az Amu-Darja mellett élnek, Irán és Afganisztán határán. Szőnyegeiken a „göl”-ök ősi törzsi jelek, tehát fontos jelentéssel bírnak. De Európában „régén a göl és gül szavakat hangzásuk és rokon értelmük miatt a szőnyeg-kereskedelemben összecserélték. A gül a rózsaneve, azonban jelenthet virágot és virágból kialakított mintázatot is. A göl pedig – mint előbb láttuk – mindig egy adott törzshöz kapcsolódó mintázatot, illetve jelképet jelent. Ezek az érdekes gölök leginkább nagy szőnyegekben maradtak fenn régi formában, de ma már ezekben a törzsi mintázatokban nehezen ismerhető fel az illető türkmén törzs őseként tisztelt nagyerejű ragadozómadárának (rendszerint sasnak, sólyomnak, karvalynak, stb.) valaha valóságos, majd az évszázadok során leegyszerűsödött rajza... (A híres tekke gölök nevei között szerepel: „sasláb”, „madárláb”, „csípő” stb.) A törzsi egységet és összetartozást kifejező gölök általában csak nagy és az ünnepi alkalmakkor használatos szőnyegek tükrét díszítették. (A tekke és a szárik törzsek ma sem alkalmazzák e nagy tiszteletben tartott törzsi szimbólumot kisebb jelentőségű tárgyak díszítésénél.)”¹²⁵

¹²³ Niilo Valonen-Rácz István: A finnugor népek népművészete. Budapest-Helsinki, 1978. 74.kép és 18.o.

¹²⁴ Seila Paine: Amulettok. Budapest, 2005.

¹²⁵ Gombos Károly: Régi türkmén szőnyegek. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1975. 8.

A türkök még tudatosan használt jelei tükröződnek vissza a cseremiszi kendők lassan felejtett jeleinek jelentőségében, és mindezek szolgálnak magyarázatul a magyar nők hajdani kendőviseletének, valamint a hasonló leplek mintáinak megértéséhez. (A nomádok csomózott szőnyegein sok figyelmeztető jel-analógiát láthatunk majd még, de a szokás is sokatmondó: a türkök is a jelek alapján értékelték szőnyegeiket, valaha a lányoknak a hozományába adott szőnyegek nagyságát és értékét szokás volt a gölök számával kifejezni... 1907-ben egy hozományba adott 70 gölős szőnyegért Türkmenisztánban tíz borjas tehenet lehetett venni és egy tehetősebb családnál a lány kelengyéjébe legalább 10-12 különböző szőnyegféléseleg tartozott.) Funkciójuk más volt, de jeleikkel ugyanazt a hatást szolgálták.

Nálunk is - máig - „letakarjuk” a menyasszonyok arcát (fátyollal). De már elfelejtettük, hogy: védelműl! A nálunk még nemrég úrihímezéses szemfedő-lepedő is Belső-Ázsiában mindig ténylegesen szem-fedő funkcióban van, azért, hogy elfedjék a halott arcát, szemét így is lezárják.

„Honfoglalóinknál a halott arcát bőrrel, vagy textillel lefedték, a szem és a száj fölé ezüstlemez (Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 10. sír), vagy ezüst veretet varrtak (Piliny-Leshegy). Dienes István a rakamazi rangos honfoglalás-kori temető minden sírjában megfigyelte a szemfedő maradványait.”¹²⁶ „A temetkezési szokások egy másik fontos eleme, melyhez a Volga-Ural vidékén igen sok értékes párhuzamot találunk, az ezüst halotti szemfedők használata. Ezek meglétét honfoglalás-kori sírjainkban először Dienes István igazolta, tanulmányában rávilágított ezek jelentésére, mely az obi ugorok halottas szokásaival magyarázható. Igen helyesen állapította meg, hogy a halotti szemfedő használatának szokása akkor alakulhatott ki a magyarságnál és az obi ugoroknál, amikor a két rokon nép még egymás közelében élt az őstörténeti területen.”¹²⁷

„Az osztjások és a vogulok történelmük kezdeti szakaszaiban (VIII. sz.?!) közeli kapcsolatban álltak nemcsak nyugati szomszédaikkal, a permiekkal, és keleti szomszédaikkal a szamojédekkel, hanem D-Ny irányban a török-tatár népekkel is. D-Ny-on a volgai bolgárok az i.sz.VIII. századtól kezdődő széleskörű kereskedelmi kapcsolatai, melyeket a XIII. században a tatárok folytattak, az obi ugorok területére is kiterjedtek. A történeti források tanúsága szerint Nyugaton az obi-ugorok fejedelmek vezetésével már az ezredfordulótól kezdve harcokat folytattak a novgorodi és zürjén adószedők, valamint a katolikus hittérítők ellen. A XIV. században a tatárok az Isim folyó partján létesítettek államot és megpróbálták az obi ugorokat mohamedán hitre téríteni. ... 1582-ben az obi-ugorok földje is a terjeszkedő orosz birodalom része lett. Mindezek hatással voltak az osztjások és vogulok rendkívül sajátos és archaikus népművészetére.”¹²⁸

A halottkultuszokat vizsgálva, újabban a Mongol Altajból közli Benkő Mihály egy fehér, halotti nemez szőnyeg fotóját, amelyen fekete kereten belül két fekete rombusz csak a minta, s ez a szemeket jelképezi. Magát „a halott arcát fehér selyem lepelbe burkolták, a leplekre arany, vagy szegényebb emberek esetében bronz pénzeket, lemezeket varrtak fel a szem és a száj felett. Azért volt erre szükség, hogy az elhunyt kazak előkelőség a túlvilágon lásson (a kazakok ősi hite szerint az arany a Nap, az ezüst a Hold fényét árasztja). ... Ezek a temetkezési szokások nagy valószínűséggel még ma is élnek az ölgiji kazakságnál, de titkosak, ezért kívülálló számára hozzáférhetetlenek. Jómagam is csak ritka szerencsémnek köszönhetem, hogy egy sziklára kitett áldozati lókoponyáról a négy lábszárcsonttal és egy tekintélyes öreg számára halotti kelengyeként előre elkészített

¹²⁶ Fodor István: Honfoglalás kori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról. Fol. Archaeológia XXIV. 1973.

¹²⁷ u.ott. 163.o.

¹²⁸ Ráczy István-Niilo Valonen: Finnugor népek népművészete. Budapest-Helsinki, 1978. 20.

arany szem- és szájlemezes fehér selyem arctakaróról felvételt tudtam készíteni.”¹²⁹ Évtizedekig az egyik legfontosabb bizonyítéknak tekintették a szemfedél lemezeinek alkalmazását a hasonló honfoglalás-kori magyar leletek miatt arra nézve, hogy a magyarok finnugor eredetűek – írja Bakay – mivel ez a szokás az obi ugoroknál is el volt terjedve. Az elméletet Benkő Mihály is cáfolta,¹³⁰ hiszen Ninivében is talált Layard a II. századból arany halotti maszkot és szemfedőt-szájlemezt, mint ahogy Korezm esetében is „a Nap és Tűzisten kultusza, valamint a halotti maszkok szokása tárgy-szerűen bizonyítható.”¹³¹ A szokás most az Altajban bukkan fel, ott, ahol hajdan a szkíták is temetkeztek – s nem csak tényleges szem-lemezek, hanem fekete-fehér nemez és selyem, tehát textiltakarók alakjában is.

58. a-b. Figurális szkíta nemez-szőnyeg, i.e. V. század

Pazyrik, Altaj

Pazyriki sírlelet (i.e. V. század, Altáj) az 58. ábrán közölt szkíta nemez-kárpit is. A mi halottas lepedőinktől az anyagán kívül abban eltérő, hogy figurális – igaz vezéri sírban kísérte a halottat. A jelei ismerősebbek: a nagyúr ágyékából életfává bomlik, nő fel a kacsos tulipán-virág. Nézzük meg azonban a halotti ”lepel” szerkesztését is, mert emberségében, kifejezésében is azonos a mi halottas lepleinkkel, lepedőinkkel, ha a gondolat megfogalmazását nézzük. Lélekmadarak vonulása csillagok között, életfával tagoltan van a gömöri lepedőn; lovasok vonulása a királyi trónon ülő, életfát növesztő alakhoz, van az altaji sír nemezén. Mindkettő szalagban, szakaszosan ismétlődve, az élet megújuló ritmusát adva. Mindkettő sír-melléklet, tehát a szokásokra, hitvilágra utaló rituális

¹²⁹ Benkő Mihály: Halotti maszk és sírobulus. A honfoglaló magyarok halotti álarcának eredetéről. Antik tanulmányok 33. (1987-88) 169-200.

¹³⁰ Benkő Mihály: A halotti arctakaró történetéhez. Antik tanulmányok 36. (1992) 106-108.

¹³¹ Bakay Kornél: Östörténetünk régészeti forrásai I. Miskolc, 1997. 209.

darab, több ezer év távlatából is ugyanolyan jelszintű átmenet a szabadabb (érthető: naturális) rajz és a teljes geometrikus (rejtett tartalmú, fogalmi) formavilág között. Nemez-rátét, vagy csipkén a tömő-öltés ugyanazt a hatást éri el a hasonló mintával!

Ha megnézzük a többi szkíta nemez takarót, nem is csodálkozunk, hogy hímzéseink előképét látjuk rajtuk, hiszen a déli, kazak hímzések, nemezok az északi, u.n. finnugor népek hímzéseivel együtt máig megtartották nekünk a textileink ősi vonulatait. Végül elképesztően ismerős Pazyrikban, egy kínainak tartott vászonhímzésen (59. a. ábra) a növények-madarak szabad rajza, színvilága, még öltéstechnikája is, a mi „úrihímzéseink” miatt!

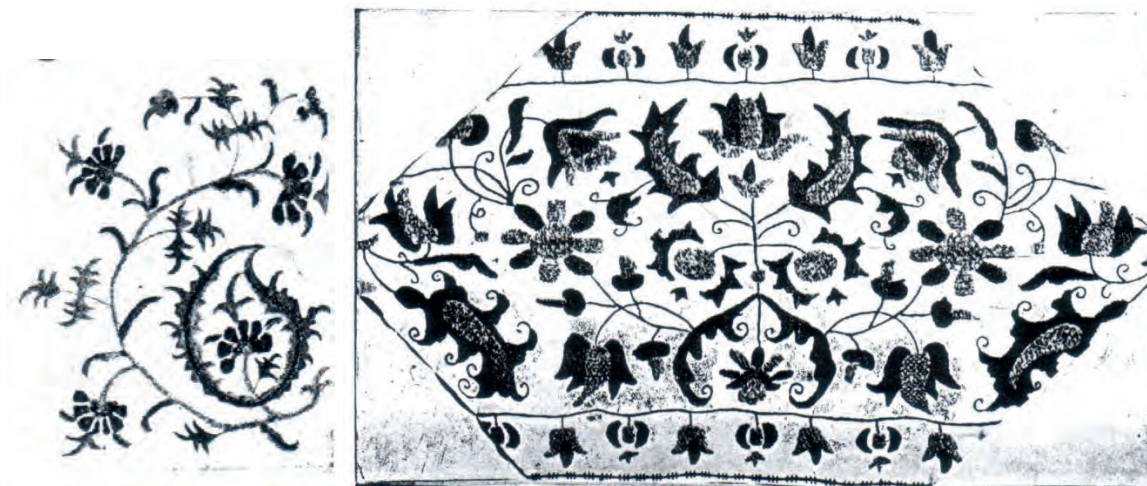
59.a. Kínai hímzés az i.e.V. századból (Pazyrik) b. török (oszmán) vászonhímzés, XVII.sz

Igaz, nem is annyira elképesztő megjelenése már ekkor, ha az indiai, arab, perzsa kultúra ábrázolásaira gondolunk, amivel mind kapcsolatban voltak a sztyeppei népek. Megértjük a fentiek tükrében a honfoglaló női elődeink haj-korongjain, a férfiak tarsolylemezein fémbe is indázó növényi, és az „elnövényiesedett” állati formák kapcsán a középkori u.n. „úrihímzéseink” burjánzó virágbokrait, még a gömöri kézimunkák madarait is. És itt elérkeztünk a legutolsó, középkori török (perzsa) hatáshoz, ahol újra összeérnek a hagyományaink, ameddig Európában vissza tudunk tekinteni keleti kapcsolatainkra a hímzések terén. (Az ötvösművészet terén teljesen nyilvánvalónak látszik a kapcsolat a honfoglalás-kori indázó, „fonatos” szerkesztés és a szkíták felé mutató, Urartuban talált ötvös-lemezek között. Mégpedig ott is úgy, hogy az avar, a honfoglalás-kori magyar vereteken megvan a szkíta állatküzdelmi hagyaték, s az iráni összetett lények előfordulása éppúgy, mint az urartui fonatos rendszer is. Nálunk együtt alkot kifejlett stílust!)¹³²

¹³² Kádár István: Urartu, emlékek. Budapest, 1996. (Püski)

60. Honfoglalás-kori magyar ornamentika: a. karosi tarsolylemezen, b. ibrányi hajfonatkorongon

61. Úrihímzések bokrai – Felföld (Palotay Gertrud nyomán)

Iparművészeti Múzeum

A halotti készületekhez tartozik, de régen talán viselettörténeti érdekesség volt, amit Palotay Gertrúd említ: „Feltűnően gyakran szerepel a női ruhák jegyzékeiben egy olyan török kivarrással díszített ruhadarab, amelynek a jelentése ma már teljesen ismeretlen: az **orczatakaró**.”¹³³ Ha viseleti darab, akkor nyilvánvaló, hogy valamilyen keleti fátyol-féle lepel ez, talán olyan, mint amivel a muszlim nők az orcájukat takarják el. Afganisztánban láttunk (az aktuál-politika kapcsán) ilyet a muszlim nőknél manapság, ami ellen akkor is harcol a feminista, ha ott a nyugatiak háborús pusztítása magát az emberi létet is fenyegeti. (Ez a lepel, ha az egész testet borítja, csak az arc előtt lyuggatott, saját anyagában vagdalásos-szállhúzással.)

¹³³ Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Budapest, 1940.

62. Kirgiz nő palmettás nemez lótakarója és áttört, vagdalásos orcatakarója XIX. sz.

A Magyar Néprajzi Múzeum (Temir Maszkajev akvarelljeinek kapcsán, 62.ábra) 1995-ben kiállított egy XIX. századi kirgiz nomád női viseletet ábrázolót is, ahol az „orcatakaró” leginkább a mi gömöri kézimunkáinkhoz, lepedőink, terítőink lyuggatott hátteréhez, varrt csipkéjéhez hasonló, önálló kendő. (Azt már csak másodsorban említjük meg, hogy pl. a kirgizeknél ugyanúgy felstószolják az ágyneműt, a féltett textilholmit a házban, mint mi, a vetett-ágyainkon, itthon. Dél-Kirgizisztánból közlik a képét.¹³⁴ Külön faragott pad, a taka szolgál erre a Kászgár-vidéken, Kínában is.¹³⁵) Az ENSZ menekültügyi főbiztosa, aki a kirgiz anyagot hazánkban bemutatta, úgy találja: „Közép-Ázsiából érkeztem Budapestre, néhány óra alatt átszeltem repülön az egész távolságot, a nomádok sztyeppéi és lovasrohamaik nyugati végállomása között. A határok, a fizikaiak és a történelmiak is, mintha eltűntek volna. Több, mint két évet töltöttem az egykori Szovjet Turkesztánban, amely most nyílik ki a nagyvilágnak és még tele voltam az Amu Darja és a Szir Darja közti tájak és emberek emlékével. Magyarországon ezeket meg tudtam osztani nemcsak a kutatókkal, hanem lelkes amatőr álmodozókkal is.” Hivatalosan még mindig „álmodozók”, akik erre kutatnak, mert a tudományos „kutatók” – úgy tűnik - nem sokat tesznek (a finnugor rokonság miatt!?) a már ismertette nyomokat követve, vagy csak nem mondják ki! A mai kozmopolitizmus álcája így éppolyan nyomasztó, mint a hajdani szocialista egyoldalúság.

¹³⁴ Kirgiz arcok és hímzések. A Néprajzi Múzeum katalógusa, Budapest, 1995.

¹³⁵ Prinz Gyula: A jurtt. (Néprajzi megfigyelések a Tiensánban) Néprajzi Értesítő IX. 1908. 69-90.

63. Turán, mai kirgizek palmettás nemez-szőnyegen a feltornyozott textil-vagyonuk előtt

Pedig a halotti „készület”, amelyhez tartozhat az orcatakaró, foglalkoztatja a néprajzosokat a halott körüli szokások kapcsán. A nép ugyanis megőrizte az orcatakaró nevét és funkcióját „rendszen négyzetes fehér vászon, vagy újabban fekete selyem”, mondja a magyar Néprajzi Lexikon szócikke. A halottas lepedővel, vagy szemfedővel együtt funkcionál, ezek használatának fajtáit Apor Péter nyomán,¹³⁶ újabb időkben bekövetkezett változásait pedig S. Lackovits Emőke elemzi Veszprém környékén.¹³⁷

¹³⁶ Apor Péter: *Metamorphosis Transsylvania (1736)* Budapest, 1972. 67.

¹³⁷ S.Lackovits Emőke: *Veszprém megye textilművészete. II. A halottas lepedők.* A Laczkó Dezső Múzeum Évkönyve, Veszprém, 1989. 31-45.

XVII. századi ravataképek is bizonyítják a díszes halotti lepedők használatát, valamint régészeti leleteket is idéz még korábbról. László Gyula több honfoglalás-kori, ill. az ezt követő időkből származó sírt tárt fel, amelyekben a halotti lepelként szolgáló vászon maradványait is megtalálta. Ma is vannak népünknek olyan csoportjai, akik nem csak hogy leterítik, hanem ma is fehér vászonba csavarják halottaikat, például a Szilágyságban. De megmaradt a halott kiemeléséhez szolgáló 2 vékony „halottfogó kendő” használata is a végeken (Őrség, Göcsej, Erdély) a díszes, halottra tett, és vele eltemetett díszlepedő (szemfedő) mellett. A gömörivel kiegészítjük most Lackovits Emőke egyéb, országos adatait. (Gömörből, a Túróc patak völgyéből Újváry Zoltán¹³⁸ dolgozta fel a halotti szokásokat, a palóc területekről pedig Bakó Ferenc, Novák László a Palócok c. monográfia IV. kötetében.)

A Néprajzi lexikon szerint „a vászonkultúrában kevésbé differenciált szegényes (!) palóc vidéken még a századelőn a ’veres végű ruhának’ nevezett abrosz szolgálhatott szemfedélül, nem egyszer úgy, hogy a két szél ketté vették, s egyik fele került az egyik, a másik a másik házastársra. Tardról is tudunk példát arra, hogy abroszt vettek ketté férj és feleség szemfedélül.”¹³⁹ Ha a szakember szerint a matyó Tardnak szegény a textilkultúrája, akkor elhisszük, hogy nem érti a ház asztaláról, a tisztaszoba „oltáráról” elvett abrosz kettéosztásának szimbolikus jelentését a házastársak között. Holott a szemfedőkről ugyanott leírja, amit magam is hallottam a palócoknál Maconkától Zádorfalváig (és tovább pl. az Érmelléig, Szilágyság): „Ezeket felvágják, mielőtt a koporsót lefedik. Római katolikus vidékeken hosszában középtűt végigvágják, hogy a halott zavartalanul kiléphessen a koporsóból, amikor a túlvilágon búcsúba indul. Reformátusoknál csupán az arc felett vágják fel kereszt alakban a szemfedetet, s teszik szabaddá a halott arcát, hogy láthassa Istent.” Magam úgy tapasztaltam, hogy többféle formában vágják fel a mai napig pl. Velkenyén (Gömörben) maguk a katolikusok is: az arc előtt T alakban, kereszt alakban, és az arctól a lábig (végig hosszában), azért: „hogy a feltámadáskor ki tudjon belőle lépni.”

Ugyanakkor az említett partiumi vidéken¹⁴⁰ a magyarok cserép, vagy pénzdarabot tettek a halott szemére, így a felvágott szemfedél valószínűbb, hogy nem az (át)látást, hanem az utolsó lélegzet, a lélek eltávozását segítette elő! A mintáján azért kellettek a „lélek kísérő” madarak, csillagok, vagy áldozati kelyhek – hogy ezzel is kifejezzék a léleknek együttérzésüket...

Palócföldön még a boltban „vettet is kivágják” és a vágás mellett behajtják a szemfedőt, így szabaddá téve főleg az arcot – de nem csak azért, hogy látszon a halott. Putnokon Cseh István esperes úr mondta el ennek bizonyítékát: „A halottat meg lehet nézni, mert a szemfedőt felső részét visszahajtják válltól e célból, beszentelés után azonban az arcra visszatakarják. De a minap, egy kislány temetésén, amikor a koporsót ez után le akarták már zárni, az egyik rokon feljajdult, hogy rá ne tegyék a koporsófedetet addig, míg ki nem vágják a szemfedőt!”¹⁴¹ A palócoknál „általános az a hiedelem, hogy a szemfedél felhasításával a lélek szabadulását könnyítették meg.”¹⁴²

A „díszletként” szolgáló ravatal-terítőről itt most nem beszélünk, hanem visszatérve a csak arcra kerülő orcatakaróhoz, ami kapcsolódik a felvágott szemfedőkhöz akkor, ha ez a textil is áttört

¹³⁸ Újváry Zoltán: Pohrebné zvyky v doline riecky Turiec v Gemeri. Gemer 4. Rimaszombat, 1981. 221-244.

Bakó Ferenc: Hagyomány és változás a palóc temetkezési szokásokban. Nógrád m. Múzeumok Évkönyve. Salgótarján, 1977. 95-146.

Novák László: Halottkultusz, a temetkezés szokásai Palócföldön. in: Palócok IV. Eger, 1989. 203-286.

¹³⁹ Magyar néprajzi lexikon 4. Budapest, 1987. 634.

¹⁴⁰ Szamos Izabella: Érmelléki temetkezési szokások. Szakdolgozat, KFRTKF Debrecen, 2003.

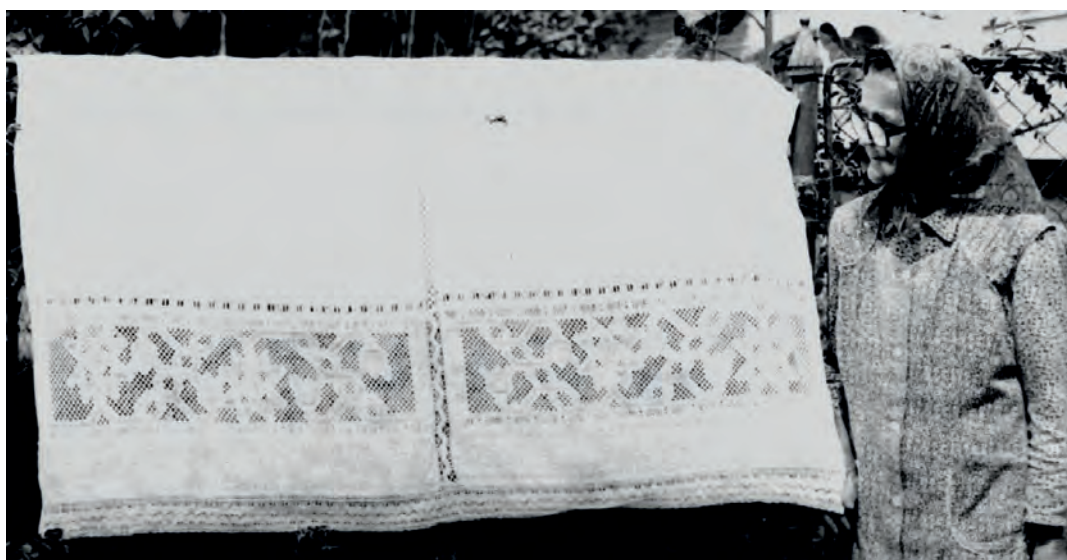
¹⁴¹ Adatközlő: Cseh István, Putnok, 2003.

¹⁴² Novák László: Halottkultusz, a temetkezés szokásai a Palócföldön. in: Palócok IV. Eger, 1987. 271.

mintájú, mint a kirgiz nő hétköznapi orcatakarója. Ebből láthatjuk ugyanis, hogy a szerves kultúrák a hímzés technikáját is úgy választják meg, hogy az megfeleljen a hitvilágnak is! Levonhatjuk a tanulságot, hogy a szemfedő felvágásának szokása - mint a vagdalásos kirgiz és a „törökös” hímzések technikája - vezethetett el a „kazul” varrástól a magyarhoz, s a gömöri textilekhez, s a halottas lepedők rece betéteihez. Az áttört, már eleve vagdalt textil-betét ugyanis felvágás nélkül is lehetővé teszi a „lélek szabad útját”. Fél Edit a halottas orcatakaróról még megemlíti: „Múltja nincsen tisztázva. Az orcatakaró talán kapcsolatba hozható a honfoglalás-kori sírokban, a halott arcán talált négyzetes bőrkendővel”¹⁴³ és a gömöri, hímzett és áttört halottas-lepedőkkel és mintáikkal.

64. a-b. Gömöri asszonyok a halottas lepedőkkel 1983.

¹⁴³ Magyar néprajzi lexikon 4. Budapest, 1987. 97.

A feltáruuló leplek

Szabadrajzú úrihímzésekkel és geometrikus, vagdalásos varrással is „feltűnően nagy számban maradtak fenn országunk múzeumaiban és egyházi gyűjteményeiben XVI-XVII. századból származó **jellegetesen magyar hímzések**... Az európai múzeumok és gyűjtemények közül Magyarországon maradt fenn legnagyobb számban a XVII. századból származó hímzés... Már a XVI. században aranyos varrással, elegyes színű keskeny szegéllyel, ezüstös hímmeel, arany varrott recevel, arany-ezüst fonálból készült szövés hímmeel, vörös, fehér vagy fekete hímzesssel díszítették a női és férfi fehérneműt, ágyneműt és asztalneműt egyaránt. A XVII. században ezeken kívül szálvonnásos, lyukas szegéllyel, vegyesen arany-, ezüst- és színes selyemmel vagy tisztán arany-ezüst virágokkal, fehér cérna- és selyemhímzesssel, magyar, török, lengyel, olasz, spanyol és másféle varrással készültek... A XVI. sz. harmadik harmadában és a XVII. században feltűnően sok hímzett díszítésű lepedőt tartalmaznak a kelengyeleltárak.”¹⁴⁴ Az ezek közé tartozó legarchaikusabb népi hímzéseket, a gömöri „kakasos lepedőket” a kismemesség, és a parasztság mentette azután át a XX. századig, még a felsőbb, a nemesi réteg számára is: „Azelőtt régen volt a metéléses lepedő, amiket az öreg Mailáth grófné vett meg, szedte össze a faluban.”¹⁴⁵ Nógrád megyében, a palócoknál a XVIII. századtól adatolható levéltárilag a lepedők hímzés-díszítése,¹⁴⁶ de láttuk, megmaradt a subrikált (szálhúzásos) fehér vászon lepedőszél maga is (a Magyar Néprajzi Múzeum anyagában a Felvidékről) és 1677-ben hímezték bele a dátumot!

Magyarországon „a XVII. század folyamán a kelengyeleltárakban mind több arany-, ezüst- és selyemhímzésű lepedőt sorolnak fel. **1612-ben** az egyik Thurzó lány 19 ilyen lepedőt kapott, nővére **1618-ban** már 24 darabot. **1630.** körül a díszes lepedőket körös-körül hímezték. **1660-ban** Illésházy Katalin 46 díszesen és 30 egyszerűen hímzett lepedőt kapott hozományba.”¹⁴⁷ A lepedőnek, mint ágybéli vászonnak kevésbé érthető e kultusza, hacsak nem tudjuk, hogy ezek a hímzett lepedők takarók is voltak egyben, paplanra, ágyra, a főúraknál (un. szuperlátok) ágy-függönyök. „Szuperlátoknak nevezték a függönyöket, elsősorban a mennyezetes ágy földig érő függönyeit... A főúrak hosszabb utazásra magukkal vitték az ágyneművel együtt a szuperlátot is. Thököly Imre bujdosásába veres atlasz skófiúmhímzésű szuperlátját vitte el.”¹⁴⁸ A főúraknál ezek a hímzett vásznak, brokátok állandóan szerepelhettek, szem előtt lehettek a hálósobákban, míg a népnél a hímzett vásznak csak különleges alkalmakkor jutottak szerephez, de ugyanúgy takaróként, vagy a mennyezetes ágy függönyeként jelezve a közösségnek a tulajdonosa rangját, módját. A szokásokból érthetjük meg a jelentőségét a hímzéseknek, csipkéknek, maguknak a mintáknak is. A mai népi darabokon főleg fehérek a vert-varrt-horgolt és rece-csipkék, de akad azok között is régiségre utaló színes, aranyos is. Domanovszky közöl a Felvidékről XVIII. századi színes, sőt aranyos vert-csipkéket is¹⁴⁹, de ugyanazokkal a mintákkal, mint amik a később gyűjtött darabokon is szerepelnek.

¹⁴⁴ V. Ember Mária: Úrihímzés. Budapest, 1981. 21.

¹⁴⁵ a: Fülöp K. Nógrádmargal, 1950.

¹⁴⁶ Zólyomi József: A Nógrád megyei parasztság lakástextiliái (1700-1960). II. Lepedők. Nagy I. Történeti Kör Évkönyve 3. Balassagyarmat, 1996. 173-228.

¹⁴⁷ V. Ember Mária: Régi textiliák. Budapest, 1980. 27.

¹⁴⁸ V. Ember M. 1980. 27., 28.

¹⁴⁹ Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete. II. Budapest, 1981. 102-103.

A mai gömöri díszlepedők is inkább ágytakarók, mint derékaljra terített lepedők. A magyar nyelvben a lepedőnek hajdan a jelentése takaró (leped = takar¹⁵⁰) is volt, a szótárak a lepel változatra is figyelmeztetnek. A lepel, mint viselet pedig - egyik formájában azonos az orcatakaróval, amit már elemeztünk. Így nem csodálkozhatunk, hogy a díszlepedőket a magyar nép a szülő asszony ágyának letakarására, leplezésére használta, vagy a ravatalon a halott letakarására. Van adat arra, hogy úgy terítették fel a ravatalra, hogy az áttört-, vagy rece minta az arcára essen a halottnak,¹⁵¹ szemfedőként. Ekkor ugyanis nem kellett felválni, hiszen a lyukakon át (mint az őskori urnák lyukain, sírkövein) szabadon távozhatott a lélek. A használat ilyenén adataiból arra következtethetünk, hogy nem véletlenül használtak a díszlepedőkhöz az áttört formát adó öltéstípusokat (ami a „kazul” varrás adataival a perzsáig vezet). De ha erre figyeltek, akkor joggal feltételezhetjük, hogy a mintát is meggondolták, ami alól az arc utoljára kilátszott, vagy ami egy életre a nők (mint a nomád asszony képén látjuk), vagy nálunk éppen az újszülöttek „szeme előtt lebegett” első, majd állandó, meghatározó benyomásként. Erről a Palócok c. monográfia egyik képaláírása is árulkodik, amely a slingelt „sátoros lepedők” között az egyiket „szemiruha-takarónak” nevezik meg.¹⁵² Másutt a monográfia pontosít, a „szemiruha”, „szemire való” terminológia azt a textilt fedi, amit a csecsemő arcára borítottak.¹⁵³ (Talán szemfedő is?) Ugyanez a tanulmány azonban egyetlenegy madaras díszlepedőt sem közöl, csak két virágos recéset Malonyaytól (pedig a legelső kötet címlapja felvetett és sátoros ágy képével hívogat), és az egri, balassagyarmati múzeumok anyagában is igen szépek vannak. Így nem is igen figyelni fel ezek jelentőségére... pedig a rövidke anyag is az „átlátás” jelentőségére figyelmeztet: „A gyermekágyas asszony ágyát is sátorlepedővel takarták le és sokhelyütt fokhagymát dugtak a nagyobb lyukvarrások közé, hogy az újszülöttet ne verjék meg szemmel.”¹⁵⁴

A Palóc Múzeum (Balassagyarmat) anyagát is feldolgozó legújabb sorozat közöl (1800. körüli) fehér kakasos lepedőt Szügyből, színeset Érsekvadkertről, s csak subrikált halottast Ipolyvecseről.¹⁵⁵ A Felvidék magyarságánál mindenütt megtalálható típusról azonban a szakértő (a szocialista beidegződésű jószomszédi viszony fenntartása érdekében született szakirodalomra hivatkozva) még mindig leírja (mint másutt a csipkékről is, szuszékokról, vászonfazekakról stb., szóval minden felvidéki értékünkről is már láttuk): „Hímzéseink legkorábbi rétegébe tartoznak a szakirodalomban tót hímzésként számontartott kakasos lepedővégek.”¹⁵⁶ Csak amikor a születés szokásait veszi számba, akkor írja le részletesen, saját gyűjtései által is meggyőzően a „sátoros lepedő” magyarságát, palóc jellegét.¹⁵⁷ Tapasztalataim szerint pedig a sátoros lepedőkhöz korábban a hímzett, kakasosak is hozzá tartoztak. (A színesek mindenképpen!) Már Fél Edit a vászonhímzésekkel kapcsolatban korábban is tisztázza: „A laposöltéssel társult szálvonásos-vagdalásos technikát északi szomszédainknál is megtaláljuk hasonló formában, ha kisebb mennyiségben is. Ez a kombináció azonban az eurázsiai hímzőmezőnyben csak elvétve fordul elő. A szálvonásos-vagdalásos felületet receháló alapként kezelik, és tömőöltéssel mintázzák. A magyaroknál közöket tölt ki az áttörés, azaz a szálvonásos-vagdalásos munkából nyert hálózatos háttér, melyből erőteljesen emelkedik ki a

¹⁵⁰ Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára. Budapest, 1867.

¹⁵¹ Cs. Schwalm Edit: Régi stílusú hímzések a Dobó István Vármúzeum felföldi anyagából. in: Kultúra és tradíció II. Miskolc, 1992. 779.

¹⁵² Varga Marianna: Palóc népviseletek és textilek. in: Palócok III. 601. (XXIV. Tábla)

¹⁵³ Kapros Márta: Születés in: Palócok IV. szerk.: Bakó F. Eger, 1989. 38-39. (további irodalommal)

¹⁵⁴ i.m. Plócok III. szerk. Bakó Ferenc, Eger, 1989. 544.

¹⁵⁵ Nógrád megye népművészete. szerk.: Kapros Márta, Balassagyarmat, 2000. 238, 278, 264. ábra

¹⁵⁶ Kapros Márta: Paraszti szöttek és hímzések. in: Nógrád m. népművészete. Szerk.: Kapros Márta, Balassagyarmat, 2000. 185-236.

¹⁵⁷ Kapros Márta: Születés. in: Palócok IV. szerk.: Bakó F. Eger, 1989. 7-92.

laposöltéses minta.”¹⁵⁸ Ez jellemzi a gömri lepedők nagy számú példányát, és – mint mondják – „elvéve előfordul északi szomszédainknál is.” A Nógrád-megyei népművészetet bemutató (erről) fél oldal terjedelmű „elemzés” szerint azonban „a kutatás régen tisztázta, hogy ilyen hímzescsíkok az északi bányavárosok hímzőműhelyeiben készültek nagy számban, s a vászonkereskedelem, a gyolcsos tótok, csipkákrok közvetítésével már a XVIII. század során elterjedtek szinte az egész akkori Magyarország területén.”¹⁵⁹ Kérdés, hogy az északi bányavárosok tudvalevő német lakosságánál, vagy akár a „tótoknál” miért nem olyan gyakori akkor e forma, mint a magyarságnál – ha mármint „tudjuk”, és újra meg újra kijelentjük, hogy ők csinálták, nem mi? A „felszabadulás” utáni irodalomban, 1947-ben ez még „magyarázható” pl. Kolozsvár esetében,¹⁶⁰ de ma már!?

Az én tapasztalatom is más: minden bemutatott darabot a magyar falvakban gyűjtöttem, ahol azt mondták, hogy maguk a családok készítették, s ezt tapasztalhatta gyakorlatában az előző sorok írója is: „Általában három szél magukszötte vászonból... a mindenkori helyi ízlésnek megfelelően díszítették szövött, vagy kivarrott mintákkal” a sátoros lepedőket¹⁶¹. Ugyanott a jegyzetben meg is jegyzi: „A szakirodalom egy része szerint ugyanez a lepedő díszítette a palócoknál a lakodalmi felvetett ágyat, illetve ez szolgált ravatalkor is. ... E gyakorlatot Hevesből és a kelet-nógrádi falvakból recens gyűjtések megerősítik...” Megerősítik a magyar sajátosságot a terminológiák is, s bár „a gyermekágyas elfüggönyözése széles körben elterjedt szokás volt a magyaroknál, s a szomszédos szlovákság körében is ismert ... a terminológiák palóc sajátosságokat mutatnak.” A „fekvő”-terminológia csak a palócnak tartott területről ismert, a „Boldogasszony ágya” a centrális palóc vidékről, a „sátor”, „sátorlepedő” Északon a nyelvhatárig ismert.¹⁶² Még Csilléry Klára is megjegyzi (általában) a magyar díszlepedőkről szólva (de hivatkozás nélkül): „valószínűleg már a 14. századi jobbágyoknál említett lepedők is díszlepedők voltak.”¹⁶³ Ebben az időben pedig még nem a „tót” bányavárosokból kerültek hozzájuk a kereskedelem révén – mint ahogy Erdélybe sem!

Az északi szomszédainkra utalás különben azt a pár kakasos Zólyom és Nyitra megyei kötényt, és menyasszony-kendőt fedi, amelyek a XX. sz. elején készültek, és jórészt a szlovák nyelvű irodalomból ismerünk.¹⁶⁴ Pedig a lepedőszélként nálunk általános, és az egész Magyarország területén ismert minták fordulnak elő a Magyar Néprajzi Múzeum pár Zólyom megyei példányán is (de megkülönböztethetően eltérő változtatásokkal.)¹⁶⁵ Talán a szlovák területen is ennyire általános? Ez ügyben kevésbé idézzük Gróh István és Divald Kornél utalásait arra nézvést, hogy ezeket a kendőtípusokat is használták a magyar falvakban régebben. „Az ily módon hímzett textilek kisebbjét Gömör megyében a Felső-Sajó mentén a menyasszony vette vállaira úgy, hogy hímzett vége előrelógott. ... Asszony korukban az imakönyvet ebbe csavarva vitték a templomba.”¹⁶⁶ A fehéren fehér áttört minta a menyasszony fejét a ma szokásos fátyol helyett fedte, mint lepel, vagy éppen a kötényeként a szemérmét, mint takaró. (A Ballagi szótár „takaró” címszavát idézzük szó szerint, ahol a népies elnevezést így adja meg: „kötény = pinatakaró”. Tovább a vadászat szaknyelvében hasonló-

¹⁵⁸ Fél Edit: Magyar népi vászonhímzések. Magyar népművészet 8. Budapest. 1976. 17.

¹⁵⁹ Kapros Márta, 2000. 207.

¹⁶⁰ Palotay Gertrud: Tótszipke, tót hímzés a XVIII. századból Erdélyben. Kolozsvár, 1947.

¹⁶¹ Kapros Márta, i.m.1989. 40.

¹⁶² Kapros Márta, i.m.1989. 42-43.

¹⁶³ K.Csilléry Klára: Díszlepedő (címszó) Magyar néprajzi lexikon 1. Budapest, 1977. 587.

¹⁶⁴ Nosálová, Viera: Slovensky ludovy odev. Martin, 1982.

¹⁶⁵ Cs. Schwalm Edit: Régi stílusú hímzések a Dobó István Vármúzeum felföldi anyagából. in:Kultúra és Tradíció II. szerk.:Viga Gyula. Miskolc, 1992. 779-793.

¹⁶⁶ Gróh István: Gömör megyei csipkék és hímzések. Magyar Iparművészet VIII. 1905. 53-55.

Divald Kornél: Sáros vármegye szövött emlékei Magyar Iparművészet VIII. 89-160.

an: „a suták nemző részétől elálló szőr” takaró a „kötény”.) Így értjük meg a magyar népdal utalását: „Fogtál-e már aranyhalat, violaszín kötény alatt?” - vagy itt: kakasos kötény alatt?

A nő, a menyasszony átváltozása az esküvői szertartás után azzal is jelződött, hogy a fátyolt előlegező fejkendőn, majd lepedőn (kötényen), azaz a lepleken lévő szakrális minta: a kehely, a madár a fátyollal az imakönyvre, a bibliára került (templomi, szakrális használatra), vagy a születendő gyermek elé: a nászágyat, a szülőágyat takarta (nem kevésbé szertartásosan). Mindent védett, ami megvédendő érték volt (mint a mohamedán nők orcája, s kiléte is titkolandó az idegenek előtt). A palóc sátoros ágygal kapcsolatban Kapros Márta leszögezi: „A legidősebb generáció azonban még jobbára őrzi a sátoros ágy rontáselhárító funkciójába vetett hit emlékét is.”¹⁶⁷ A lepel (a szótár szerint átvitt értelemben) „minden dolog, ami valamit szemeink, tudásunk elől eltakar”. A transzcendens, a fel nem fogható is leplezendő, ezt Indiában a „maya” szó fejezi ki, de nálunk is „régis törvény, hej regő, rejtem!”

A keresztény vallásunk is ismeri a rituáléját: az ortodoxiában az ikonosztázion, az őskeresztényekhez közel álló kaukázusi „örmény templomokban az oltárfüggönyök foglalnak el kiemelkedő helyet. Magának az oltárfüggönynek elsősorban teológiai funkciója, igehirdetési értelmezése van, mivel elválasztja a híveket az oltártól, így szimbolizálva Isten misztériumát és szemmel nem látható voltát. A szertartások ideje alatt a függönyt az eukharisztia kiosztása előtt, a Szentlélek megidézésekor húzzák el. Az oltárfüggönyök ószövetségi eredetre vezethetők vissza, amelyeknek az Istennek szentelt bibliai belső sátor az archetípusa. Minden valószínűség szerint az örmény egyház alapításától kezdve jelen volt a liturgiában. Valószínűleg szír közvetítéssel jutott el az örményekhez, mivel az örmény egyházon kívül oltárfüggönyökkel csak a szír-jakobita és az etióp egyházban találkozunk.”¹⁶⁸ Az örmény katalógusból való példa érdekessége, hogy 1726-ban a keleti csomózott szőnyegkészítés egyik központjában, a muzulmán Kis-Ázsiában, Szmirnában készült, és a kaukázusi örmény kereszténységnek! Ezek hímzése sokszor lenyűgöző, és sok tanulsággal jár, pl. a mi virágmotívumaink „törökös” mivoltára nézve: ugyanis a betlehemi három királyok lábai alatt pl. tipikus „úrihímzéses” virágbokrok találhatóak ciprusfák tagolásával.

Más utalások a varrt, vagdalásos csipkékhez hasonló tulajdonságú templomi függönyökre utalnak, német nyelvterületről. „A csipke stilisztikai tulajdonságaival teljesen egyeznek azok a kö-

65. Hímzett örmény oltárfüggöny 1726.

¹⁶⁷ Kapros Márta: Születés. in: Palócok IV. szerk.: Bakó F. Eger, 1989. 42.

¹⁶⁸ Nagy Kornél: A kereszténység felvétele. in: Örményország kincsei (katalógus) Budapest, 2002. 34.

zékori, ritka len-, vagy pamut szövetből készült függönyök (Hungertücher), amelyekkel bőjtidőben a templom szentélyét elrekesztették a hajótól. Ezeken úgy állították elő a rendszeren figurális ábrázolást, hogy az alap szálait szabályos közökben huroköltéssel összevarrták, s így a szálak közeit ritkították, miáltal a keresztülhatoló fény mellett a rajz sötétben emelkedett ki a világos alapból.”¹⁶⁹

A magyar népi dísz-lepedők is takarók, s ami rajzuk megmutatkozott éppilyen fontosságú – persze csak a megfelelő alkalmak ideje alatt. S az nem más, mint a minta, a jel, amit a hímzett lepedő szélére, látható helyre hímeztek. A népi gyakorlatban gondosan ügyeltek a vetett ágyak felrakásánál, hogy semmi hímzés ne vesszen el (minden látható legyen). Az ágytakaró a korábbi mennyezetes ágyak oldalán függve, mint egy sátor takarta a benne lévőket a kíváncsi szemek, s az ebből adódó szemmelverés ellen. Tarka, színes változata dukált a menyasszony nászágyára és később a megszületett gyermekkel együtt fekvő gyermekágyas anya védelmére a „sátoros ágyra”, szegegy környékén: Boldogasszony ágyára. Régen az egész országban rituálisan így volt ez.

Szegeden az 1885-ben még: „hozzá kell tennem, hogy a bába készíti el a Boldogasszony ágyát, ahol a szúnyogháló felszegezése néhol még késsel, villával történik. Hogy a bicskát, máshol a kést az asszony feje alá teszik, melyet ha lelép az ágyról, a földbe maga elé kell szúrnia, hogy a Rosszak ne bántsák. Az említett kenyeret és sót a szúnyoghálóba kötik és a szúnyoghálóra piros kendőt dobnak.”¹⁷⁰ Kálmány Lajos tapasztalatai jól érzékeltetik a sátoros ágy leírását, és azt is, hogy a „szúnyogháló” valamiféle kendő vagy fátyol, ami megfelel a felvidéki áttört vagy csipkés takaróknak, amire piros hímzés jár a „rádobott piros kendő” helyett – de ugyanabból a rontás-elhárító célból. Kálmány Lajos hívja fel a figyelmet ugyanott arra is, hogy „a szúnyogháló eltakarja őket a támadóktól, mintegy hozzáférhetetlenné teszi, megvédi őket. Ily eltakaró eszközt látunk a házasság szertartásai között, mikor a menyasszony avató alatt és után fátyollal vagy kendővel letakarják, és temetéskor a szemfedélben. Ez a világtól való elzárkózás, eltakarás bizonyára legrégebbi maradványaink közé tartozik.”

A Felvidéken is: „Mások a menyasszonyágy cifra lepedőinek egyikéből készítették el a sátoros a gyermekáldás eljöttével a *fekvőasszony* ágya köré. A szokás magyarázata: ilyenkor távol kell tartani a gonoszokat, akik az egészséges csecsemőt kicserélhetik a maguk rút, nyomorult porontyával, s a legyengült asszony is ki van szolgáltatva ártó hatalmaknak. A hiedelem szerint az elfüggönyözés eleve szimbolikus védelmet nyújtott, s ezt további mágikus szerekkel, eljárásokkal igyekeztek erősíteni. Például az ágy fejénél felhajtott lepedőt a gonosztávoltartó erejűnek tartott vasból való tűvel rögzítették... Két tű kereszt alakban még nagyobb biztonság!”¹⁷¹ Régi módon - óvó vassal – sátoros ágyat” „sátorlepedőből” készítették nekik, a XX. századig sátorba tették a megszületett palócokat. Félítették a csecsemőt a látogatók (rontó) szemétől, a gonosz ellen fokhagymával, karácsonyi morzsával védték, mert sokszor csak elég volt rácsodálkozni, hogy a baj bekövetkezzen! Tudjuk, hogy a csecsemők csuklójára sokszor piros fonalat kötöttek, vagy magam is hallottam, hogy a Taktaközben azért hímeztek az ingecskejére valami feltűnő, piros hímet, hogy azon akadjon meg a rontó szeme, s ne a gyereket igézzze meg.¹⁷² Megfontolandó, hogy a gömöri „tarka” lepedők színessége is nem-e ilyen céllal született? Sok ezek között a tiszta pirossal hímzett is – a fekete, fehér, vagy épp lilás, égbék már inkább a ravatalra való... (A ritka sárga a gazdag fémszálas aranyos hímzést, mint a Nap-fény csillogását idézi.)

¹⁶⁹ Rót György: Az iparművészet könyve. III. Budapest, 1912. 537.

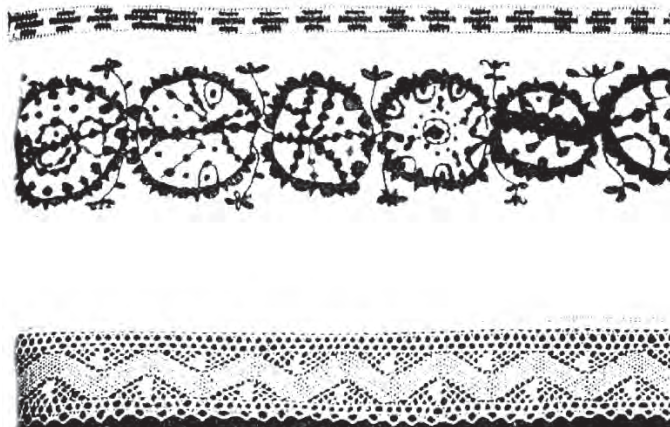
¹⁷⁰ Kálmány Lajos: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya. (Főnix Téka 8.) Debrecen, 2002. 25.

¹⁷¹ Kapros Márta: A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén. Studia Folkloristica 18. Debrecen, 1986. 176.

¹⁷² Tiszatardos, 1990.

Malonyaytól tudjuk, hogy a palóc javasasszony is a beteg pokolvarát piros selyem-fonállal gyógyította úgy, hogy a sebet körülkerítette vele és a közepén kereszt alakba húzta át a cérnát.¹⁷³ Az előbbi négyesosztású körről már Malonyayéknak is az volt a véleményük, hogy az a négyküllőjű Nap-kereket idézi, azért gyógyít. A kereszt a közepet jelöli ki, az erőközpontot, ahová odavonz valamilyen energiát a gyógyító, mert a seb ténylegesen begyógyult. Ilyen jelek – ha a hímzésen jelennek meg - hasonló energiákat mozgósítanak, vagy éppen így nyújthatnak védelmet. A 66. ábrán az egri múzeum Felsőbalogból származó, XIX. század végi lepedője gyapjával hímzett szélén ilyesforma köröket, koszorúkat láthatunk szerintem. Nem feltétlenül rontott, ügyetlen e munka – mint méltatják: hogy nem tudott két egyforma kört kivarni. Éppen egyedisége árulkodik kivételes alkotókészségről, arról a szándékról, hogy a varró mindenféle rossz hatástól óvni akarhatta az ezzel a lepedővel leplezetteket!¹⁷⁴

66. Nagybalogi (Gömör) lepedőszél osztott körös hímzése (Cs. Schwalm E. nyomán)

67. Finn menyasszonyi kötény piros gyapjúból, óvó keresztetekkel (Rácz-N. Valonen ny.)

„Néhány hímzsmintának a finnugor népek is varázslatos erőt tulajdonítottak. A cseremiszek azt tartották, hogy az esküvői párna hímzsmintája az asszony termékenységét óvja, s az ingmell ábráit a mell védőinek nevezték”¹⁷⁵ - ami azért volt fontos, hogy szoptatni tudjon az anya. A kereszténységet még fel nem vett finnugor népek is védő szerepet tulajdonítottak a ruhára varrt kereszteteknek, ezt érzékeljük Karjalában a menyasszony piros gyapjú kötényén, melynek erőközpontja virágos és a nemzés központjára esik. (67.ábra) És miért ne lett volna ilyen a szándéka a magyaroknak is? Meg is találjuk a feljegyzést, ha keressük: a csángóknál „csecshímeknek” nevezték a szoptató nő ingén lévő védő hímzést – s mint láttuk, a csecsemőing piros hímzésénél is gondoltak erre. A javas piros cérna keresztjével gyógyított (ólmot is keresztben át öntöttek, bőr-rostán így néztek¹⁷⁶)...

¹⁷³ Malonyay Dezső: A magyar nép művészete V. Budapest, 1922. 294.

¹⁷⁴ Cs. Schwalm Edit i.m. 15.kép

¹⁷⁵ Niilo Valonen – Rácz István: A finnugor népek népművészete. Budapest-Helsinki, 1978. 17.

¹⁷⁶ Makoldi Sándor-Makoldi Sándorné: Síp-pal-dobbal, avagy rosta lyukával? in: „Kiálts telyes torokal” (Képek és írások Pap Gábor művészettörténész 60.születésnapjára) Budapest, 2000. 203-213.

De más példák is vannak: kapuk mellé kapubálványokat, a kiskapura kígyót faragták a küszöböt védendő („házikígyó”), és kígyót festettek hímestojásokra is, és óvó keresztet, de a Nap jelét és az életfát is a feltámadás ünnepén. „A férfingen a szív helyén lévő hímzsdísz feladata volt, hogy veszélyes helyzetekben, például medvevadászaton vigyázzon az ing viselőjére. A gyöngy nyakláncnak rontástól, szemmelveréstől védtek, amint a nevük is mutatja: rossz szemtől védők. A sarkosan szabott főkötő ugyancsak titokzatos erőktől védelmezte viselőjét. A menyasszonyi ruhára varrt keresztnek, s más mintáknak is lehetett hasonló jelentésük” – írják a finnek, mint mi is a fent idézett példákából. Csakhogy a magyarságnál bár ugyanígy lejegyezték, mégsem tudatosult, hogy a (férfi) ing megfelelőjeként a szív fölé rejtett, az ing alá dugott Istenfa ágacska¹⁷⁷ védett az „ijedségtől”, a piros cérna – mint nálunk is a piros kaláris a nőt – védte a szemmelveréstől, a betegségtől. A csecsemőt amikor a keresztelőre vitték, láttuk 1926-ban, Nádujfaluban (Nógrád m.)¹⁷⁸, ugyanúgy mint a Balog-völgyi magyar viselet bemutatásánál korábban¹⁷⁹, hasonló csipkés hímzett, slingelt és rece lepedőkkel, kendőkkel takarták le.

A palócoknál: „vidékünkön a keresztelésre vitt újszülöttet anyja legszebb ünnepi fejkendőjével takarták le, az esztétikai indíttatás mellett elsősorban azért, hogy a szemmelveréstől óvják. Más hiedelem szerint ahány kendőt terítettek ilyenkor a csecsemőre, annyi kéréje lesz majd, illetve annyi lány között válogathat, ha eljön a párválasztás ideje.”¹⁸⁰ A magyar néprajzban alig-alig merjük feltételezni, hogy a hiedelmeket leképző jelek mögött mindig gondolatok voltak, amit pedig a népi hitvilág szóban is bizonyít, és nálunk is visszaigazol. Nem csak a finnugoroknál, ahol a példaadó tanulmányok elfogadottan nem csak hogy feltételezik, de merik is időben visszavezetni a mai viseletek, szokások eredetét a régészeti analógiákig. A vas, a fém mágikus szerepére pl. ott a mordvin völegényi viseletben a kétfejű lóval díszített bronz-fésű továbbélése említődik, ami itt - az előbb említett – fém tűvel megtűzött sátoros ágy lepedőivel analóg. Azonban ők ki ismondják: „a mordvin völegény ünnepi öltözetéhez tartozó lófejdiszes bronzfésű előzményeit a késő vaskori öltözetben találjuk meg.”¹⁸¹

A palócoknál maga az ágy is, meg a vele adott ágybéli kelengye a lakodalmi szokások fókuszában áll, az ágyvitel a lakodalmi menetben a családalapítás szimbóluma, s mint ilyen „egyedül Magyarországról ismeretes”, főleg a palócoktól.¹⁸² Bakó Ferenc még 1953-ban Hevesaranyoson olyan ágyvitelt látott, ahol „a nyoszolyát szállító menyecskék tenyerükkel – mint egy dobót – olyan erősen ütögették az ágy két végét, és olyan hangosan ujjongattak, hogy a szemlélő számára kétségtelen volt az egész cselekedet gonoszt űző, bajelhárító célzata.”¹⁸³ Ezt csak tetézhette a házasságot, azaz az életet óvó-védő lepedők jeleinek szerepe!

A régi stílusú hímzéseken, amit jellegzetesen magyar mintáknak tart a szakirodalom, általában az a csoportot értik, amibe a gömöri díszlepedők is beletartoznak. Az általában dupla szél vászonból összevarrt terítők, lepedők egyik végében található a tárgyalt hímzett betétek, és csipkék. De az összeeresztéseken, és a szélmintákon is ugyanolyan értékes és míves (és tanulságos) kézimunkák vannak, mint a többi fehérhímzéssel, vagy úrihímzéssel készült párnahajon, abroszon, vagy viseleten.

¹⁷⁷ Makoldi Sándorné: Kis vajákos könyv. Debrecen, 2013.

¹⁷⁸ Nógrád megye népművészete. szerk.: Kapros Márta, Balassagyarmat, 2000. 295. kép

¹⁷⁹ Gömör-Kishont megye monográfiája. szerk.: Borovszky Samu, Budapest, é.n. színes tábla

¹⁸⁰ Kapros Márta: Születés. in: Palócok IV. Ritus és folklór. szerk.: Bakó Ferenc, Eger, 1989. 67.

¹⁸¹ Niilo Valonen-Rácz István: A finnugor népek népművészete. Budapest-Helsinki, 1978. 22.

¹⁸² Bakó Ferenc: A lakodalmi szokásrendszer és regionális jellemzői in: Palócok IV. szerk.: Bakó F. Eger, 1989. 165.

¹⁸³ Bakó Ferenc, 1989. u.ott

A lepedőknek jellegzetes madaras-kígyós-kelyhes betét-mintáit azonban a magyarok nem alkalmazták más textilféleségen, ami szakrális tartalmakra figyelmeztet! Említik, de csak ritkán (és lehet, hogy tényleg csak a tótoknál) még menyasszony-kendőn, kötényen. A mintáik tehát kizárólagosan a leplek számára maradtak meg, fenntartva annak a rituálénak, amiben a díszlepedőket is használták. A tömőöltéssel kivarrt rece betétek, vagy áttört szálvonásos-vagdalásos háttérű, fehér, vagy színes selyemmel, laposöltéssel varrt hímzések, csipkemunkák jellemzőek itt, a szintén hasonlóan régi gyapjúszállal hímzett szabadrajzú, vagy szálszámolásos hímzések elenyésző száma mellett. Az egyik végükön azonban mindig ott a szélcsipke (vert-, vagy rece-csipke).

Emlékeztetőül: sírleletként e vidékről való az egyik legkorábbi recsecsipke: 1550-1575. közé datált leányka ingváll, selyem alaphálón színes selyem- és fémfonalas tömőöltés.¹⁸⁴ Az öltésfajták leírását minden albumban olvashatjuk, a lepedők szélén alkalmazott varrott, horgolt, vagy rece csipkék, de főleg a vert csipkék ismertetését pedig Neszádeliné hivatkozott könyve gyűjtötte ki legbővebben,¹⁸⁵ a recemunkák Iparművészeti Múzeum által kiállított katalógusa mellett,¹⁸⁶ itt hát nem foglalkozunk további technikai leírásokkal.

A matyó, tardi főkötők színes, horgolt csipke technikáját, ami az 1910-es évekig divott, pedig Herkely Károly írja le részletesen.¹⁸⁷ A jórészt fekete, hurok-öltés miatt technikailag bármennyire is egyedül állnak, kiérlelt variációik mutatják, hogy nem nélkülözik a hosszútávú szokás-háttérrel. Jeleinek megjelenése és az analógiák is igen elterjedtek a népművészetben, és szoros kapcsolatot mutatnak a szomszédos, gömöri nép művészetével. Tartalmilag, és formailag is rokonságot mutatnak még a népi vert csipkéekkel, amelyek talán egy időben is keletkeztek velük. Malonyaynak a XIX. század elején gyűjtött darabjai között csipkében, főként fehéren (de színes kiegészítéssel is) számtalanszor megtaláljuk a kontraszt-hatásra ugyanúgy építő kör-koszorúba foglalt csillag-életfa tulipán, tulipán-kehely, stb. alak-variációkat.

A nemzeti kultúránkban fényűzőnek számító csipkeverés Gömörben - ahol sok kisnemesi faluban a nemesség is a paraszti életkörülmények között élt – a büszkeségüket tartotta meg a jobbagyfelszabadítás után. Ami a népi régi nemzeti tartalmait, formáit tartotta meg. Malonyay az 1920-as években azt írja: „A Felvidéken a vert, más néven vetélt csipkéknek volt nagy keletje. Már a XVII. században csipkeverő népipar virágzott Körmöcbánya tájékán.” A választott ipartelepítési hely azonban csak városi felevő centrum lehetett, hiszen a következőkben így folytatja: „Említettük, hogy a palócságon kimúlt már a csipke készítés, és halódik lassan Sárosban, Szepesben, Zólyomban is. ... A kereskedelmi kormány régebben bár csipkeverő tanfolyamot állított fel Körmöcbányán, tanított, megrendeléssel, anyaggal látta el a közeli falvak népét ... Az új csipkeiparnak az ornamentikája teljesen más azonban, mint az, amit bemutattunk. Csetneken készítenek háziiparilag olyan csipkéket, amelyeknek motívumait régi magyaros hímzésekről szedegetik össze.”¹⁸⁸

A gömöri csipkeverés jellegét tehát a mintái határozzák meg! Hazánk más területein is elterjedt technikának tehát a tartalom adott a helyre specifikus karaktert. A minta jelei alapján sorolhatjuk a Malonyay által e századelőn még bőven közölt darabokat is a népi-nemzeti művészetünk nagyszerűségei közé!

¹⁸⁴ Nagy Katalin: A boldvai ref. templom 16. századi sírleletének restaurálása. Múzeumi Műtárgyvédelem 5. 1978. 101-126.

¹⁸⁵ Neszádeliné Kállai Mária: A gömöri csipke. Múzeumi Könyvtár 7. Putnok, 2001.

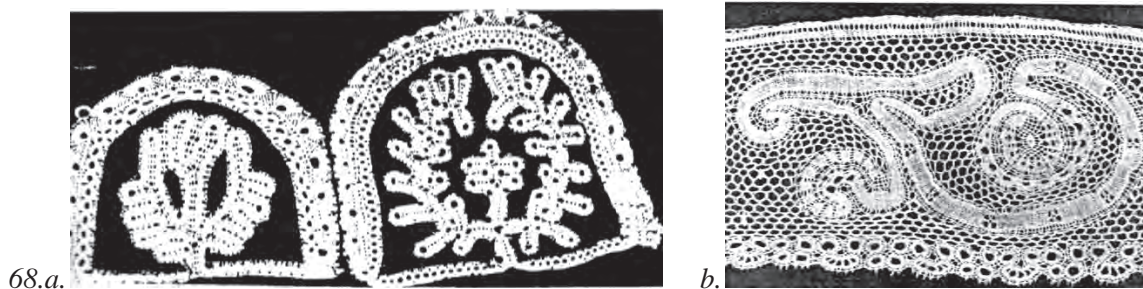
¹⁸⁶ László Emőke: Rece hímzések (Nagyttényi Kastélymúzeum) Budapest, 1982.

Ember Mária: A csipke (Magyar Nemzeti Múzeum) Budapest, 1961.

¹⁸⁷ Herkely Károly: A mezőkövesdi „matyó horgolás” Néprajzi Értesítő 1938. 169-172.

¹⁸⁸ Malonyay Dezső: A magyar nép művészete V. 1922.108, 124.

Gömöri lepedőszélek csipkái

Neszádeliné könyvéből idézzük a vert csipkék jellemzőinek taglalását. (68.) „A csipke fő jellemzője a nagykaréjos barokk indadisz (tulipános, életfás, virágos, leveles stb.), a minta hossztengety szerinti szimmetriája, valamint a kazettás szerkezet. Ez kétféle lehet: 1. az a. ábrán látható külön egy minta elkészítése után varrottú segítségével történő összefűzése, 2. a b. ábrán látható, egyetlen, összefüggő hálós szerkezettel kialakított minta.”¹⁸⁹ Az érthetőség kedvéért végezzük el a meghatározás pontosítását, mert a csipke „jellemzők” az 1. csoportra érvényesek, míg a b. képen azt látjuk, hogy van aszimmetrikus mintaelem is a folyamatos, összefüggő csipke fajtában, ami a másik (törökös?) típus. (A kazettás, szimmetrikus szerkezet pedig inkább reneszánsz elem, mint barokk, de ne felejtjük, hogy a női pártákon, de még a magyar Szent Koronán is ilyen kapu-ívek zárják a pánt-korona ábrázolásait – jóval a reneszánsz előtt!) Tény, hogy az első, a kazettás szerkezet dominánsabb a vert csipkék között Gömörben, és e kazettákban az életfás változatok többnyire a hossztengetyre szimmetrikusak – és a tardi főkötők életfáihoz nagyon közel áll némelyik, még a kígyózó szegők részleteiben is. (Csak mellesleg jegyezzük meg, hogy e csipkékre jellemző kazettás szerkezet a régi hímzéseinken is visszaköszön: még aranyhímzésű gránátalmákkal és tulipánokkal is, éppen a Felvidékről a XVII. sz. közepére datálva,¹⁹⁰ de Erélyből is!

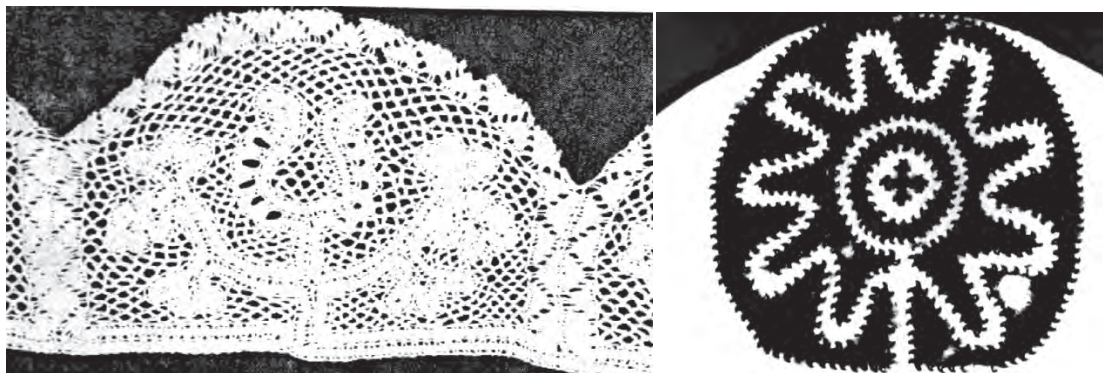
69. Kazettás szerkezetű úrihímzés (Erdély)

(Palotay Gertrúd nyomán)

¹⁸⁹ Neszádeliné Kállai Mária: A gömöri csipke. Múzeumi Könyvtár 7. Putnok, 2001.16.

¹⁹⁰ V. Ember Mária: Régi textíliák. Budapest, 1980. 46-47, 54. kép

Erdélyből Palotay Gertrúd közléseiben jellemzően törökös elemnek tartja. „A nyugati hímző gyakorlatban hiába keresnök e mustra mintaképét...”¹⁹¹ Ezért is kerülhetett e jellegzetes magyar elem Brandenburgi Katalinnak (a magyarosnak szánt) királyi díszruhájára 1629-ben, a Bethlen Gáborral kötött tokaji esküvőjére is. „A virággal vagy virágcsokorral kitöltött, egymásmellé helyezett ívek a török hímzéseknek napjainkig is kedvelt mintája” – írja Palotay, aki a török brusznai, un. skutari-bársonyok ívsor szegélydíszének előképére hivatkozik és a Topkapu Saray múzeumban (Isztambulban) látott szultáni fogadóterem fémlapokkal és igazgyöngyökkel kivarrt kárpitjára „amely a felirat szerint jellemző XVI. századi török munka.”

70. Életfák: a. gömöri vert csipkéről (Borsodi Tájház) b. tardi főkötő varrt csipkéjéről

A gömöri csipke-kazetták életfái is néha zártan körkörösök - megint a tardi főkötők hátsó jeleivel hasonlíthatóan, csakhogy egymás mellett sorjáznak – és sokszor folytonos szalagsáv (mint a sujtás) zárja őket egy sorba a lepedő szélén. Talán ezt nevezi fent a meghatározás nagykaréjosnak és barokknak, bár ugyanezt a sugárzó indázást, a negatívból nehéz munkával kialakított fénylő sávot, hullámzó szalagot az életfa körül a tardi főkötőn nem igen néznék annak. (Sőt, éppen ellenkezőleg, nehézkesnek nevezték!) Úgy állnak e kozmikus, zárt és nyíló növények, a folytonos, egy szalagból alakított élő-fa és csillag-virág íveikkel a díszlepedő szélén, hogy sugárzásukkal méltón övezik a betétek gazdag hímzéseit, és jelzik az élet-folyam-folyamat-folyamatos átalakításának esélyeit, egy-egy szakaszban (kazettában) ismétlődő azonosságát, mint az egyedi élet kibomlásának lehetőségét.

Pedig a vert csipkéken is e fehér szalag fut végig, ez alakítja az életfát (vagy a szinonim tulipánt, virágot, leveles ágat) és „nagy karéjokban” magát a sugárzást körülötte, ami a kazetta határa és folytatása is egyben – inkább a jellegzetesen magyar paszományos zsinór-vezetés törvényei szerint. A paszomány nálunk, mint említettük, nem köthető a barokk korhoz, de még a recefélék révén a reneszánszhoz sem, hiszen Gömörben Zsigmond király idejében – írja – a paszomántos és gombkötő céhek foglalkoztak csipkeveréssel, azaz már 1387 után!

Szmik Antal is a gömöri csipkéhez hasonlítva írja: „a paszománt és a sulytás magyar szellemben fejlődött tovább a nép kezén.”¹⁹² A tardi főkötők archaikus csipke-alapú, pókozott mintáit is azért idéztük fel nemrég, hogy bizonyítsuk: a legegyszerűbb népi darabokon – még házivászon főkötőkön is, gyapjúfonallal(!) – olyan minta születik, ami a tartalomnak leginkább megfelel, és ebben egyezik a legművesebb vert csipkék alap-motívumával is, tehát nem külső máz (barokk, vagy

¹⁹¹ Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Budapest, 1940. 51.

¹⁹² Szmik Antal: Csipke a magyar népművészetben. Ethnographia 1925. 53-58.

reneszánsz stílus – olasz, német, cseh, vagy tót hatás). Ha az egri múzeum anyagába beletekintünk, ott is találunk olyan lepedőt a XIX. sz. elejéről, amely szélén a vert csipke belseje a körös, „golyós” életfával azonos szinte (67.60.1.), de Rozsnyóról (Gömörből) Neszádelinénél több: a debreceni Déry Múzeumban lévő (DGy. 715. 40.), a Mátray-Ház Kft. gyűjteményéből való pl. a „kígyóssal” is azonosítható. Lengyel Györgyi régi keresztzemes lepedővégről közli (a XIX századnak mondott körös változatukat): „Törökös lepedőszél, XVII. sz. első fele.”¹⁹³ Hozzáteszi, hogy a hímzés színe-zése és a kompozíciója is jellegzetesen törökös, s a folytonosságot jelző „csík hasonló felépítését láthatjuk kisázsiai szőnyegmintákon.”

71. Madaras lepedővég körös-életfa csipkével

Gömör

A díszlepedők szélén lévő vert csipkék tehát mind csíkok, akár egyformán ismétlődő kazettából, akár folyamatos háló-alapon áll össze a minta. (Természetesen a ruha-betétek, gallérok vert csipkéi más formákat alkotnak.) Gömörben a népi darabokon legjellegzetesebb a kazettás szerkezet, aminek készítését tehát Zsigmond király korától (az 1300-as évektől említik) ismerjük, az eperjesi, a rozsnyói és bártfai céhekben. A már céhekbe tömörült mesterek pedig arról árulkodnak, hogy előtte is már létezett ez a tudás, s utánuk is a nép őrizte meg máig. Pedig – jóakarattal ugyan – de idegen elemeket is erőltettek ránk: „A XIX. század utolsó évtizedeiben, 1880-ban külföldi iskolák mintájára hozták létre a körmöcbányai csipkeverő iskolát. Itt a régi hagyományokból kiindulva, főleg cseh mintakartonok alapján készítették a szél- és betét-csipkéket.”¹⁹⁴

¹⁹³ Lengyel Györgyi: Keresztzemes kézimunkák. Budapest, 1981. 90. ábra, 98.o.

¹⁹⁴ Neszádeliné Kállai Mária: A gömői csipke. Múzeumi Könyvtár 7. Putnok, 2001.15.

72.a. Törökös magyar lepedőszél,
XVII. sz. első fele – körkörös csipke-széllal

b. keleti szőnyeg szélmintája
(Debrecen, magántulajdon)

A felső-magyarországi német bányavárosok lakóitól, az 1557-es itáliai (reneszánsz) mintakönyvektől a cseh mintakartonokig tanultuk a gömői „tót” csipke mesterségét? Ilyen véletlen sor lenne, hogy a magyar nász-lepedők, vagy a halottas lepedőink szélére az életet éltető életfák sorát illesztettük az egész Kárpát-medencében?

A saját gyűjtéseink anyagában (Nagybalog, Gömör m.) magyarjainál találunk saját készítésű, kazettás és folytonosnak mondható csipkét (73. ábra) pl. a madaras, csillagos-kígyós betétű hímzett lepedőn. Vagdalt mintája ugyan törökös, mert hullám-indájában emlékeztet a fentiek jeleire. Csak-hogy ez a „kígyózó” hullám – íves, növényi alakban is – nagyon sok hímzésünk fő eleme.

73. Nagybalogban készült vagdalásos halottas-lepedő (Gömör) saját gyűjtés 1987.
betétének csillagos hullámát az összeillesztésnél is „kígyós” subrikálás kíséri

A betéten kígyózó indák kozmikus jelei

A magában is előforduló, kozmikus csillag a keleti szőnyegek elmaradhatatlan keretdíszén szögletes, zeg-zug vonalba foglalt, vagy ívelten különböző növényi elemeken jelenik meg, - amely a magyar hímzések „kígyós”, vagy „vízfolyásos” mintáinak szerkesztésével azonos. Látjuk gömöri díszlepedők betétein is (pl. a 73. ábrán), és ezek törökös változatán. (72.) Elmondhatjuk, hogy a szőnyegeken a gyakoribb a törököknél, míg nálunk a varrott kézimunkákon!

A kígyózó zsinór-mintáját párnákon és a lepedőinken is egyaránt alkalmazza népünk, mint kompozíciós elemet, aminek hullámát vízfolyásnak, vagy kígyónak (sőt sárkánynak) nevezi meg. Ez a jel összekötő elem, a folytonosságot érzékelteti a különböző formációk között, ugyanakkor tengely az egyedenként sorakozó, többnyire ellentétten álló életfa, csillag, kehely stb. motívumok között. (E motívumok állhatnak azonban önmagukban is - úgy állapotot, így egy folyamatot kifejezve.) Hulláma ugyanakkor a váltakozást, az élet-folyam fent-lent ellentétét a minták nézeteivel is kifejezi. A benne lévő csillag pedig kozmikus folyamatot jelez, ha szárával (évigérő faként) le is van kötve a horizontális folyamathoz!

A csillag-minta virág formában is gyakran előfordul ezen az S pályán, amit akkor indásnak nevezhetünk. (74-75.) A sugárzó kör rozetták, vagy a szintén kör (csak zárt) gránátalmák sora vízszint kör-formájukkal égitestekként írják le a Nap nappali (fenti, sugárzó) és éjszakai (lenti, zárt) állapotát. A virág-élet kibomlása ugyanitt életfa-változatokban is kiíródik (74.b.), míg a fordulás csomópontjai virággal jelölődnek. (Vagy „sárkány-kígyó” alakot ölt a keresztszemes hímzésen!)

74.a-b. Rozetta és gránátalma, életfa a hullámban, XVIII. sz.

(Új Idők nyomán)

75. a. Az indában törökös szegfű és gránátalma váltakozik (Felvidék)

75.b. ... de, ha a forduló ponton megszakad a folyamat, a „gránátalma” is kivirágzik...

A hullámot vízszintesen felező horizont (vagy egyenlítő) mentén osztott formák jelölését sohasem mulasztják el, ami azt mutatja, hogy e kígyó, vagy sárkány olyan élet-feltétel, ami kozmikus! Akár virág fakad a Nap-járás e kozmikus folyamatából, akár maga a teremtés előtti „sárkány” élet-generáló, mindent megelőző jelenléte kapcsolódik hozzá. (Magyar címerekben is jelen lévő sárkányok azt jelentették – a köztudat szerint – hogy a család milyen régi! Távol-keleten az uralkodó dinasztia őseit is sárkányok ivadékának, az ég fiának tekintik máig.)

76..Beregi „sárkányos” hímzés

(Csobajai tájház)

77.a. Csillagos S vonal rece betéten, a forduló pontokon kígyó fejjel (Rimaszécs, Gömör m.)

77. b. hasonló lepedőszél Sajópüspökiből, folyamatos csipke-széllal (Malonyay nyomán)

Neszádeeliné idézett csipke-könyve további gömöri rece példákat is hoz Serkéről, Radostyánból¹⁹⁵, s a miskolci HOM gyűjteményéből. (l.sz: 53.715.114, 53.715.123, 53.715.128.) Úgy látszik 1953-ban szerencsés begyűjtésük volt (mert már megváltak a kincseiktől).

¹⁹⁵ Neszádeeliné Kállai Mária: A gömöri csipke. Múzeumi Könyvtár 7. Putnok, 2001.50, 58,-60, 78-79 o.

A kígyó (sárkány) alak életet tápláló hiedelme pedig újra Keletre vezet minket. De a csillagok mellett a kehelyből fejlődő (következő: 84-86.) kígyó-forma (a Mérleg, és Vízöntő jellegzeteségeivel) úgy a Víz, mint a Levegő elem hullámzását is jelzi - tágabb értelemben. És e lepedőkön elég tágan kell értelmezni minden figurálisnak tűnő elemet, ha az elvontabb (geometrikusokkal) együtt akarjuk a szakrális utalás teljességét megérteni. Így a csillaggal együtt hullámzó „kígyó” még az előzőektől is elvontabb tartalmú lehet, pl. a csillag-égitest pályájának váltakozását kívánja érzékelteni, modellezni. Azért fontos jel ez számunkra, mert egyrészt a kozmosz törvénye éltet minket (ezért kerülnek a hullámokba lét-formák, pl. tulipán, vagy analóg kehely), és azért is, mert a változást is belénk sulykolja: a periodicitást, és a nézőpontok változtathatóságának filozófiáját.

78.a. Sajópiüspöki recén „kígyó” virág-fejekkel
(Ortutay nyomán)

b. Rimaszombati recén S jelekkel
(Gömöri Múzeum, Putnok)

Indiában a tantrikus kígyó hét rétege a csakrákban lévő energia-áramlást, az ég rétegeit, és az idő folyamatát is jelképezi kozmikusán, de mindenki számára érthetően, szemléletesen.¹⁹⁶ Keleti szőnyegekben is az S vonal dominanciája = sárkányos mintát és tartalmat ad. Nálunk is él ezen görbe a népművészetben (a hímzések mellett) sárkányosként a hímestojásokon, pl. Gyimesbükön.¹⁹⁷ Az S-ekből kiírt hullámot Ragályban (volt Gömör m.) „tarajos kígyó”-ként gyűjtöttem 1982-ben!

Miért idézi a jel a tavaszünnephez köthető kozmikus időpontban (Húsvétkor) a „sárkányt”? A csángó minta is (mint a hímzés), csak egy S vonal (legfeljebb kisugárzásait jelölik), de ez a vonal a Nap pályájának éves járását, napi fény-váltakozást – így az élet ritmusunkat, annak földi szakaszait jeleníti meg. Ácsolt ládákon, bútorokon is gyakori, és hasonló a szerepe.¹⁹⁸

Meggyőződésemmé válik, hogy a kézimunkák saját jel-beszéde – „adatközlők hiányában” is elmondhatja nekünk mindazt, amit másutt, szerencsésebb, vagy éppen zártabb körülmények között fel is gyűjtöttek a gyűjtők. Az oroszoknál¹⁹⁹ pl. vannak olyan területek, ahol még ismerik a viseletek, de egyéb hímzések hitvilágbeli jelentéseit. A „tudomány” előtt is feltárják, hogy kozmikus szimbólumokat rejtenek pl. a Szmolenszk²⁰⁰ környéki népi hímzések, mint a karélieiak is. Mitológi-

¹⁹⁶ Makoldi Sándorné-Kabay Lizett: Múltunk cserepei. Debrecen, 2014.

¹⁹⁷ Antalné Tankó Mária: Gyimesi írott tojások (Erdélyi Múzeumi Egyesület) Csíkszereda, 1999 körül. 104, 164.

¹⁹⁸ Makoldi Sándor: Gondolatok a magyar ácsolt szekrényeken látható jelek értelmezéséről. Debrecen, 1989.

¹⁹⁹ Bak Imre-Zelnik József (szerk): Kapcsolatok. (az orosz népművészet jelképrendszere). Budapest, 1980

²⁰⁰ R.N. Kletnyova: Szmolenszk környéki népi hímzések szimbolikája. in: Kapcsolatok 52-63.

ai elemekkel együtt.²⁰¹ Hírt kapunk a kargopoli törülköző-végek, rúdravalók és kötények jeleiről, melyeken a kör-virág koszorúba foglalva a Hold-ciklus, és naptár értelmű.²⁰² S mert az emberi gondolkodásmód egyetemes, ezért a magyar nép sajátja is ez. Hímzéseinkről így mi is elmondhatjuk, hogy – példák során át bizonyíthatóan – egyetemes törvények alakították. Elődeink emlékeztetni akarnak velük az életről-halálról felgyült tudásukról.

79. Örmény „sárkányos” szőnyegek: S görbékkel

(középen svasztikával)

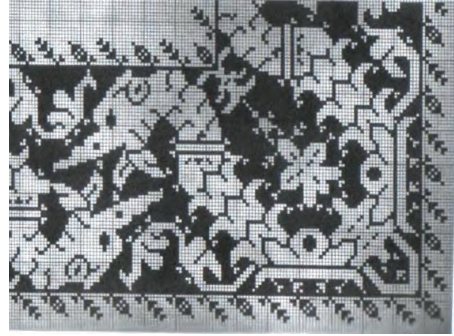

80. Kígyó ácsolt polcról

(Makoldi S. ny.)

²⁰¹ Sz.Sz. Maszlova: Mitológiai elemek a felső Volga vidékének népi díszítőművészetében. in: Kapcsolatok 63-76.

²⁰² G.P. Duraszov: Kargopoli népi varrottas naptárak. in: Kapcsolatok, 77-82.

81.a Sárkányos hímes-minták Gyimesből (Antalné ny.) b. Szatmári sárkányos, tarajos kígyó minta

Az élet kezdeményét, mint ágacs-kát (gyógyfüvet) hozó jó kígyót figurálisan egy ácsolt polcról idézzük Erdélyből, ahol az életfa tetejéhez igyekszik. (80. ábra) A hímestojás mintán (81.a.) is tükörkép állnak ki a hullám, azaz a kígyó hátából (taraj) – tehát ez is sárkány, méghozzá ezekkel sugárzó. Mint Keleten: jó sárkány = mert csillag-erejű - a keleti Zodiákusban a Mérleg megfelelője. A hímestojáson a többi jelhez hasonlóan a Húsvétkor (Kos-ponton) a feltámadó Nappal, a tavaszi napéj-egyenlőséggel van összefüggésben, így alkotja az egyenlőségi ponton a Mérleg jelleget is.²⁰³ Tűz-okádó sárkányként a **Tűz** elemmel is jellemezhető lesz: az S belsejében áramló pontsor, energia miatt. Ebből fakad belőle a sugárzás, és az élet (virág). S sárkányunk másutt (így a lepedőkön is) mozgásával a **Víz**et is idézheti, az alsó világból fakadót – s a vízben tükröződő felső világ képét, váltakozó nézeteivel. (Tudjuk, hogy éppen e miatt tartotta népünk is a túlvilágot a valós világ tükörképének, fordítottjának, s háritotta el a gonoszt pl. visszakézből, vagy kifordított pendellyel.) A teljességhez a szárnyalása a **Levegő**, a föld-üregi lakóhelye pedig a **Föld** eleméhez köti.

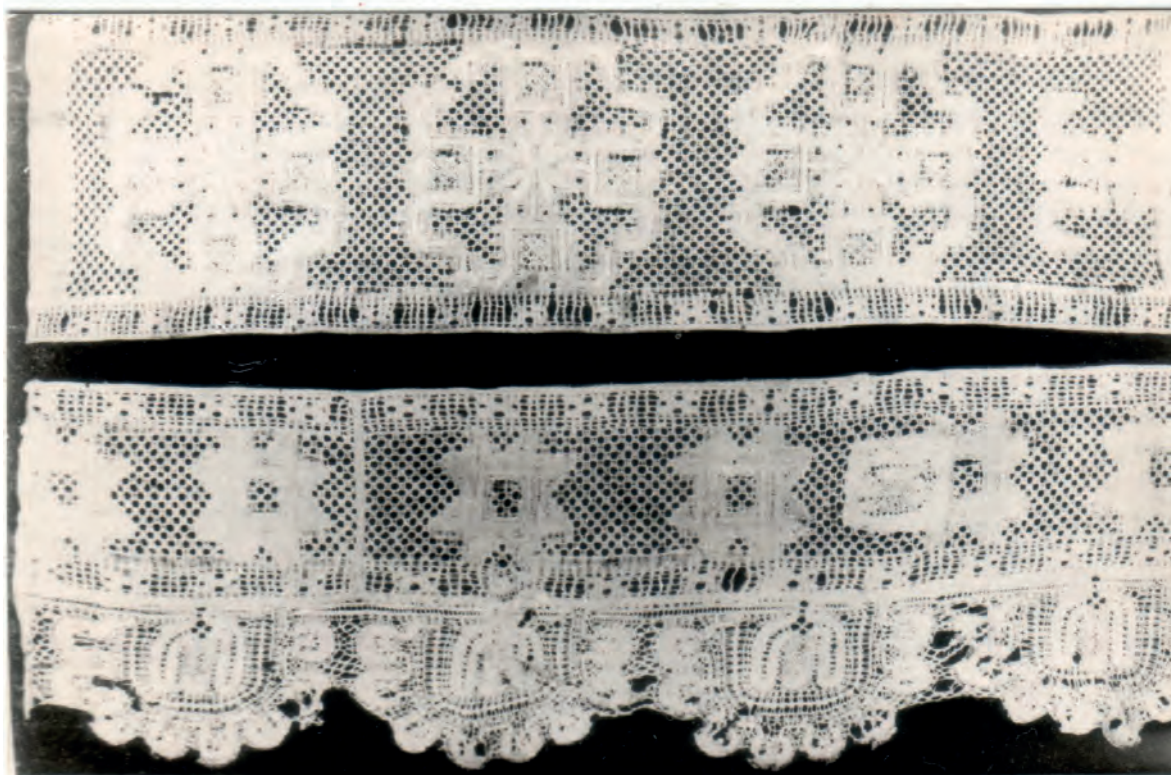
Malonyay utolsónak idézett (76.) rece-mintáján az S átfordulást kihangsúlyozza a hullám egyenlítőjének csomópontján egy-egy kígyófej, mely csillag-életfákat fűz fel egy szárral, míg körülötte színes, lekötetlen alakzatok lebegnek. A keretet pedig tulipánoknak is nézhető vízöntő kelyhek sora, mint csengők-harangok sora adja, láttukon szinte halljuk az ünnepet indító csengettyűszót. S ez az ünnep lehet az egyéné is, lehet lakodalmi szertartás, keresztelő, vagy halál – de mindenképpen olyan formában zajló esemény, mely nem egyedi, hanem generációk során megismétlődik, újra és újra átéli a közösségben az egyén. Mert, mint a „minta”, az esemény is - maga az életfolyam, a természeti periódusok része, az elfogadott kozmikus törvény.

Nem véletlen, hogy e lepedőket csak addig használta a gazdája, míg élt a közösségi szellem, míg a háznál ravatalozták fel, aki elment és ott várták együtt az újszülöttet is. Elbúcsúztak az öregektől: méltósággal, ünnepélyes fehér-fekete textilekkel, a törvényszerű halállal viszont az élettől nem! Hanem köszöntötték az újszülöttet: fehér, vagy szép színes hímzésekkel, örömteli módon indították e gazdagon, színesen megfogalmazott világba. Nem akármit tártak legelőször is a szeme elé a mintákkal, hanem a legfontosabb kozmikus törvényeket. Míg a már tapasztalt lelket is ezek kísérték végső útjára, hogy ott el ne tévedjen... A résztvevők pedig eltöprenghetnek mindazon, amit a hímzők maguk is megtapasztalhattak, amíg kihímezték szemfedőjüket.

²⁰³ Makoldi Sándorné: A gömöri-, palóc-, magyar hímes a misztériumok tojása. Debrecen, 2015.

Kelyhek, tulipánok (tulipán-kelyhek) a betéteken

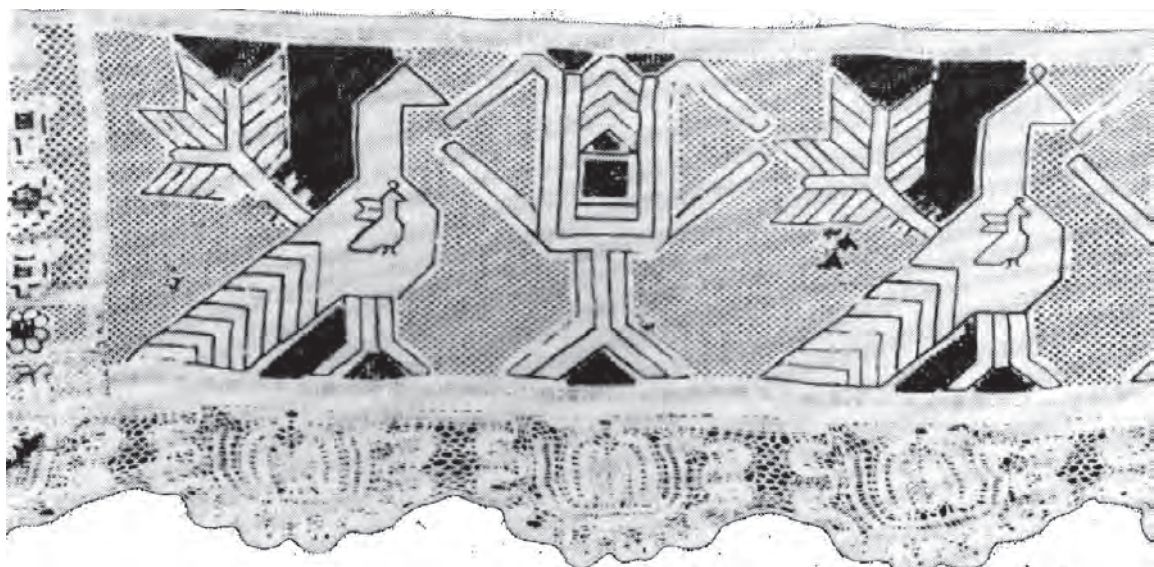
Visszatérünk a kozmikus: **csillag** állapothoz, nyíló tulipán-kelyhekből kiírva (82. ábra), a 4 világ-irányba sugározva. Ami azt bizonyítja, hogy egylényegűek, s egyenrangúak ezek a jelek!

82. Csillagos és csillag-kelyhes lepedővég Serkéből és Jánosiból (Gömör) Malonyay nyomán

A kehely az újabb motívum, de nem új. Az Ipolyi gyűjtemény egy darabján (83. ábra) az egyenként egy irányba vonuló madarak kelyhekkel váltakoznak, azonos méretben, tehát azonos fontossággal. A püspök e lélekmadarakat joggal galamboknak véli, a szentlélek képviselőinek - talán mert nincs „tarajuk”. (Ugyanott a „szarvakkal” sugárzót is annak tartja, bár a nép ezt inkább kakasnak nevezi.) A kehely formája is magyarázatra szorul: hiszen ugyanolyan a talpa, mint a madárnak, és már hozzá kapcsolódnak, belőle áradnak a „szarvak”. Hosszú talpzatával olyan, mint egy galambdúc, s a madarak elemeiből épül fel. Belül is szokatlan, sötéttel kiemelt négyszög „tartalma” csúcsosodik ki 4 ékben, mint a madár feje (s a kiömlő „szarvak” is ide kapcsolódnak fenn). Az általában szögletes alakú madarak fején viszont a kis fehér, fénylő kör is lehet különleges formával - különleges tartalom: egy fény-mag (!) jele. Lelkükbe ezért kerül be a kis madár? A nagy madár szárnyának nevezhető (másutt csillagos, tulipános), itt leveles életfa pedig megkapja párhuzamát a farkán is, s a kelyhen is (de ott tollként alig magyarázhatóan).

Csak az lehet mégis a megoldás, ha e két forma azonos elemekből építkezik, hogy azonos tartalmakat fejezzenek is ki. Ha a takaró pedig a másvilággal, az égi szférákkal, a termékenység égi áldásaival van kapcsolatban, ahol a **madár** a lelkek közvetítője, akkor a túlsorduló **kehely** az áldozat (tulipánkehely formájában az életért hozott áldozat), az átváltozás helye, kelyhe is.

83. Madaras-kelyhes vonulás halottas lepedő szélén

(Ipolyi gyűjtemény)

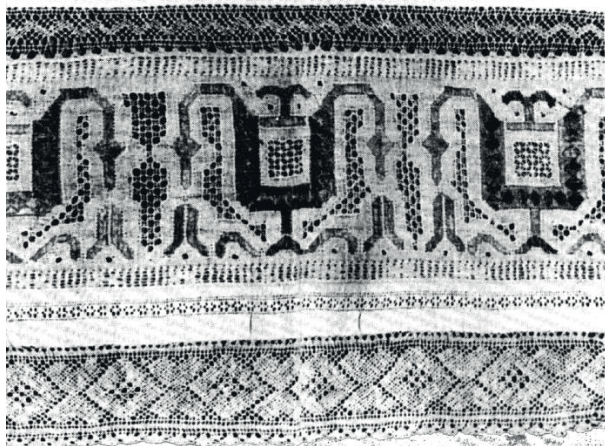
84. Kelyhes vagdalt betét – kazettás, körkörös csipke széllel Gömörből

(Malonyay nyomán)

A vagdalásos lepedőszélek (HOM 53.715.121.), de úrasztali terítők között is (Déri Múzeum DGy.535. Neszádeliné nyomán) találunk még pusztán kelyheset is, ami szakrálisan magyarázható, hiszen az áldozó kehely kerül rá a felterített asztalon, oltáron.²⁰⁴ Mivel magyarázható azonban „profán” környezetben az elterjedtsége, hiszen eredetileg ez is lepedő-betét lehetett, mint mellette közölt

²⁰⁴ Neszádeliné Kállai Mária: A gömöri csipke. Múzeumi Könyvtár 7. Putnok, 2001.76-77.

disz-lepedő a miskolci HOM gömői anyagától Veszprémig, ahol ugyanolyat látunk piros-fehérvzöldben? A rábaközi hímzések között is szerepel mintája, Sopronban, tulipánosnak mondvá.²⁰⁵

85. Rábaközi tulipános (Soproni Liszt F. Múzeum)

86. Kelyhes lepedővég Gömörből

A 85. ábrán a kehelyben és a belsejéből kiáradó (másutt a madarasok „szarvát” is képező), a feltámadást jelző Kos-szarv tendencia - amin a templomi anyagban nem is csodálnánk, hiszen Jézus teste és vére az úrfelmutatás alatt a kehelyben testesül meg, mint Húsvétkor a (Kos idején) feltámadás előtt az utolsó vacsorán. De a házaknál a kelyhes hímzésű lepedővégeket ugyanazon szerepkörben használta a nép az ország nyugati részén is, mint a madarasokat. Szakrális tehát az a lepedő is, amely e jeleket idézi. Tartalmi szinten szakrális, hiszen ott is kivételes ünnepeken, a (anyasági, halotti) áldozatot idézve használták.

87.a-b. Veszprémi tulipán-kelyhesek

88. Kelyhek hullámban keleti szőnyeg szélén, és Túrkevén

A tulipánokkal (a nyíló étellel) túlcsonduló kelyhek sora is hullámot ad, közöttük a 85. ábrán a lyukasztott kontúrban madarak, tulipán-fejű alakok negatívjaival (szellem-alakjaival). Veszprémben

²⁰⁵ Jámborné Zsámár Margit: Rábaközi hímzések. Győr, 1978. 69.o.

is van egy régi, igen szép darab (SzF.18. ltsz) ahol a páros madarak között „nő” a tulipán-kehely fal!²⁰⁶ A kelyhes motívum sorjázását megtalálni u.ott vagdalásos lepedőszélen, de XX. századi fekete szőttesen is láttam Trizsben (volt Gömör m. 89.ábra), amit halottas terítőnek, abrosznak használtak. A szőttesen a kehelyben tulipán van, közöttte pedig (szinte az előző vagdalásos, áttört hátteret utánzó) háttér negatívjában megjelenő (szellem?) alak.

Csak érdekesség: hogy a rokon keleti szőnyegek szélmintáján a sötét-világos hullámban lévő sötét-világos forma is kehely... (89.b.)

89.a. Szőttes halottas abrosz, kelyhek negatívjában alakokkal, Trizs (volt Gömör m.) b.Kehely, vagy tulipán van a szőnyeg szélén? (A hullámban: fenn sárgán, lefelé fordulva éjszakai színben.)

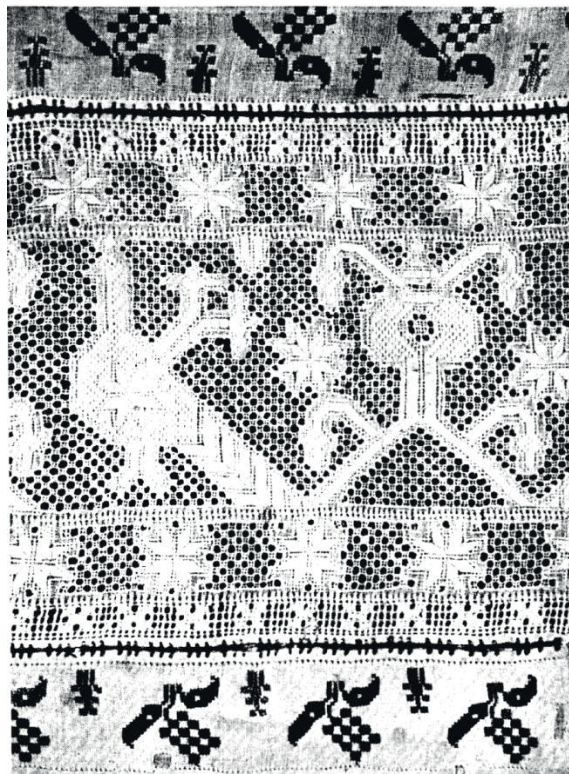
A Malonyay vagdalásos, fehérszínű lepedőin az a jellemző, hogy a kehelyből (tulipánkehelyből) a talpig visszalóg „valami” – a Veszprémi darabokon tulipán-szár (87.a. ábrán a fehér XVIII. századra datált, b. a színes XVIII-XIX.-re.)²⁰⁷ Utóbbin a barnás-vörös hímű kehely falából pontsorok (mint a fénymagok) „csordulnak” ki a kehelyből zölden (növényi energiaáramlás) a földig – tulipánban végződve (növényi növekedéssel érzékeltetve a telítődést). A folyamat fölött a Kos-jele is erre figyelmeztet a kehelyben, s mindez fehér alapon vörös-barnán és zölden (piros-fehér-zölden) váltakozik, egyenértékűen. A színek most segítenek az értelmezésben is, megmutatva, hogy mi tartozik egy folyamatba: a pontok elkülönülnek és folytatódnak mag-pályagörbeként, mely magokból válik szárrá és virággá az éltető kehelyből kilépve a növény, ahogy az élet energiái feltöltik. A kelyhek eddigi ékes talpaihoz-hegyeihez is (a barnásvörös variációban) zöld Kos-jelek társulnak, már lenn, az indulásnál is. A zöld a növényi vegetáció jelölő színe, a vörös a vére, az állatok-emberek élet-eleméé. (Barnásan a földié.) A földi élet (véges négyszöggel is jelződvé a kehelyben), a vegetáció testesül meg szakrálisan, az ünnepi lepedőkön az új élet (vagy a halál) áldozatot követelő újjászületés kívánása kapcsán.

²⁰⁶ S.Lackovits Emőke: Veszprém m. textilművészete II. A halottas lepedő. Laczkó Dezső Múzeum Évkönyve, Veszprém. 13.

²⁰⁷ Közli Domanovszky 1981. 15-16. kép

Egymás mellett a kicsorduló kelyhek, mint a kazettás csipke-szélek életfa-virágai, s a betétek egyes madarai-életfái vagy egyenként sorakoznak, vagy hullámban – s ekkor már a **kígyós** minták folyamatát idézik meg. A 88.b. ábrán a kehelyből-virággá nyúló inda kígyója fűzi fel az elemeket, s a kehely itt tulipánkehellyé váló változata már ténylegesen is szerepel. Domanovszky Túrkevéről közli, s szélessége ellenére a XVIII. századra datálja e darabot, ahol a váltakozó állású tulipánkelyheket tagolja a kígyó-vonal. A szín itt is piros(as) és zöldes, tehát az élet-színek. A sort az eddigiek fontosságát mutató csillagok zárják – a tulipán-kelyhek ellen-kígyójának végén. (Domanovszky a kígyós minták sorában közli ezt a vagdalásos lepedőszélet, szőrhímzéses alföldi párhuzamai mellett. Egy orosházi darab azonban tovább vezet minket a felsőtiszai, a beregi keresztzemesek világába, ahol a hullámvonal S csomópontjai már fejjé válva „sárkányos” mintákat alkotnak.

Malonyaynál recén is hasonló megoldást látunk csillagok között Sajópüspökiből.²⁰⁸ A 76. ábrán az absztraktnak tartott hullámindá S vonalainak találkozásánál, a csomópontokból olyan lét-elemek perdülnek ki, mint pl. a mádi madaras (figurális) lepedő gránátalma-életfájából (90.a. ábra). A másik sajópüspöki recén viszont a „figurális”, felismerhető virágok viselkednek úgy e csomópontban, mintha csillagot eredményeznének ezek a kelyhekből is kinyúló kígyó-nyakak. (90.b.) Bár a gránátalma csúcsán összeállnak Kos-jel formába is, mint a madarak fején, vagy éppen a „kétféjű” madaraknál. Ez a szétugró szarv-forma jellegzetes eleme a gömöri madaras lepedőknek, de az lélet-fák, s kelyhek-tulipánok kísérői is – ami a forma alapvető fontosságára világít rá! Ha a Kos = a Tavaszpont jeleként fogadom el, az több, mint a kakastaréj – bár hordozója annak is olyan madár, ami a pirkadatot, a feltámadást jelzi.

90.a. Mádi madaras, gránátalma-életfával,

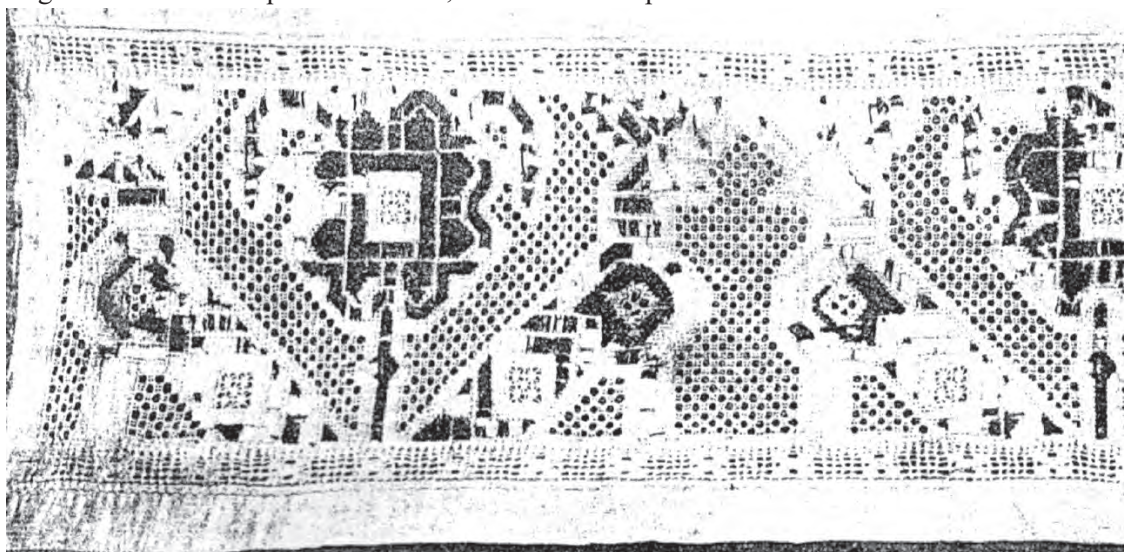

b. Sajópüspöki csillagot szülő életfák (Gömör)

²⁰⁸ Malonyay i.m. V. 208.

Életfák és madarak a betéteken

Ha ezekre az életfa-típusokra csodálkozunk rá, elmondhatjuk, hogy tulajdonképpen már a 7. ábrán látható ősi gyökerű rátétes textileink között is felfedezhetjük, mint jellegzetes elemet, s így tovább a rátétek elődein: a kazak nemezkek, pazyriki szkíta tárgyak szédíszein, stb. Ugyanakkor az életfák mellől a madarak sem hiányozhatnak a gömöri díszlepedőkről. A 90. ábrán a közeli Tokaj-hegyalja egyik községe, Mád templomának terítőjén fény-magot rejt (a gránátalmának mondott) életfa. A csillaglelkű madarak között áll (egy ék, hegy tetején) ékes, kampós bimbókkal, csillagok között. (Ennek az átalakított egyházi textilnek az az érdekessége, hogy a vagdalásos fehér minta kísérői „magyaros” piros-kék-zöld szélszámolásos, mégis „törökös” virágok.) Takács Béla tudomása szerint csak ez az egy ilyen madaras terítő található az egész ország református gyűjteményeiben.²⁰⁹ (De látunk Neszádeliné közlésében még egy archaikus darabot a Felvidékről, a XVIII. századból Sárospatakon²¹⁰), míg a „háztartásokban” oly gyakori volt! Tartotta tehát a jel a funkcióját, megmaradt e madár népi használatban, és általában a lepedőkön.

91. Páros madarak csillag-hegyű életfák mellett

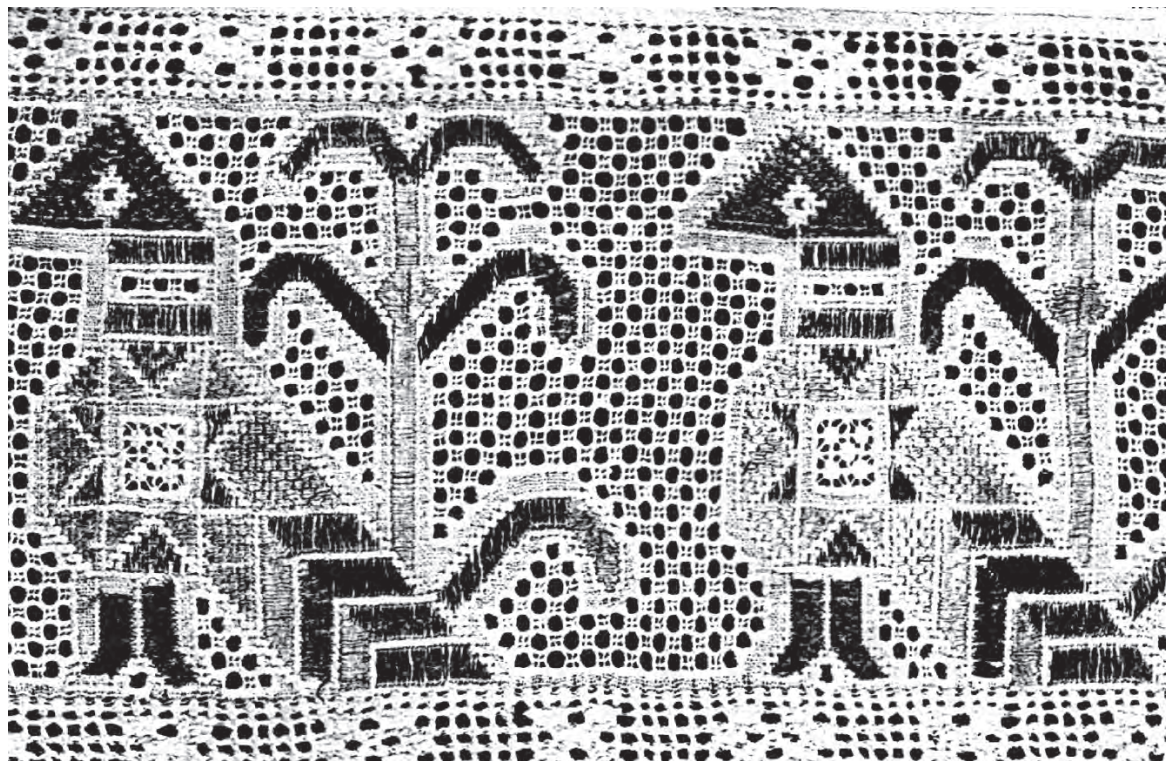
(Malonyay D. nyomán)

Valószínűleg az egyik legrégebbi madaras lepedő az, amit Malonyay Dezső 1922-ben közöl a gömöri népművészet ismertetésekor, Rozsnyó vidékéről.²¹¹ (91. ábra) Ebben az esetben a páros madarak közötti színes selyemfonállal hímzett életfákra vessünk először egy pillantást, melyek csillagközepűen állnak a csillag-lelkű madarak között. Mellettük az alap negatívja szív alakba íródik – a használatban fejjel lefelé: „tökös” alakba. A közepük áttört négyzet, az egész egy varázscsomó. S e négyzetek kerülnek be a madarak két csomóponti részébe: a begye (a lélek) és a fark (a testiség) központjába, míg a fejük (szellemük) „szarvakkal” sugárzik. Párosuk adja ki a fát ölelő szívet, ami mint szív (és mint tökös motívum is) a menyasszonyi lepedőn ismét helyénvaló. Bár ez a fa is virág, mégis véges-négyzetes életterű, földi kötöttségű – amiből fenn „kigyó-nyakú” kacsok „ömlenek ki”- mint a kelyhekből!

²⁰⁹ Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői. Budapest, 1983.

²¹⁰ Neszádeliné i.m. 72.o

²¹¹ Malonyay Dezső: A magyar nép művészete V. Budapest, 1922.

92. Felföldi „halottas lepedővég”(de vörös, sárga, zöld és kék selyemmel) Hofer-Fél 1975. szerint

A jellegzetes stilizált madarak a lepedők főszereplői, egylényegűen a csillagos életfákkal. Olyannyira, hogy egyes darabokon a farkukkal ténylegesen is összenő a fa, mint a Néprajzi Múzeum vörös-sárga-zöld és kék csillagos „kakasánál” (92. ábra Hofer-Fél nyomán nevezzük „halottas” lepedőnek). Talán a színesség miatt nevezik e madarakat kakasnak, holott itt még „szarvuk” sincsen, nemhogy tarajuk. Igaz a kakas a reformátusoknál fontos jelkép, a hajnal, a feltámadás ígérete (a keleti Zodiákusban azonban a kakas a Halak megfelelője, a halállal összecsendve). Az életfa ágai pedig a Zodiákusban a következő csillagkép, a Kos csillagászati jelét formázzák itt, így egyértelmű a feltámadás bekövetkezése, ami a természetben a tavaszi napéjegyenlőség ideje.

Nem túlzás ezekre gondolni, hiszen a madarak „csillag-lelke” megengedi e „csillag-mítoszi” felvetéseket. A Kos-formában és időszakban kibomló fa törzsén másutt gyakran megjelenő „bütyök”, vagy a szár hasadéka, mint a Tejút hasadékanak jelzése pedig azt valószínűsíti, hogy a történet helye vertikálisan a Tejút (fa), mely az Állatöv fölé borul. melybe becsatlakozva ott találjuk a különféle állatövi csillagképeket, mint a lepedőn a fa mellett a madarakat (Halak), s egyéb formákkal pl. a Kos jelölését. A Tejutat is nevezi a mi népünk „madarak útjának”, de a madár (Keleten) megfelel a Halak időszaknak is, ami a végső határ az évkörben, a halál, de egybeér a Kos kezdőpontjával - a feltámadással. (A Kos évkezdő pont: mikor a Nap-pálya eléri az égi egyenlítőt, így a Zodiákus kitüntetett metszéspontja a Tavaszpont.)

A lepedőkön a halál-feltámadás, de a nász alkalmával elérendő születés jeleként kellően indokolt Kos jel a madár formáján is megjeleníthető, s a népművészetben így születtek a „kétfejű madarak” (lás elől a 26-27.ábrát is)! A gömöri madarak feje ugyan nem hajlik két felé, talán azért rakják a fejükre a jellegzetes „szarvakat”, hogy jelezzék a fej (a szellem) ilyen irányú kisugárzását.

a.

93. a-b. Hímzett „kétfejű sas” átalakulása a magyar népművészetben kozmikus lélek-madárrá

b.

A magyarság „befogadta” ugyan az osztrák (stb.) uralkodó dinasztiák jelképét: a kétfejű sast - magyarazzák a néprajzosok – de nem is csodálkozott rajta. Talán emlékezhetett – népmeséink által - hogy sámán-lelkű őseink is lélekmadárnak, égi eredetűnek tartották. De a nép - ennek szellemében át is formálta. (91.) Fehérlófia ugyanis olyan griffmadár hátán teszi meg az utat az alvilágból, fel, ami hol az egyik, majd a másik oldalon kér enni: széthajló fejével. Tehát kétfejűnek kell ábrázolni! A későbbi Habsburg címerállat (93.a.) fekete kontúrja csak övezi a benne lévő fénylő, fehér (élettel, színes virágokkal teli) lelket. A geometrikus madaras lepedők Gömörben eleve ilyen „elvontak”.

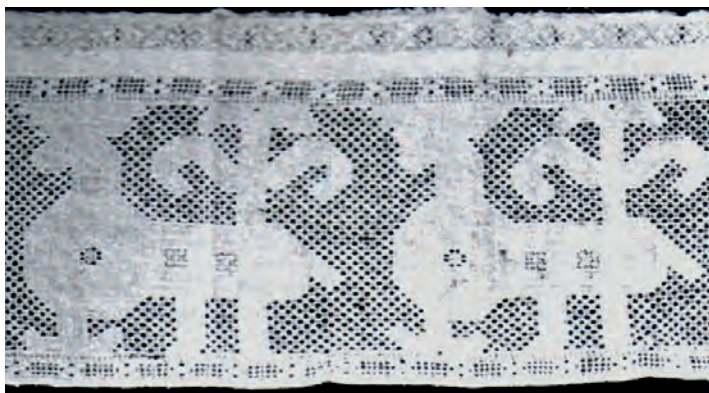

93. c-d. Úri darabokon is helyet kapnak az áttört (csillagos)betétek – bár minél dúsabban „kidolgozottak” a csipkés példányok, annál inkább elveszítik a jel-funkciójukat (Néprajzi Múzeum)

94. Az ipolyi gyűjteményben a madarak „szarvasok”

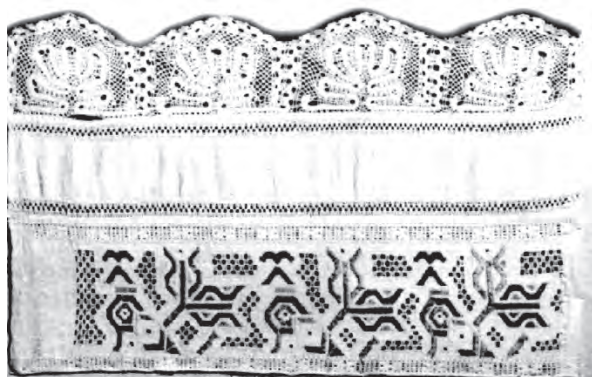
95. A Tejút-fa hasadékában szarvas szarvasok jelennek meg (S. Lackovits E. nyomán, Veszprém)

Különleges darabok a különleges szarvakat viselő madarak. Az Ipolyi gyűjtemény (Esztergom) egyik darabján ez a Kos jel szétválnak: két szarvvá, illetve három-felé sugározva. A veszprémi darabon pedig a szarvak magyarázataként szarvassá változtatja készítője a madarakat. Igaz, mind a ketten mitikus vezetői voltak nemzetünknek: mint turul és mint csodaszarvas.

A veszprémi múzeumban publikált fura lábú, népi szarvasos lepedő, ahol - a madarakhoz hasonlóan – az egy irányba vonuló szarvasok a madarak formájából fejlődnek tovább (a szarvasok farából nő fel a „kosos” életfa, mintegy a negyedik lábukat kiírva). A szarvasokat az életfa mellett más hímzéseken gyakran találjuk, mert az Állatövben a Tejút melletti Nyilas, ill. Skorpió csillagkép holdházai is, de ezeken a vagdalásos lepedőkön ritkán látjuk a gondolatot. (Sz.F. 251. Itsz.)²¹²

96. A HOM (Mikolc) madarainak fején is kettéválnak a jel – tényleges szarvakká. (Ami alig magyarázható) Ezért kellene értenie a hímzőknek a jelek értelmét, hogy ne változtassák meg a jelentőségét!

97. A Rozsnyói Múzeum madaras lepedővége

Más lepedőkön a madarak szárnyává válik az életfa-ág, tulipán fark, vagy analóg egy csillag-páros. A rozsnyói múzeum lepedőjén a madarak „szárnya” két tulipán, vagy egy tulipán-jellegű forma két változata. (A színeik ugyanis megkülönböztödnék.)

Az egri múzeum gyűjteményét nézve is szebbnél szebb variációit látjuk a jelek átalakulásnak. (Harmac, Felsőbalog, Cakó, Zsip, Sajógömör, Egerszalók) „Gyűjteményünkben többfé-

²¹² S. Lackovits Emőke: Veszprém m. textilművészete II. A halottas lepedők. LDM Évkönyve, Veszprém, 10. ábra

le variációban találunk madaras lepedőszéleket. A motívumokat legtöbbször hernyóselyemmel varr-
ták ki, laposöltéssel. Színezésük: aranybarna, vörösesbarna, zöld, fehér vagy sárga, illetve egy eset-
ben fekete. A legrégebbi darab (53.1.1230. és 53.1.1231) kettévágott lepedőszél darab. 1730 körül
készült Sajógömörben. A madár farkát két csillag alkotja. A hímzés mindkét oldala teljesen egy-
forma. **Rákóczi** mintának is nevezik.²¹³ Ezeket a régi darabokat Sz. Holló Valéria gyűjtötte még a
XX. sz. elején, tőle vásárolta a múzeum. Valószínű ő hallotta, hogy Rákóczi-mintának hívják – ez
szerepel a kartonon - de azt, hogy miért éppen ez a neve, nem jegyezték fel. Így csak annyit értünk
meg a népi utalásából: hogy jellegzetesen magyar mind a név, s e korban a minta is. Rákóczi ugyan-
is a magyarságot jelenti, különösen a Felvidéken – amit a textilekről is elmondhatunk, s az előzőek-
ben már idéztünk a szakértőktől is.

98. a-b. A már látott erdélyiek (Malonyay ny.)

c. Felvidéki (az Ipolyi gyűjteményből)

A tarajos-szarvas (táltos) madarakkal használták ezen áttört hímű takarókat a halottas ágyon,
ravatalon is – mégis csak egy-egy esetben látjuk fekete selyemmel, inkább a halottnak is fehérrel
hímözve, s esetleg feketével kontúrozva. (Az Ipolyi gyűjteményben.) A már látott felvidéki (98.c.)
kivételesen szomorú bordó-színű, Erdélyben pedig talált Malonyay sárga, azaz aranyló színűt is.
Csillag-farkukkal a feketék is ugyanolyan formájúak, mint az előző fehérek, vagy mint a gömöri
színesek. (A saját gyűjtésű nagybalogi, kétféle vörössel hímzett leveles-ágas farkúak, bizonyosan
nem halottasok!) A fehérén-fehérrel hímzett, vagdalásos (a „kazul”) azonban a leggyakoribb – hi-
szen azt a kezdet és a vég óráiban, a gyermek születésének tiszta örömeiben és a halál fény-teli meg-
tisztulásában egyaránt illendő volt használni. Hogy még csillagosok és életfásak is - az mindenkép-
pen életteli jelkép, amit kívánni szintén illik születéskor is, de a feltámadás reményében a halálba
induláskor is. Hogy madaraink tarajosak, vagy inkább bóbításak, de szarvuk van – az is jellemző-
jük. Jelzi: hogy nem közönséges, nem egyszerű madarak! Milyenek azonban ezek a fejen lévő bóbi-
ták? Nem a kakas taréjára emlékeztetnek, inkább szétugró kos-szarvak (pl. a Rozsnyóin), mint az
életfa kacsos ágai is. A Felföldről származó, XVIII. századi, kivételesen gyapjúval hímzett bordó
(vagy alvadt vér színű) darabon (amit színe miatt is elhiszünk, hogy halottas) e „Kos-jelek” újra-és

²¹³ Cs. Schwalm Edit: Régi stílusú hímzések a Dobó István Vármúzeum felföldi anyagából. in: Kultúra és tradíció II szerk.: Viga Gyula, Miskolc, 1972. 781.

újra fejlődnek másutt is – mint a fejből az újabb madarak – s a kinyíló életfa helyett a mákony-halál (mákgubó-gránátalma) áll közöttük. (98.c. ábra) Ahogy minden magos formára rámondjuk, hogy gránátalma – és nem gondoljuk meg, hogy honnan ismeri népünk – itt a mákony-fa nem az élet, hanem a halált hozó kábulat (álom, halál) ismert állapot-jelzése. De egyben tovább nyíló tulipánvariáció is, s mindez együtt megint egy ék-hegyén álló élet-, vagy inkább túlvilági halál-fa. Ugyanúgy e fákról lelépő, s a madarakhoz is kötődő kos-jelek sem csak egyszerűen kakastarajok. Nem intézhetjük el magyarázatukat ilyen „szak”-sablonokkal, annál is inkább, mert másutt fény-magok, kereszték e jelek a fejen (főleg a recéken). A saját gyűjtésű putnoki recén (s a nagybalogiakon is) csillag és kehely foglal még helyet e fény-kereszték felett, látjuk később.

Lehet, hogy az egész országból ismert anyag előző darabjain a madarak fején lévő jel szarvmivolta is meglepő, de pl. az Ipolyi gyűjtemény fekete (94. ábra) és a HOM 53.719.112. leltári számú darabján másnak alig-alig magyarázható. (96. ábra, Neszádeliné nyomán) A népi kultúrában, ha nem természetes, hogy szarvakat visel valaki-valami – az leginkább táltos-mivoltát jelöli. Itt is, az egy irányba vonuló, a szarvakkal ellátott táltos-madarak csillagokon kapnak szárnyra, és a hátteret részben kitöltő speciális szálvonásos-stílus szinte aurát fon köréjük. Így belátjuk, hogy e szellemi lények, szellemi kisugárzásának jelzésére a csillagászati Kos-jelet használják a hímzők. S így a madarak fején érthető a kos-szarv szerű képződmény, hiszen a kereszténységben a Kos idején van a feltámadás (Húsvét ünnepén), de nem csak a természeté, hanem Krisztusé is. E FELTÁMADÁS kívánása aktualizálódik a halottas lepedőn éppúgy, mint az új ÉLETET váró, beteljesítő alkalmakkor a nászágyon és a gyermekágyon. A madár amúgy is ég és föld között közvetítő szerepkörű minden kultúrában, száll, mint a lélek, ha jelkép (de hiszen csillagos). A gömöri lepedőkön megjelenő stilizált formájában, ünnepélyes méltósággal, egyenes, leeresztett farkkal álló, csillagok között, életfákat őrző mivoltában lélekmadár szerepköre amúgy sem volt kétséges. Hiszen ugyanazon elemekből épül fel teste, mint a már elemzett életfák mellettük – vagy a többi, kelyhes, kígyós stb. típus mintája. Csillagok között sokszor maga is csillag (belső részében, begyében-lelkében vagy kívül, röptető részén: szárnyán, rombusz-alakú farkán hordja ennek jelét).

A csillagokból kiíródo Halak csillagkép kettős jelét jelezhetik a páros „kakasokkal”. Ezek a madarak ugyanis vagy az égitestekkel egy azon szférában sorjáznak, s életfákkal váltakoznak, vagy párosával azt őrzik. Kakasok is lehetnének – mint sokszor nevezik – hiszen a kakas a hajnal, a fény hírnöke. Madarunk azonban jóval elvontabb, jelekből összetett – így tartalmilag is árnyaltabb lény, mint bármely élő szimbóluma. A Kakas = Halak kettősének ideje az évkör végén aktualizálódik (utalás az élet végére is), s a Kosban folytatódik: kezdi a vegetációs évet, továbblépve ott újul meg, ott támad fel az élet. A Néprajzi Múzeum darabján (92. ábra) nem a fejen, hanem az életfa ágaiént látjuk „felnőni” e Kos-jeleket, három magasságban: mint ahogy nálunk a Nap az évkör négy csillagászatilag kitüntetett pontján 3 magasságot tűz ki, így alakítja az évszakokat, az életünket. Ipolytaróncon magam is láttam (még 2000-ben is) háznál, tehát használatban olyan sárga-vörös-zöld selyem hímzésű madaras lepedőt, amelyen a jellegzetes madarak mellett az életfa: Kos indítású csillag volt egy száron. A múzeumok anyagában is elég gyakran szerepel. (93.b.)

Saját gyűjtésű az a fehérhímzéses darab is, ahol a madár az életfa része. (99. ábra) Mint ahogy a szélsípkéken azonos szerepkörűnek ismertük fel a fát, ha tulipán, ha virág - itt a betéten is a tulipán az életfánk kinyíló központja és ágain csillagok vagy virágok nyílnak. Ezen ül a fa részeként egy-egy kicsi madár, párban, olyan kos-szarv szárnyakkal, mint ami a tulipán szétugró szirmaiban az egész konstrukciót jellemzi.

99. Gömöri saját gyűjtés: életfán madarak

Nagybalog, 2000.

Miért csodálkoznánk azon, hogy a tavaszpont, a Kos jele, a feltámadás, az élet nyílik szét a tulipán kinyílásában, ha elismertük hogy a növény életfa, s ugyanez a jel röpteti a madarakat, ha lélekmadarak. Mért nem látjuk meg a tulipán szirmában a szarv-jelet, ha ez a tulipán amúgy is négyszögletes, azaz nem valós. Tudtak volna ívelt kelyhet is varrni neki, hiszen a Kos-jel része éppen íves – úgy látszik nem a reneháló, vagy a vagdalás technikája határozza meg, hogy szögletes lesz-e madarunk vagy tulipánunk. A négyzet – mely az előző lepedőkön is kiemelten szerepelt már (az életfa-virág közepén, a madár begyében) – itt a tulipán belsejét alkotja, ami az életfa csúcsa. Ha kör lenne, Napnak, égitestnek mondanánk, mert az a természetes, az égi tökéletesség, a végtelenség kör-jele, ezzel szemben a négyzet a végesség, a földi behatároltság, a mesterséges élettér – tehát a mi valós életterünk jelzésére alkalmas. Az életfába rejtett végesség jelképe áll előttünk – csillagszférák magasságába emelve, lélekmadarakkal röptetve, mihelyt kinyílik a tulipán, s az élet (lélek) kilép belőle a takaró rítusú áttört lepedőn.

Ennél, a bonyolultan összetett életfánál a betétcsík háttere egyenletesen, homogéneen áttört, mely előtt jól látható minden részlet. Az egyéb vagdalásos daraboknál azonban nincs mindig így, sőt a szálhúzásos részek mintha külön életet élnének, néha külön mintaként jelennek meg. A következő, általunk Nagybalogban gyűjtött töredéken például alig van, csak elszórt a háló jelzése. (A

darab elvágott és másodlagosan terítőnek használt, vajfehér-sárga-lila selyemfonallal hímzett régi lepedő-betét. 100. ábra)

100. Nagybalogi színes töredék

(Saját gyűjtés, 2000.)

101. Páros madarak az életfa mellett

(Malonyay nyomán)

A Malonyaytól idézett darabon (101.ábra) viszont a csillagot szinte emberi karként, orange pózban öleli a vagdalásos szív-forma, míg a madarak között a háttér is tudatosan egy baba-báb, antropomorf szellemlény figurát ad a madarak negatívjában. Eszünkbe juthat, hogy a Halak világidejében (tehát a madarak között) született meg az égi, a keresztény isteni gyermek, az isteni lélek ebben a csillag-állásban öltött testet. A legművesebben kidolgozott darabon is, csillagos életfáknál (93.b. ábra) a háttérből alig lyukasztott, lélek- és fényáteresztő madár-forma szellemlények mennek az egy irányba, szertartásosan vonuló, színes madarak előtt. (Az előző, régi darabon - 101.ábrán - viszont a csillagokból is kinyúlik jobbra-balra sétugróan a „kígyó feje”...)

Érdekes, hogy némely lepedőszél jelei (mint a 101-esen is) a használatban: fordítva, fejjel lefelé állítva jelennek meg ezen elemek, - mutatja a szélcsipke. A szakrális tartalom a külső szemlélőnek így válik fordított szívvé, azaz tökössé. A madarak ezért fentről „lógnak” le és a csipkés háttér mintegy fény-sátor védi a csillagok négyszögét. Ebbe a világba fentről születik bele a fény-lény (a vagdalás miatt fényt áteresztő figura), mint a valódi szülésnél is a gyermek.

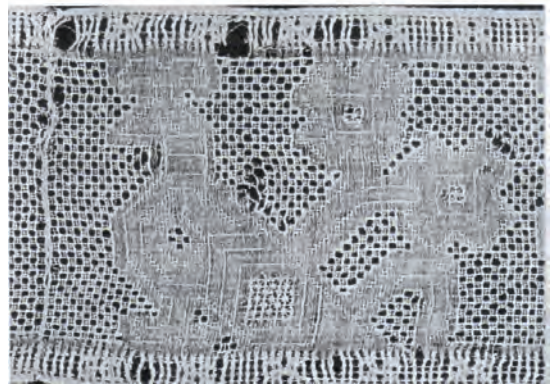
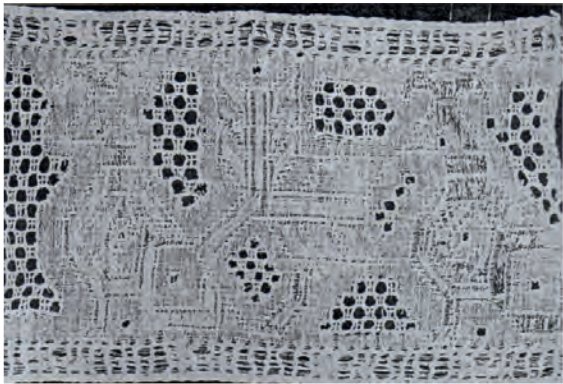

102. Saját gyűjtés

Nagybalog,(Gömör)

Az általunk gyűjtött lepedők között (102. ábra) pedig a kétféle vörössel kivarrt madaras, az élet színeit hangsúlyozva úgy van gondosan összeállítva (aszúrral, mesterkével, csipkével felvarrva), hogy az egyik vég vásznon állva, a másikon fordítva jelennek meg a jelek. Talán ez tudatos utalás az előbbiekre, hogy mindkét nézet olvasása jogos. (A Szilágyságból már idéztük Kósék gyűjtését, miszerint a halottas leplet a fákkal fordítva, tehát a mintát fejjel lefelé kellett teríteni a halottira – nyilván a régi túlvilág-hit miatt, ahol azt tartották, minden fordítva van, mint nálunk, e világon.)

Persze vannak egyszerűbb darabok is. Az edelényi, Borsodi Tájháza madarasai kicsit elnagyoltabbak, más a varrás – de ugyanazon stílus-elemeket vonultatnak fel, mint az „úri” darabok. Sőt a 103.b. madár farkán eddig nem látott, négyzetes rozetták nyílnak, párban.

103.a-b. A Borsodi Tájház kétféle madarasa (egy kéz munkája?)

(Neszádeliné nyomán)

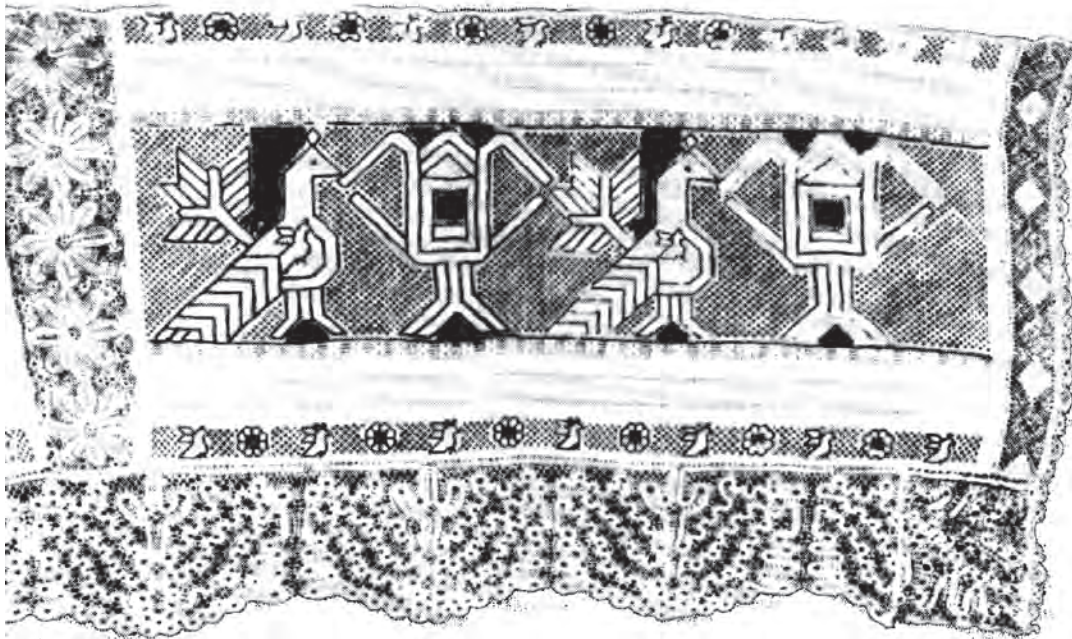
104. Fehér selyemmel hímzett madarak – fehér alapon

saját gyűjtés, Velkenye, Gömör

Az Ipolyi gyűjtemény régi, felföldi anyagában²¹⁴ láttunk már olyan (feketével-fehérral hímzett) madaras betétet, ahol a madár fején egy kör-fénymag, a belsejében pedig egy-egy kisebb madár van hímézve – kelyhek mellett. (105. ábra). A kereten pedig – a különleges vert csipkék mellett – e kis madarak rozettákkal váltakozva sorjáznak: 7-7 darab. A rozetták elismerten sugárzók, azaz a Nap, mint égitest képét idézhetik virág-formában – s a madarak sarlós teste, analóg e hetes sorban, a hét bolygót, vagy inkább a Holdat idézik e számossággal. E régióban a lények táltos-madarak lehetnek. Táltosok, amennyiben az előbb a lelkekkel kapcsoltuk össze őket, s a táltosok 7 rétegű égbe repülő képességét vesszük szem elé. Ismerjük azt a néphagyományt, hogy régen a 7. gyermeket

²¹⁴ Gervers-Molnár Veronika: Ipolyi Arnold hímzés-gyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban. Budapest, 1983.

táltosnak, kiválasztottnak tekintették (későbbi korokban: papnak adták). Ők lettek a fény hordozói, a „tudók”- akár madár képében is jární, repülni tudók. A kis körök a fejen természetesen a szellemi kisugárzásuk jelei, de úgy, mint a székeykapukon is a fénymagot (fentről) a szájában hozó madaraknál látható. (105.)

105. A fejükön fény-magos nagy, és kis lélek-madarak

(Ipolyi gyűjtemény)

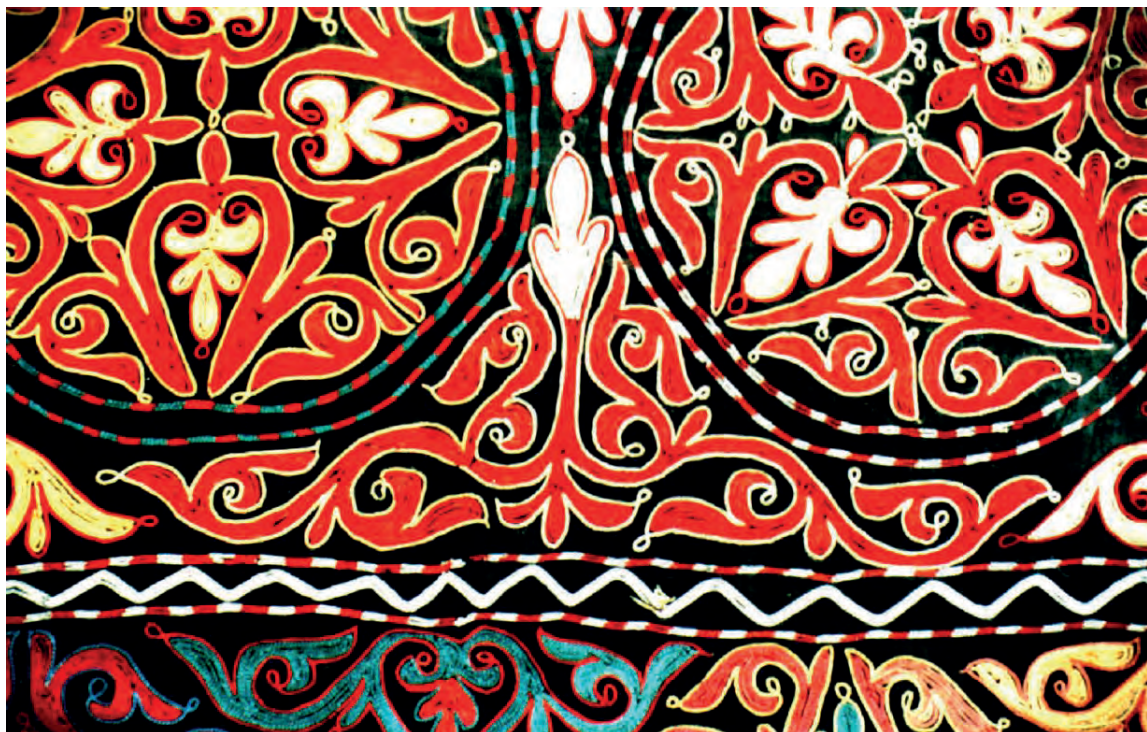
A gömöri textilek és a székeykapuk is a népművészetünk legmélyebb hit-rétegeit őrzik vizuálisan. Nem csoda, hogy az őstörténetünkkel összekötő kapocsként létező kazak textileken hímezve is felfedezzük e köröcskéket, de életfák ág-végein, a honfoglalás-kort idéző palmettákból kipattanva is. (A növényi indák „palmettái”, amik nálunk ködmönök bőrrátétein maradtak meg, a szkítáktól napjainkig élnek, mert Pazyrikben már láttuk bőrtömlőn is.) Tehát bőrben, nemezen, mindenben látjuk, s itt hímezve: egyszerre növényi levelek, madarak és életfák.

106. Székeykapuk tetejéről lecsüngő hármás golyókból fénymagot hozó, (3 golyós) fény-pártás madár, palmetták és csillagok régiójában

(Makoldi S. nyomán)²¹⁵

²¹⁵ Makoldi Sándor: Két világ határán. Két Hollós. Budapest, 2019.

107. Kazak sátor-takaró hímzése, fénymagos palmettákkal (Túri P. fotója)

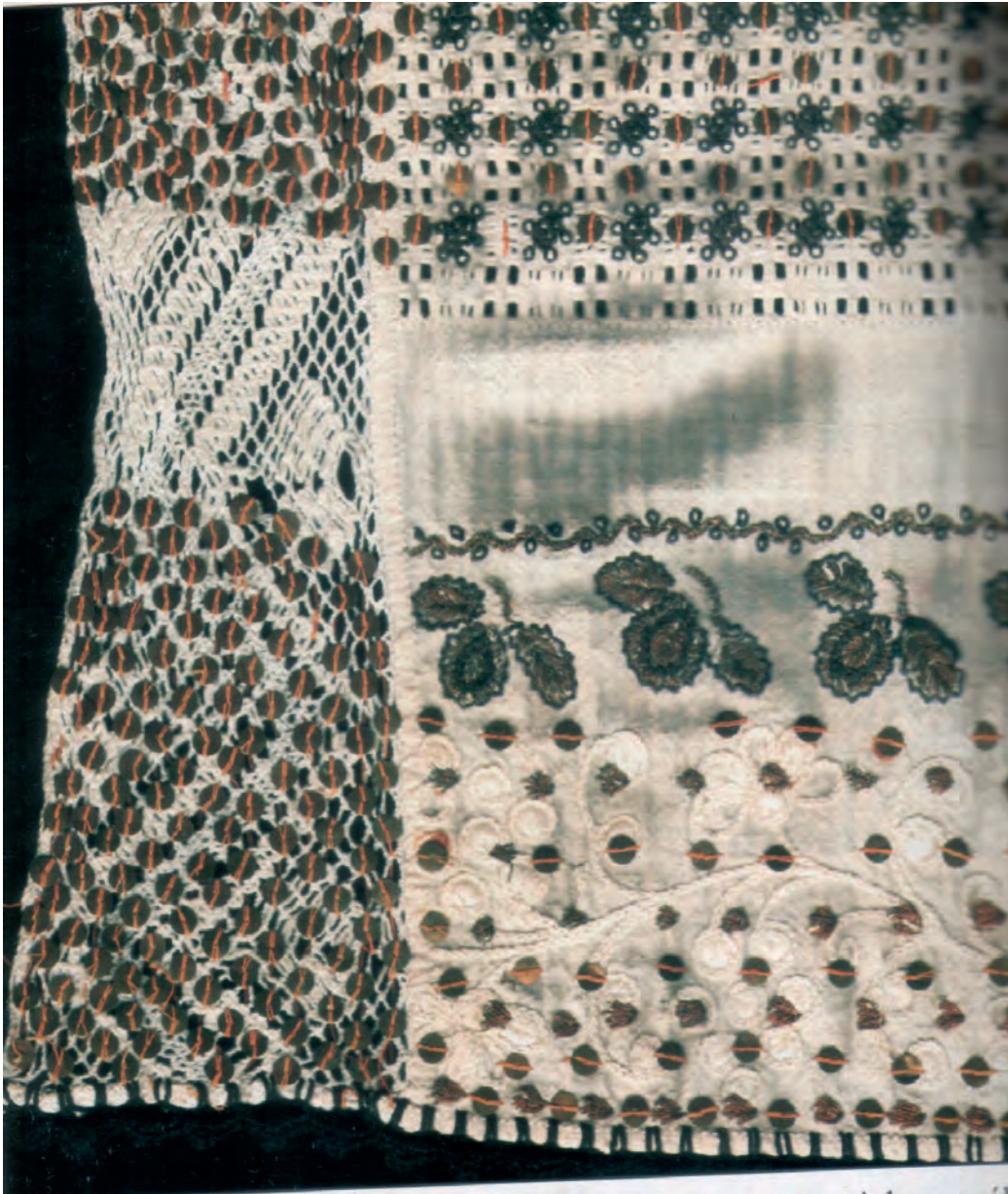
A kazak textilen a 4 irányba osztott kör-teljességek között növvő életfa csúcsán fehérrel kitöltött alak, antropomorfan: orange pózban emelkedik a tengelyben, fején kis körrel! De, ha szétnézünk a fa ágai („madarai”) és a körök központját négyesen osztó hasonló, de egyben szíves elemek között, minden fázisnál ott vannak a csúcson ezek a mással alig magyarázható kis fénykörök kihímezve, mint élet-kezdemények, fény-magok. Tudatosan! (A szélen – alul – pedig fehér „kígyóhát” őrzi a területet.) A hímzés jelzi tudásukat, hitüket, melyben a szerves élet keletkezését a fényből eredeztetik e velünk is egykor rokon, nomád népek. Nem csak rátéteken, bőrben, s a „durva” nemezben – mint az előbb láttuk - de hímzéseken is, nemesen, finoman megmunkálva.

Palotay Gertrúd is kitér a mi hímzéseinken látható pöttyökre, körökre, ami szerinte „nem egyéb, mint a török hímzések gyakori „islóggal” való (kerek, lapos fém flitterek) átvarrásának utánzatai.”²¹⁶ Ezeket a fém-lapocskákat azonban a törökök is azért varrták a hímzésre, mert csillognak, a fényt verik vissza! Nem? Ilyen értelemben szolgálják az előbbi eszmét akkor is, ha mi inkább gyakorlati dolgokból vezetjük le a betöltetlenül (ill. fehérén) hagyott köröket is: „Az ilyen hímzetlenül hagyott pöttyök török hímzésen is előfordulnak. A hímzéseken ez a már kizárólag díszítőmódként szereplő eljárás azonban valamikor gyakorlati jelentőséggel bírt! Török puzdrákon, nyeregtakarón, stb. gyakran látjuk, hogy vékony fémlemezről kimetélt díszítményeket apró szögekkel erősítettek az alapanyaghoz. A rátétek utódában, a hímzésen hímzetlenül hagyott pöttyök kétségkívül ezeknek a szögfejeknek az emlékei. Az iparművészet történetében nem egyedülálló példa ez arra, hogy egy díszítménynek, mintázatnak új anyagra való átvitelénél a régebben technikai szükségszerűségből alkalmazott fogásokat, kivitelezési módokat már csak díszítő eljárásaként látjuk viszont.”²¹⁷

²¹⁶ Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Budapest, 1940. 37.

²¹⁷ Palotay Gertrúd i.m. 1940. 53.

Lükő Gábor nem hiába bírálta a tudományosság ilyenfajta vakságát, ami csak az anyagszerűségből vezet le jeleket - a hitvilágbeli, a szellemi jelzéseket is. Hiszen ha a fenti gondolatmenet igaz is, akkor is másodlagos, hiszen a puzdrákra, nyergekre vert fémek szintén a fény befogadása miatt, a csillogásukért kiemelt, fény-jelnek kerültek oda!

108. "Islóg" (fém-flitter) török áttört, fehér- és fémszálás, geometrikus és szabadrajzú hímzésen, és csipke szegélyen (formája ismétlődik a fehér varrással a mintán)

A textileken megtarthattuk ténylegesen is az „islóg”-ot, mai nevén a flittereket – ami azért inkább a viseletbe ment át. A nép ízlésének elég volt jelezniük: mert analóg a magyar kerámián, hímmestojásokon - mint a korai királyi freskókon (az esztergomi oroszlánon) – csak ráfestették a pöttyök fény-energia-áramlását (pl. az oroszlán farkának pályagörbéje mentén). A pártákon a gyöngy,

de a drágakövek is ugyanezt szolgálták, mint a nyakban hordott fémpénzek füzére is. A tartalom (a szellem) tartotta meg hát évezredekken keresztül e jelzést a szerves kultúrákban, nem az anyag. Lükő Gábort - aki szintén a tartalom felől közelítette meg tárgyát, s a hitvilággal egyeztetve megértette a „díszítőművészetet” – pedig tudománytalannak bélyegezték épp azok, akik csak a felületi jelenségeket voltak képesek leírni. Nem érdekelt a néprajzban se senkit, hogy miért van a madarak fején kör-varrás (bár azokat nem kellett odaszegezni!), vagy analóg: szarv.

109.a-b. Keleti szőnyegek szarvas és soros madarai, csillagai

(Kaukázus)

A továbbiakban is csak török, kisázsiai, vagy kaukázusi példákra tudunk hivatkozni, ahol az analógiák csomózott keleti szőnyegekben jelen. A 109. ábrán a hasonló típusú, egyenes hátú madár a „szárnyas Napkorongok” jele mellett szintén olyan „szarvakat” visel, mint amivel a fényponttal-keresztel jelzett közepű Nap-rombusz „szárnyal”: a Kos jelével a Kos jegyében. A keleti szőnyegek tagoló csíkjában láttuk viszont e madarakat párosával, sötét-világos váltakozásban – az éjjelek és nappalok váltakozó vonulását jelezve, a többi csík S vonalainak (Nap-pálya görbéinek) párhuzamaként. A csillag-medálok is igen gyakoriak a csomózott gyapjúszőnyegekben, a türköknél láttuk, hogy nemzetségi jeleket is hordozva. Ha csillagba kerül egy-egy nemzetség jele, párosítva a kozmikus az egyedivel, kifejezi: hogy e törzs, e nemzetség a „mindenséggel méri magát”, földi tevékenységét. (Tudjuk, hogy a nomád fejedelmek titulusa is úgy hangzott: az Ég fia.) A gömöri lepedőkön a madarak mellett is sokszor láttunk csillagokat, az életfáknak is lehetett ilyen megtestestülése, de némely vagdalásos betéten önmagukban is csillagok vonulnak (Malonyay közli Jánosiból és Serkéről), vagy a csillagok szintén gyakran látott váltó-párjai: tulipánok alkotják a világ négy irányába nyílvá, sugározva ki.

Még az sem számít, hogy formailag geometrikus, vagy figurális-e az ábrázolás „stílusa”, mert a jel-alkotás folyamatában a tartalom dominál! Az is másodlagos, hogy milyen anyagban valósítják meg az üzenetüket – mint ahogy egy mai „logót” mindenre rányom az adott cég. Csakhogy egy vállalati logó (emléma) megalkotása egyedi tartalmat közvetít, elfogadása, felismerhetősége meg-egyezésen alapon történik, míg a népi jelrendszer közösségi és egyetemes!

a.

110. Török hímzések: a. geometrikus életfái, b. s szabadrajzú párja

b.

Gyűjtéseink

Főleg a Felvidék, ma Szlovákia magyarlakta területeinek egyik központjából, a Balog-völgyből és környékéről, az 1983-2003-ig terjedő időszakból, saját gyűjtésből közöljük az elkövetkezőket. Az anyag zöme **Nagybalogból** (Velky Blh) való. Régebben a két részből álló: Alsó- és Felsőbalog a Balog vár tartozéka volt. „A Balog folyó mellett fekvő magyar kisközség... Felsőbalog már a honfoglalás idején fennállott. Legrégibb birtokosául a Balogh nemzetséget ismerjük. Már 1347-ben a Balog vár tartozéka, vámhely, és mint ilyet Bolug néven említik. A Balogh nemzetségről a vár és a község a Széchiekre szállott. A XV. sz. elején vára Griska kezén van, de 1451-ben Hunyadi János kiűzi innen a cseheket...”²¹⁷ A Balogok és a Széchiek továbbra is többször birtokolják, 1608-ban várát törvényileg végvárnak minősítik, s ezzel megpecsételődik sorsa. Wesselényi Ferenc épített itt kastélyt, mert a vár a Rákóczi szabadságharc idején elpusztul. A községhez tartozó Törökvölgy a török, a Torhegy a régi (halotti) torok emlékét őrzi. Vagy esetleges pogány szertartásokét, mint a közeli Medvesalján a Pogányvár, vagy a délebbre fekvő Bükk kaptárkövei, bálványkövei is (ahol pl. a Bélapátfalvi apátság mellett a Bélkő, Szarvaskő, s a Sirok közelében lévő szikla áldozóköve, amit „Törökasztalnak” neveznek ma is).²¹⁸

A Torhegy mellől, a torokat is látott halottas-lepedők sorát azonban mégis másunnal hozott analógiával kezdjük, hogy lássuk: Gömör, és Palócföld távolabbi részein is azonos a magyar kultúra a példának felhozott Balog-völgygel. Rozsnyótól Keletre fekszik **Barka**, a hajdani szomszédos, Abauj-Torna Vármegye határán, innen nézzünk egy analógiát. (Csak jelezzük, hogy Barkától délre, a mai Magyarország területén végzett kutatások feltárták pl. a **Bódva**-völgyét, annak temetési szokásai között azonban már csak múlt időben beszélnek arról, hogy “főként a kisnemesi falvakban a ládák mélye áttört vagdalásos, fehérhímzéses, vagy recsecsipke betétes, vertcsipke szegélyes halotti lepedőket őrzött...”²¹⁹ Ezekből maradhatott fenn (régii magángyűjteményből) néhány csipkés betét az edelényi tájházban,²²⁰ amit azután maguk is újraelesztettek. Gömörnek a mai határokon belüli részén pedig, még a kisnemesi falvakban is (mint pl. **Zádorfalván**) már az 1820-as években olyan polgárosult volt az ízlés, hogy a halottas-lepedőkön csak gyári csipkét, vagy egy régebbi darabon datálást találunk, kis fehér-hímzéssel igen vékony fehér patyolaton (s erre még egy gyári csipke-terítőt terítettek a ravatalra).²²¹ Talán azért van, hogy a nem oly régi Putnoki Múzeumnak csak egy teljes halottas lepedője van, és egy általunk is közölt madaras recsecsipke betét. (Bár a közelből **Sajópüspökiből** recét és vagdalásost is publikál Ortutay²²² - a szintén gömöri **simonyi, pálfalai, rimaszécsi** darabok mellett – ezek valószínűleg a budapesti Néprajzi Múzeum tulajdonát képezik.)

A Balog-völgytől nyugatra viszont már Malonyay is gyűjtött a Rima-völgyében, pl. **Jánosi-ban** gyönyörű csillagos, áttört lepedő-betéteket. De ugyanott a mai napig őrizték (mi **Putnokon** láttuk, gyűjtőnél) a talán újabb halottas lepedőket, melyeknek az volt a sajátossága, hogy a vagdalásos betétsáv helyén is fehér vert-csipke, vagy még később horgolt csipke-csík volt betoldva, mint a lepedő összeeresztésénél, és a szélén is.

Jelen kiadás anyagához 2022-ben már nem gyűjtöttem új példákat, holott meggyőződésem, hogy még mindig vannak a Felvidéken ismeretlen darabok, és tanulságok...

²¹⁷ Gömör-Kishont Vármegye monográfiája. szerk.: Borovszky Samu, Budapest é.n. 45.

²¹⁸ Baráz Csaba: Kaptárkövek (Szakrális köemlékek a Bükkalján) Eger, 2000.

²¹⁹ Laki Lukács László: A Bódva-völgy temetkezési szokásaihoz. in: Tanulmányok a Bódva-völgy múltjából, szerk.: Bodnár Mónika-Rémiás Tibor, Putnok, 1999. 482.

²²⁰ Kachelmann gyűjtemény (Borsodi Tájháza megnyílt 1996-ban) „Az 1920-as évek elején házassága révén Edelénybe jövő iparművésznő, Móga Endréné, Reguly Margit – akiről később a Móga-csipkét elnevezték – kézimunka tanfolyamot indított. A család tagjai is itt sajátították el a csipkeverés, a csipkekötés technikáját.”

²²¹ 2003-as gyűjtésből származó adatok. a: Oláh Lászlóné, 45 éves

²²² Ortutay Gyula: A magyar népművészet, Budapest, é.n.

1. Barka, 1983. Kígyós-csillagos betétű halottas lepedő

„Édesanyám, Icsó Jánosné (született Lukács Julianna, 1884.) csinálta, vagy Lukács nagyanyámtól kapta stafirungba”- mondja az idős tulajdonosa.

A lepedő fehér hímzésű, s mint általában, két egyforma szélből áll. A részek összeeresztése is kígyós, összhangban a szélcsipke folytonos, dupla hullámvonalával, és a betétek kígyós-csillagos mintájával. A lepedő egyik végén, a vagdalásos-szálvonásos betéten a háttér előtt folytonos vonallal, lánc-szerűen képezik a kígyó(k) hullámát, melynek rézsűjéből a csomóponton (forduló-ponton) a „fejek” virág-fejként, tulipán-kehely formájában fordulnak vissza, ellentétes ívben, mintegy pörgést indítva. Míg a csillagok a közép-tengelyben, ék-hegyen állva, szárral, csillag-faként töltik ki a hullám öblét. (Egy alföldi kígyóson e csomópontban a csukló maga is S görbe, szatmári fekete halottas-lepedőn pedig e hullámban - a csomópont körül - a fejek kiágazásai sárkány-alakot öltenek.)

A sárkány a keleti Zodiákusban a Nap útjának Mérleg időszakát jelző állat (az őszi nap-éj egyenlőséget jelöli). Itt is a jelölt csomóponton: a kiegyensúlyozott (hullám) folyamatban a tulipánok (az egyenlítő mentén) jelzett megpördülése viszont az élet, a csúcsra jutó Nap csillagászati jegyét a Rákban írják le, a születés-keletkezés fogalmával, ami a nyári napfordulón jellemző.

A fő motívum, a csillag is jelzi e kozmikus irányultságát a mintának, mint életfa (égig érő fa, csillag-tetejű fa) teljes mértékben alátámasztja a jel-olvasás ilyen irányú értelmezését. Ahol a kígyó az időben zajló periodikus váltakozás jelzése, a folyamatosságé, és az S vonalú alakja a csillaggal is jelzett kozmikus út (a Nap éves pályájának) jellemző görbéje. Talán azért hímzik a halottas lepedőre, mert az emberi léleknek is ezt az utat kell bejárnia végül, ami egyben a természet, a Nap útja. Tehát a halállal, mint fordulóponttal, bekövetkezik az egyén eggyé válása a természettel, a kozmosszal. Fehér e gyász, sugárzó és csillagvezérlésű, mert nem a megsemmisülést (fekete), hanem a lét törvényeinek, a fehér fénynek az érvényesülését jelzi az egyedi élet beteljesülése céljának.

Ha mégis születésnél terítik fel ezt a leplet, akkor eleve kijelölik vele az emberkének (az egyénnek) ezt az utat, s megmutatják, hogy lássa és vésődjön az agyába: mi az, amit a közösség már ismer és elfogad, mint „régí törvényt”.

2. Nagybalog, 1987. Kígyós-csillagos, áttört lepedő szél

Az előbbi halottas lepedő Balog-völgyi analógiája a 2-es, két szél vászonból, egyik végén fehér subrikával szegett betét, szálvonásos-vagdalásos, „kígyós” és csillagos életfa hímzéssel. A közepén az összeeresztése és a mesterkéi is kígyósak, vagy vízfolyásosak. Szélén egyenes csíkban, folytonos vert csipkével szegett.

A kígyós jellegű minták gyakoriságát ezeken a szakrális lepleken a magyarság kígyó-hitének különleges mivolta indokolja, ugyanis (mint már szoltunk róla) a főköttökön is a „kígyóhát” a fejet, a szellemeket védte, a kúriák bejárata előtt pedig a házat. Itt: a születés vagy a halál határmezsgyéjén a másik létbe (egy kapun) belépő lelkét, ahogy a kígyós alföldi kiskapuinkon is látni a telek határán. (A palócoknál a küszöb alatt lakik sokszor a jó: fehér házikígyó, ami az egész ház védelmét biztosítja.) Ha kérdezzük, elmondják, hogy nem közönséges kígyók ezek, hiszen azoktól félnek is – hanem fehérek, gyógyítóak, a mesében koronások, vagy épp szarvas-kígyók.²²³ Mint a halottas lepedő madarai is! (A kígyók Erdélyben, a Kis-Küküllő mentén a halottkultuszban: sírkövekre faragva is jelen vannak.²²⁴)

A fenti lepedőn a két vég fiókjai (betétei) illeszkednek, így folytonos mintát adva 5 csillag-fát fog be a lánca fonódó, hullámzó, kettős „kígyó”. Itt nem szakítja meg a folyamatot kiágazás, a „fejek” helyén kisebb csillagok lebegnek lekötetlenül, olyanok, mint a „fák” középpontjában lévők. Kiszabadultak lekötött, földi lét-állapotukból, s az S vonalából íródó, ritmusosan változó S út mentén csillagként lebegnek a fényt áteresztő, áttört háttér előtt. Fényes, fehér selyemmel varrt, laposöltéses, tömött ágaikkal sugároznak. A kígyó-inda folytonos zsinór-vonalához hasonlóan fénylenek, s követik e fehér fény-utat. Az előbb a tulipán-formában kapcsolódnuk kellett a földi lét e változó folyamatához, de csillagként a csillag-fáktól - mint az ember lelke, ha kiszabadul a földhöz kötött burkából – szabadon lebegnek. Geometrikus jeleik magukban talán nem olvashatók mindenkinek ilyen biztosan, de analógiáikat látva (értve és ismerve) e jelek elvontabb rendszere is egyértelmű beszédé válik.

²²³ Makoldi Sándorné: Őstisztelet – házikígyó in: Makoldi Sándorné-Kabay Lizett: Múltunk cserepei. Debrecen, 2014. 65-142.

²²⁴ Kútvölgyi Mihály-Péterfy László: Első házam vala...(A Maros, Nyárad és Kis-Küküllő vidékének faragott kiskapui és sírjelei). Budapest, 2002. 122-123.o.

A fenti jel-együttest nem csak halottas lepedőként használhatták, hiszen színessel hímzett analógiáját a szakirodalomban többek között a Győri Xantus János Múzeumban is megtalálni (Karcsey Gyuláné gyűjtésében)²²⁵, ahol a színes csillagok olyan kis tulipán-száron csüggenek a kígyózó, színes hullámon, mint a kelyhes mintáknál láttuk a tulipánt a földig hajolni a kehelyből. (Továbbá a debreceni Déri Múzeumban a DGy.535., vagy a miskolci HOM. 53.715.121. sz. és a Borsodi Tájház gyűjteményében, Edelényben.) A miskolci Herman Ottó Múzeumban 53. 715.114. számon látjuk hasonmását, tulipánnal pedig az 53.715.128. számon.²²⁶ Hasonlóan látjuk recsecsipkén e mintákat Serkéről és Radostyánból (HOM. 65.80.5.), mint ahogy a látott szatmári „sárkányos” variációhoz húzót is régi gömöri recebetéten. A nagybalogi Zsámbok családban, ahol e lepedőt gyűjtöttem, több generáció díszlepedő készlete volt még meg a XX. sz. végén. Zsámbok Lászlóné (1918-1996) élete végéig őrizte. A nagynéniktől, szülőktől és nagyszülőktől különböző időkben örökölt holmik a gömöri lepedők típusainak mindegyikét képviselték!

3. Gömöri Múzeumban, rece Rimaszombatból

A Gömörből megmaradt részek központja Putnok, ezért létesült itt a Gömöri Múzeum.²²⁷ Az 1987-ben megnyílt intézmény textilgyűjteményében van a következő halottas lepedő Rimaszombatból (I.sz. 85.68.1.), melynek fehér rece-betétjére indás motívum van beszöve fehérrel, a kígyózó hullámokban az indák S vonalából nyíló életfákkal. A folyamat tagolásában újabb S-eket író (Rákjékként forduló) kacsokkal. Cakkos (kazettás) vert szélcsipkéjét közli Neszádeliné is.²²⁸

²²⁵ Jámborné Zsámár Margit: Rábaközi hímzések. Győr, 1978. 70.o.

²²⁶ közli Neszádeliné i.m.

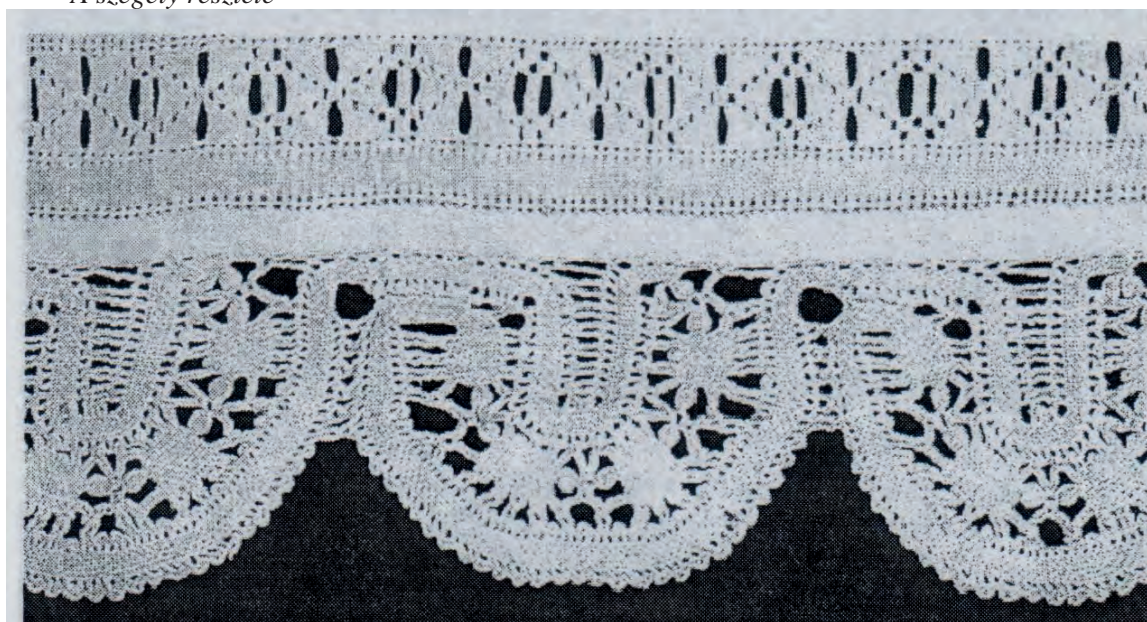
²²⁷ Bodnár Mónika: A Gömöri Múzeum története... (Múzeumi Könyvtár 9.) Putnok, (1997 évi konferencia anyaga)

²²⁸ Neszádeliné Kállai Mária: A gömöri csipke (Múzeumi Könyvtár 7.) Putnok, 2001. 21.o.

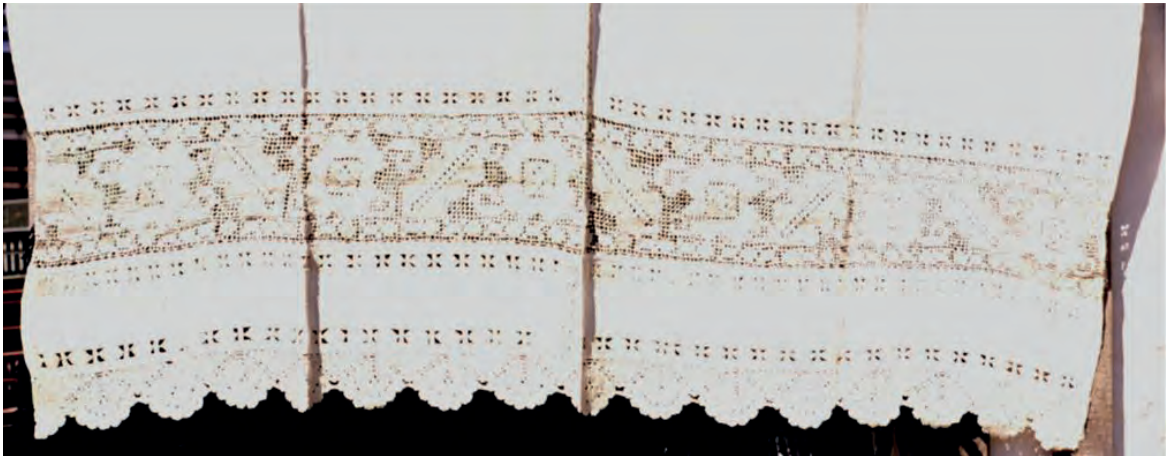

Jól látható, hogy a vert csipke szalagja csillag-pókok fölött az egyik kazettából átnyúlik a másikba, s ott képzí a közép-mintát, a folytonosság igényével. A kazetták tehát a csipkeverésben sem merev „skatulyák”, amik egymástól elzártan, mechanikusan ismételtetik csak a beléjük zárt tartalmat, hanem a folytonosság, az egymásba kapcsolódó, S amplitúdójú folyamat kifejezésére is alkalmasak.

A szegély részlete

4-8.Putnok – Pálfala, 2003.

4.

Putnokon 2003-ban találtunk É-Gömörből, Pálfaláról származó lepedőket, melyekről azt lehet jellemzőként elmondani, hogy bár ha nehéz szöttes-vászonból voltak is, a betétek nem csak hímzett, hanem áttört, vagdalásos varrt, vagy vert csipkéből készültek. Hasonlót látunk a Palóc monográfia első címlapján, tehát jellemző lehetett ez a fajta megoldás a palócoknál. De ugyanabból a faluból van rece-betétes és lyukhímzéses, slingelt „csipke” változat is. Lényeg, hogy áttört legyen a minta, ami a temetésen, vagy a sátoros ágyban a szem elé kerül.

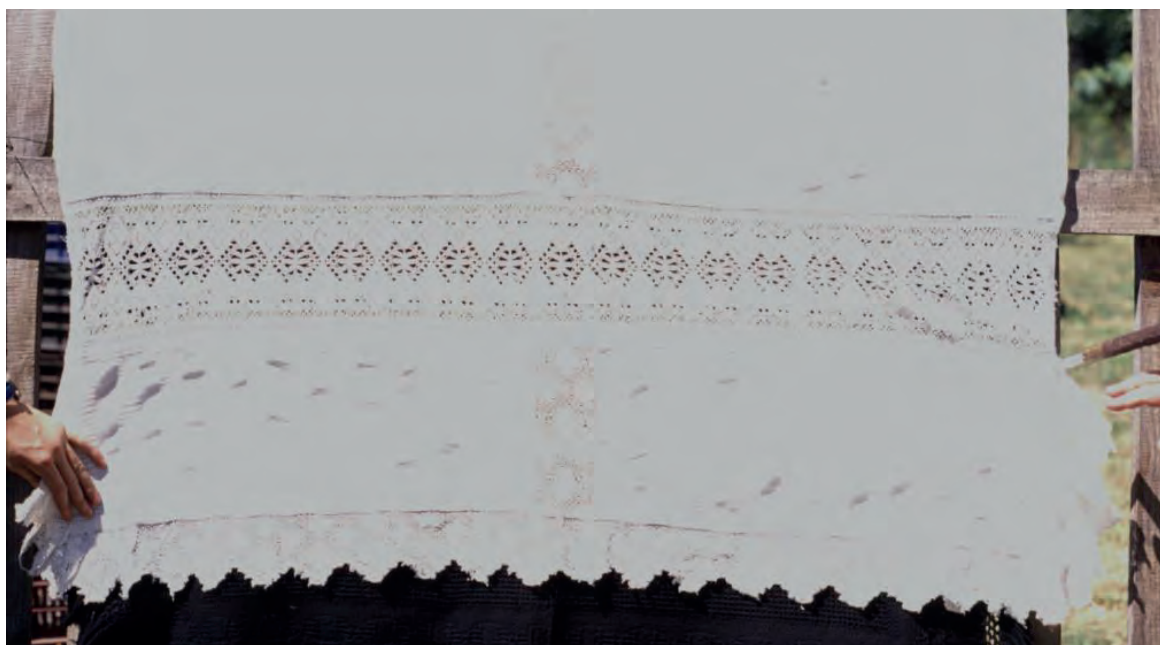
4.a.

5.a.

4.a. A fenti lepedő betét részletén látjuk, hogy a hullám fő elemei már széttagolódtak, külön élnek az inda ferde, cakkos „levelei” és a négyzetes középi „szarvas” kör-virágai, rozettái. A „kör négyszögesítése” tovább folytatódik a 4 kacssal, amik kiperdülnek e nem mindennapi virágból.

5.

Az 5..(5.a) kép betét-elemei csak hasonlítanak a 6. lepedő vert csipke betétére, de nem azonosak! Lehetséges, hogy egy kéz munkái – mint ahogy egy helyről szerezte is be a gyűjtő.

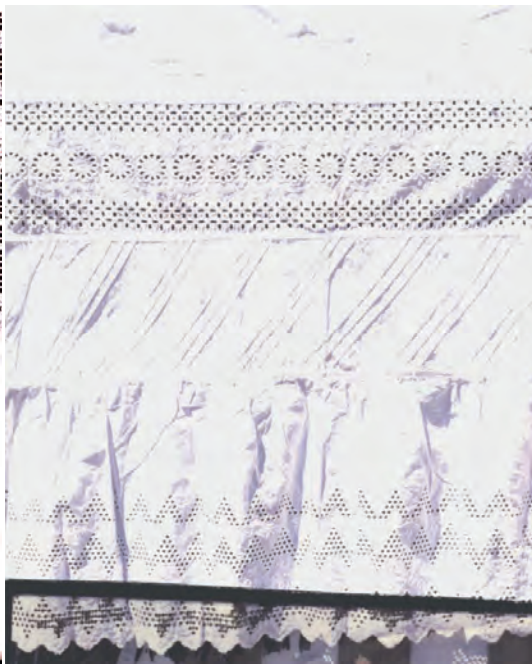

6.

Mindkét csipke rombusz-elemekből áll, de a 5.a. több sorban zártan és áttörten, a 6. lepedő betétén pedig csak egy sor rombusz látható, csillagos középpel. A szélcsipkék is az elsők rombuszokból tevődnek össze, a második pedig szalagos-kazettás. A sok rombusz-csillag talán női halott-ra mutat? De a csillag-középpel mindenképp kozmikus!

7.

8.

Végül a 7-n, szintén Pálfaláról, rece-alapon már természetes formában indázik egy kacsos, szőlő motívum végig. Pálfaláról valók ezek a darabok is – de már a motívumok késői állapotát tükrözik, bár a recét túlélte a lyukhímzéses fehér-hímzés a halottas lepedőkön, szemfedőkön, vagy sátoros ágyakon, amit az 8-n látunk. Igaz, ma már ezek a kategóriák sem aktuálisak, mint ahogy a szöttek ágycsészék sem!

9. Uzapanyit, 1987. slingelt halottas lepedő

Csak megemlítjük, hogy Nagybalogban, az említett családnál is, mint másutt, végül a fehéren-fehér lyukhímzésű, ún. slingelt lepedőket találtuk meg még halottas lepedőnek, mint a XX. sz. eleje divatját. Bár fehér hímzést (egyéb fehéreneműkön is, s az ország más részein is²²⁹) készítették kézzel is. A régi, felvidéki anyagban is van (a Nemzeti Múzeum gyűjteményében) „párnalap, lenvászon, fehér csomóöltéses és áttört hímzéssel, XVII. sz. közepe”, vagy „lepedőszél, lenvászon, fehér hímzéssel, vert csipkével, É-Magyarország, XVII. sz. vége.”²³⁰ A XX. században már géppel utánozták ezeket a régi varrásokat. Hozzáférhető volt és olcsóbb is megvenni, ugyanakkor hasonló volt a hatása, mint a fehér vagdalásos, varrt csipkéknek, hímzéseknek – ezért kedvelték.²³¹

Most a Nagybaloggal szomszédos faluból mutatunk be egy darabot, aminek slingelt, fehér lyukhímzésű a széle. Meg kell jegyeznünk, hogy a Balog-völgy zártságától forgalmasabb helyeken, ahol már jóval kevesebb a régi kézimunka, szintén ilyen darabokat találni

²²⁹ Lásd a rábaközi anyagban, vagy Párnicszkyné Nuczás Ilona: Fejér megye mintakincséből, I-III. Székesfehérvár, 1983-86.

²³⁰ V. Ember Mária: Régi textiliák. Budapest, 1980. 30, 40. kép

²³¹ Kapros Márta: Paraszti szöttek és hímzések. in: Nógrád megye népművészete, Balassagyarmat, 2000. 185-236.

még (pl. 2002-ben Rimaszécsen mutattak egyet, amit a beteg házigazda ravatalára tettek el). Uzapanyiti darabunk tipikus, finom, 170 cm széles vászna már egy darabból áll, egyik végén keskenyebb, másikon szélesebb toldás a lyukhímzéses „csipke” rész. (Alsószoknyákra, bébiholmikra is varrtak hasonlót.) Darabunk halottas-lepedőnek készült – s mivel már nem igen ravataloznak otthon, ezért még felterítik, egyéb ünnepeken.

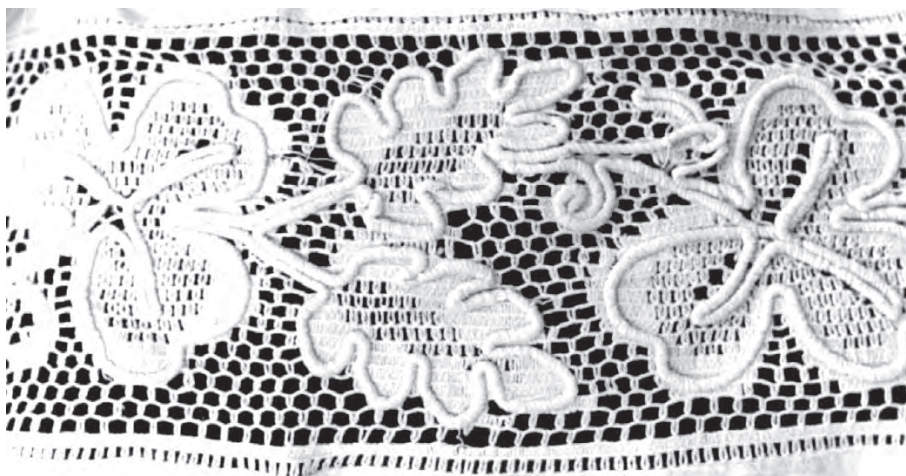
Ezekon a késői (de még XX. sz. eleji) darabokon megfigyelhető, hogy a gépi hímzés is alkalmazkodik az igényekhez, olyan ornamentikát vállal, ami a hagyományoshoz hasonlít: a keskenyebb díszű végén rozettákból induló lyuksor, mint életfa, a másik végén hullámmintákat alkotó lyukak között sugárzó „kígyó” öbleiben állnak a váltakozó nézetű, fehér életfák. A mintakészlet változatos – ennek leírása (ipari volta miatt) azonban már nem feladatunk.

10. Ragály, 1982. Fehér, csipkés, betegágyas lepedő

Gömörből a ma is Magyarországhoz tartozó falvakban, így Ragályban is találtunk fehér slingtelt, meg horgolással, gyári csipkével díszített lepedőket is. Ezek a régi szerepkör perifériáján már beteg alá is teríthetők, kivételesen fontos alkalmakkor – már nem feltételezzük, hogy az ágyat sátoroztak el vele, legfeljebb ha a szülő asszonyét. De ma már nem szülnék otthon és a ravatalozás is tilos. Ezeknek a díszlepedőknek tehát szükségszerűen megváltozott a funkciója – dísz-ágyneművé váltak.

Az ábrán látható részlet mégis szót érdemel Skuver Antalné stafiringijából, mert a horgolt vagy varrt csipke a XX. század eleji csetneki csipkéhez hasonló, vagy annak elődje lehet, hiszen a fehér alapon még szálhúzásos utánzat is található rajta, s ennek kontúrján van végigvezetve az ősi paszomántokról maradt fehér zsinórozás. A minta maga nem látszik túl réginek: indás szár hullámminták enyhén a zsinórozás futásának engedve, mégis a szálvonásos hímzések illúzióját keltve. Kivágott betétként a ragályi katolikus templom textiljei között találni hasonlókat.²³² A határ túloldalán, Velkenyén láttunk még hasonló technikával készült kézimunkákat, szintén a katolikus templom holmijai között. De a házaknál is kallódtak polgárisultabb darabok, pl. függönyként a XX. sz. eleji szecessziós ízlést követve. Talán ezekben tényleg a közeli földesúr, a kastély hatása érezhető már a nép körében.

Ezek után a horgolt terítők divatja következik a polgárosodó otthonokban mindenütt, az ágynemük díszítéséről önállósulva, egészen az 1960-as évekig. Azután az is véget ért, mivel már nincs aki a horgolást is készítse. Talán napjainkban a nosztalgia élesztgeti újra nagymamáink csipketerítőit, horgolt nipp-alátétet áruló régiségkereskedők árujaként.

²³² Neszádeliné Kállai Mária: A gömöri csipke. Múzeumi Könyvtár 7. Putnok, 2001. 66.

11-14. Ipolytarnóci ágyneműk 2000.

Területünk túlsó végéről, Ipolytarnócról való (talán még XIX. századi) szőttés ágyneműk már eléggé kopott és elfeslett állapotban voltak, de mintáik így is kivehetően izgalmas példák. (11.)

11.

12-13.

Megmaradt a hitvilág – s talán ezért maradtak meg ugyanott a hasonló csillag-minták a később szőtt törülközőkön, kendőkön is. (12-13.)

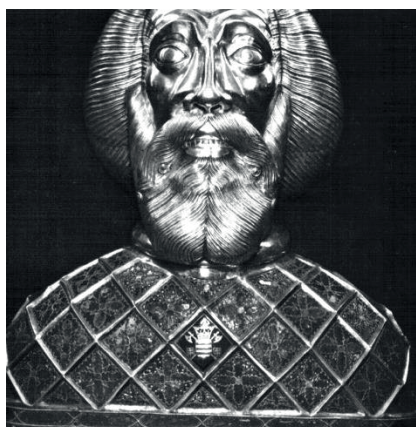
A régi párnacsup végén (11.) csíkok között 5 db „rozetta” sorakozik, élére állított rombusz-belsejükből egyenlő szárú, a négy világtáj irányába nyíló keresztel, melyek kívül, a csúcsukhoz kapcsolódó 2-2 „szívvel”, ívesen sugároznak tovább. Már az örökösök által készített, újabb (XX. sz. eleji) szőttés törülközőkön (mint a 12-n) is felbukkan e minta szíves-rózsája (zeg-zug vonalak rombuszt író folyamában) Ipolytarnócon, míg mellette geometrikusan a keleti szőnyegektől Erdélyig szokásos csillaggá válik fő motívuma. (13.)

14. Nézzük most meg a kézzel slingelt (lyukhímzésű) fehér mását Ipolytarnócról, ami csipkeszerű hatásával felváltotta és kiszorította a „parasztos” szóttos párnaveégeket a XX. sz. elején. A fehér lyukhímzést olyan színnel bélelték alá, ami az alkalomhoz felelt meg. Talán nem meglepő, hogy ezzel a technikával is megtaláljuk ugyanazt a jelcsoportot, ugyan körkörös (végtelenül) sugárzó középpel. De tovább: a „véges” földi világ 4 fő irányába fejlődő, 4 szirmú virág fény-magja csillag-formába öltözteti a fény-sugárzást.

14.

A fehér-en-fehér jelek még nyilvánvalóbban a fényt jelölik az ünnepi vetett ágyon, vagy ravatalon, sugárzóan – csillaghoz, fénymaghoz illően. E jelet mi magyarok igen gyakran alkalmazzuk, ha a világ teljességéről, s a fény éltető erejéről el akarjuk mondani a lehető legtöbbet. Legszebben talán Erdélyben, az útszéli keresztteken nyilvánul meg, ahol a korpusz helyett is ilyen 4 szirmú vasrózsákat látunk, de a szintén archaikus és egykor rituális ivókürtök utódain, a felső-tiszai kanászkürtökön, és a hortobágyi pásztor-szarúkon is ez a központi jel.²³³ A csillag, a kereszt alakjában így szinte fény-vallás eszközévé válik az ünnepen. Tudjuk, a történelem során közel is kerültünk ilyen (eretnek vallássá nyilvánított) gnosztikus hithez, ami úgy látszik nem múlt el nyomtalanul, mert láthatjuk akár az (a.) ereklyetartó arany hermán Szent László ruháján, vagy b. a magyar Szent Korona rekesz-zománcán, de c. „egyszerű” nemezén - a szkitákig (ami lehet trónkárpit is Pazryikban).

a.

b.

c.

²³³ Makoldi Sándor: A világ képe alföldi pásztor-szarúkon (Főnix Könyvek 31.) Debrecen, 2001.

15. Balogpádár-Putnok. 1983. Vert csipkés vászoncsík

A stafíring régisé-
gére vall a két szélén
azsúrozott, igazi mes-
terművel (mesterkével)
és vert csipke darabbal
szegett lenvászon, ami
akár egy fél lepedőszél is
lehetne. Töredék (hossza
60 cm). A 7-11 cm szé-
les vert csipke-szél az
igazi ékessége.

Balogpádárról ke-
rült át Punokra. Három
életfás kazettája hullám-

zó sávval cakkozott – valaha folytatódhatott tovább. Az íves-kazettás szerkezetében lévő életfák sora megegyezik a miskolci HOM 53.758.2. és 53.714.16. leltári számú darabjával, ahol meglehetősen réginek tűnő áttört háttérű, csillagos-farkú madarakkal kivarrt halottas lepedőt szeg. De hasonlítható a Neszádeliné által az egri múzeumból közölt, és a gömöri Kistapolcáról, Serkéről és Pálfaláról származó darabjaival is. Varsányban (Veszprém m.) is látjuk párját fehér selyemmel hímzett, áttört háttérű madaras lepedő szélén, amiről feltételezik, hogy szintén Gömörből származik.²³⁴ A kis eltérések melletti gyakoriság alapján fontos csipkének tarthatjuk a mi egyszerű „üres”, csak mesterkével díszített terítőnket is! (Vagy talán kis orcatakarónak készült?)

²³⁴ Neszádeliné Kállai Mária: A gömöri csipke. Múzeumi Könyvtár 7. Putnok, 2001. 73, 19-20, 72.

16. Ipolytarnóc, madaras lepedő

A mai északi határunk mellett, közvetlenül a magyar oldalon fekszik már Ipolytarnóc. A határ azonban ma már lassan jelentőségét veszti, mint a magyar kultúrában is az volt.

A jellegzetes madarak hímzését azonban csak lepedőn találjuk meg, itt is a sátoros ágy leplén – úgy látszik ezeket a mintákat Ipolytarnócon sem, mint a magyarok másutt sem rakták párnákra, törülközőkre, viseletre, stb. hanem csak leplekre: fátyol-kendőre, lepedőre. Elemzésünk végén kijelenthetjük: talán éppen azért, mert mindkét lepel betölthette a szemfedő szerepét is (ahogyan az iszlám hívőinél a turbán volt egyben a viselője halotti leple).

A 16. képen látott ipolytarnóci darab a jellegzetesebb fehér alapon piros-zöld és sárgán aranyos selyemfonallal hímzett, élénken színes, mint a régi úrihímzéseink - s mint a török hímzések is, pedig nem az, hiszen népi és magyar. Vagy mégis: törökös, mert palóc paraszttasszonyaink úri finomságú munkája, akik őrizték a magyar (egységes nemzeti) kultúrát ezzel a darabbal is, itt helyben, s máig. A mértékkel áttört háttér, és a laposöltés együttese speciálisan csak nálunk fordul elő egész Euráziában, mint olvastuk. Hozzátehetjük: a tudás, a hagyomány szellemiségének a rendszere így nálunk a legteljesebb! A minták tartalmainak felfedésekor felvetődött kötődéseket, ha még egyszer áttekintjük, más példák kapcsán, akkor válik mindez teljesen világossá.

A 2x3 jellegzetes szarvas-madár vonulása mögött áll 2x3 jellegzetes csillag-tetejű fa, melynek „levelei”, (vagy ágai) a Kos-szarv tendenciát viszik át – 3-3 fázisban - a madarakról az égig-érő = csillag tetejű fákra. Ez - mint a színpompa is – a feltámadás, az élet színpompáját idézi. Számossága (12 fázisa) is az éltető Nap járásának periódusaira utalhat.

17.a.

17-19. Velkenye, 2003.

A mai szlovák határ túloldalán lévő magyar falu Velkenye, ahol a magyar lakosság körében igen sok szép slingelt fehér hímzésű halottas lepedőt, függönyt, fehérműt és egyéb kézimunkát találni még. Volt közöttük olyan terítő, ami körbe volt slingelve a széle, és a négy sarkában négyféle virágtövet hímeztek fehérrel. (Ezt a darabot is vagy 100 évesnek mondták, valamikor Jacso Juliannáé volt.18. ábra) Igaz, ezeket átalakítva sokan a katolikus templomnak ajándékozták, ahol féltve őrzi kultúrált papjuk. A katolikus templom szépen rendbetartott (a hívek adományainak köszönhetően), és meglepően nagy, hiszen valamikor ide tartozott Bánréve és Sajópüspöki lakossága is.

18. Fehér hímzés, Velkenye

Talán jelenlegi elzártságának köszönhetően Velkenyén még őrzik a hagyományait a magyarok (a szemfedő felvágásának módozatait már említettük), és sikerült régi, vagdalásos madaras halottas lepedőket is találnunk. (17, 19. ábra) A fehér lepedőkön egy irányba vonuló madarak vajsárga selymes fénye egészen misztikus hatású, de ugyanabban a háztartásban megvan a fehér lepedő hasonmása színessel hímezve, menyasszonyi lepedőnek is! Az egykorú, együtt tartott darabok azonossága feltételezi, hogy a ravatalra a fehérét szánták, míg a gazdagabb stafiringokban a nászágyra megvolt a színes változat is, ugyanazon jelcsoporttal díszítve. A nevezett lepedők állítólag Czigány Béláné nagymamájáé voltak, akinek az esküvője 1908. körül volt Velkenyén, erre kapta az édesanyjától – de feltételezhető, hogy az is, hogy még az ő elődeié voltak. A hímzések ugyanis nagyon régiek és finomak, kevés áttöréssel a háttérben. Több soros subrika kíséri a vékony vásznon a betétet és vert csipke biztosítja az összeeresztést az egyik szélén - méghozzá folytonos, nem cakkos.

19. „Aranyos” színnel hímezett madarak halottas lepedőn

Velkenye

Az előző, menyasszonyi lepedő (17.) kb. 130 cm széles és 250 cm hosszú házivászon, a szokás szerint csak az egyik végén van a 20 cm széles, madaras betét: sárga, sárgászöld, bordó selyemmel hímezve, ami átmegy halványabb meggyvörösbe (rózsaszínbe). A két szél vásznon 4 madár vonul egy irányba, csillagos farkokkal, de nem egyformán. Változik a csillag szirmainak felosztása (3 vörös-3 sárga-2 zöld), de a madarak „lelkében” lévő jelek is, színek is: a kezdeti 2 zöld ék 3-má teljeseedik, majd 3 színűvé válik, s végül hervadóan elrózsaszínesedik, ha hátulról előre olvassuk a madarak ékeit, mint a rovásírást. (A lepedő mindkét oldalán ugyanis azonos minőségű a hímzés, mint rendszeren – így nem dönthető el az olvasat iránya, lehet így is, úgy is.) A hímzés színének és fonákjának azonossága is régi jellemzője a kendőknek, de azoknak a lepleknek is, amelyeket arra szántak, hogy mindkét oldala látható legyen. Ez a funkció a sátoros ágyon valósulhat meg igazán.

Lepedőink jelkészlete még egy megjegyzést kíván. A 4 madár alakra tipikus, de mégis különleges az, hogy itt, mindkét darabon 2-2 van belőlük. (Az egy irányú vonulás valami folytonosságot éreztet, míg a 4-es számosság olyan, mint az évben az idő, a 4 évszak vonulása, amely folytonosan követi egymást.) Mint ahogy érdekes, hogy csillag farkukból a 17.-n egy-egy olyan forma köt felfelé és lefelé is, mint a madarak lába. Úgy látszik, az ékes csillagoknak van „lábuk” a földre és az ég felé növe is, amivel a Mindenséget járhatják. S ez nem az első eset, hogy a mozgásuk jelölését ilyen módon konkretizálják. (Lásd még a következő 20.a, és 21. ábrát)

20. Nagybalog, 1987. Régi színes, összevarrt madaras hímzés

A másodlagos alakban (szétvágva), másodlagos helyen gyűjtött hímzés visszavisz bennünket Nagybalogba, de az időben is elég messze. Talán ez a most bemutatott darabok között a legrégebbi. A tört fehér mellett az aransárga és kiegészítő szín halványlila selyemszál a hímzést igen elegánssá teszi, bár a hajdan volt csík 4 madarát már felszabdalták és másodlagosan összevarrták terítőnek. Vászony-nyaga is nagyon finom, s szerencsére alig-alig áttört, így jobban viselte az idő múlását és a használatot. Ilyen kevés vagdalást még nem is láttam e jellegzetes madarak mellett, van, hogy csak 1 pötty, vagy 3 lyuk az egész, s a „nagyobb” táblák minden második négyzetét pókolás tartja, erősíti. Az egeri múzeum anyagában egy hasonló lepedőszél Sajógömörből (Gemér) való és a legrégebbi darabjuk: „A legrégebbi darab (53. 1.1230. és 53.1.1231. – kettévágott lepedőszél) 1730 körül készült Sajógömörön! A madár farkát két csillag alkotja. A hímzés mindkét oldala teljesen egyforma. Rákóczi-mintának is nevezik. Egy ugyanilyen madárral díszített, csak fekete selyemmel varrt betétet utólag terítőnek alakítottak át.”²³⁵ idézhetjük újra a hasonló eseteket. Talán ez mentette meg őket az eltemetéstől is. A Rákóczihoz kötődés pedig a régiségére is utalhat.

A múzeumok úgy látszik, hogy az 1950-es években kezdtek hozzájutni ezekhez a darabokhoz. Az Egerben lévő, Egerszalókon vásárolt analógiának a farka csillagos, de kicsit más (54.151.1.), a szintén gömri 87.2.10. leltári számú lepedőn a farkból nővő életfa a csillagos, míg a harmadik harmaci (Chrámec, Gömör) farka mögött már „leveles” az életfa, ami később így válik szárnyává. A veszprémi múzeumban is sorjázna a régi madaras darabok: a vagdalásos halottas lepedők száma 70 db, vidékünkéről is gyűjtött (Hidegkútról). Sajnos ebből csak pár darabot láthatunk publikálva.²³⁶

²³⁵ Cs. Schwalm Edit: Régi stílusú hímzések a Dobó I. Vármúzeum felföldi anyagából. Kultúra és tradíció II. szerk.: Viga Gyula, Miskolc, 1992. 781-783.

²³⁶ S.Lackovits Emőke: Veszprém megye textilművészete II. LDM Évkönyve, Veszprém, 33.

A mi 4 madarunk egy dologban eltér az eddigiektől, kivéve az előző 17-est, meg egy egri fekete híműt, és egy miskolcít (20.b.) Ezeken a madarak nyaka előtt is van egy ék, olyan, mint ami a fejet alkotja. A feketén ez kisebb, itt ugyanakkora, mint a fej (vagy kisugárzása), csak fehér színben. Ha az Ipolyi-gyűjtemény régi felföldi darabjai között nézünk szét, ott is találunk még hasonlót, megint fekete selyemmel hímezve.²³⁷ A 20.a-n a fehér „nyak-elő” mellett fehérrel van hímezve a madarak lába is, és ugyanilyen, szinte láthatatlan lábakat kapnak a csillagok is!

20.a. Fehér „nyakkendős” madarak, csillag-lábak

Nagybalog

21. Hasonló, fekete madaras terítő

HOM, Miskolc

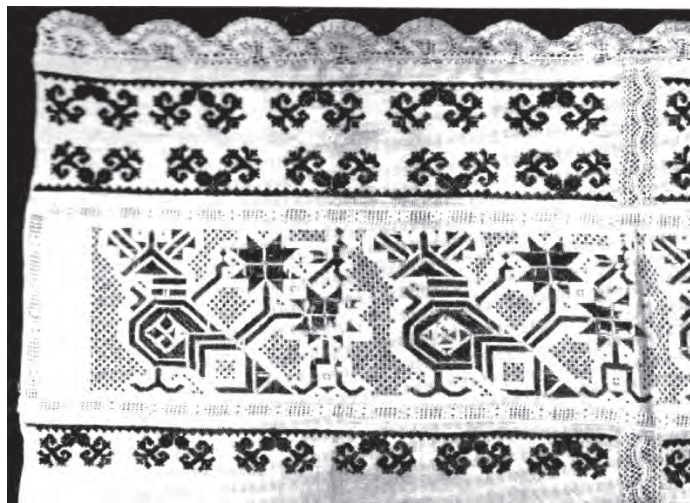
E madaraink feje szögletes, de érdekes módon: e fejen a szarv ívesen van mégis hímezve, kétségtelenné téve, hogy ez kos-szarv! Persze szimbolikus fejük, mint a táltosoknál, sámánoknál, ahol a kiválasztottság, a szellemi többlet kiáradásának jelölője. A magyar népművészet ábrázoló-rendszerében ez a megoldás gyakori jelzés. A csillagászatban is azért választották elődeink a tavaszpont jelölésére a kos-szarv formát (eredetileg a Kos csillagkép évkezdő időpontjának jellemzésére), mert nálunk akkor kezdődik a tavasz, az életenergiák robbanás-szerű kiáramlása. A széttartó forma maga is a sugárzás szétterjedését jelzi, a kos-állat tulajdonságai pedig biztosítják az energikusság képzettársítását. A tavasszal született emberek is rendelkeznek ezen tulajdonságokkal – ilyen

²³⁷Gervers-Molnár Veronika: Ipolyi A. hímzés-gyűjteménye az Esztergomi Keresztény Múzeumban. Budapest, 1983. 67.

az élet. A táltosok a többlet-erő elnyeréséért öltöttek magukra agancsokat, tollakat - a segítő állatok szellemének kisugárzását is magukhoz vonzva. A lelkük madár képében is szállhatott, s e madár, mint itt, ha kiválasztott, akkor táltos volt. A szellemének (fejének) sugárzásával jelölhették azt. A mi táltos-madarunknak a hímzésen azonban – látjuk - a lelkisége is sugárzik (mint „nyakkendő”), mégpedig fehérén a nyaka, ill. begye előtt: tehát a lelke is kitüntetetten telve fehér (jó) energiával. (Ipolyinál látjuk szintén, hogy más darabon e lélek kis madarakat is rejthet, befogadhat.) Testének harmadik szintjén az altest négyszögéből (rombuszából) pedig maguk a csillagos formák sugároznak ki, viszik tovább az életet – talán csillag-szinten.

Itt egy-egy fehér madár láb-forma zárja a csillagnál a teret. Hiába, minden részletet meg kell értenünk, ha az egészet érteni akarjuk, hiszen nem véletlenül hímezték oda a jeleket nehéz munkával! Mi lehet hát ez? Mondtuk: a madarunknak lába ilyen (az alakja és a színe is). Tehát ez csillag lába! (Lefelé éppúgy, mint fölfelé?) A csillag-létbe születés után talán így érzékeltetik a mozgáslehetőséget (a lábakkal). A földön és az égen is állhat, és az égbolt forgásával jár, mint csillag. (Minden lehetséges az energiává változott létformában!)

Hogy e kisugárzást jelezni akarták, mint újjászületést, azt még megerősítik a továbbiak is: minden madarunk csillagai között a kifejlődés irányát folytatva, az áttört háttér ferde lyuk-sorozata egyenes fény-vonalat ad, ami irányt jelez (mert nem négyszög, vagy más forma). A test megtestestült (földi) rendszeréből végképp „kiló” valami, az Ipolyi-gyűjteményben (21.a.) ki is hímezték valami: míg a föld (a talaj) felé ott egy tulipán-kehely hanyatlik (áldozati-kehely asszociációval), föl-felé egy újabb madár repül.

21.a. Az ipolyi gyűjteményben

hármás elágazás a fejből jön, de a madár nyakánál, farkánál is tovább ágazik a test. Még a kettős csillag-farok között új (kis) madár születik, lefelé már a négyzetes tulipán-kehely zár.

Ezt a tulipán-formát más esetekben önállóan sorakozó kelyhekből is látjuk „kicsordulni”, mint a madarokat – pl. a Rábaközben. (21.b.) Ha a kehelyből kijövő víz az „élet vize” – mint magyarázzák, akkor a tulipán a végén valóban az élet. Sőt: azokon a lepedőkön, ahol a csipke szélhez viszonyítva lefelé fordulva van a kehely, ez a „kicsorduló” víz felfelé folyik, s

növeszt tulipánt! (21.c.) Talán a használat adhatna erre magyarázatot, amennyiben a színes lepedőket a csipke-széllel lefelé akasztották a nászágyra, vagy a gyermekágyas eltakarására, addig a fehér (halottas) kelyheket fordítva terítették az arcra – így állt helyre a „fordított” világ rendje.

21.b. 21.c.

22.Nagybalog, 1987. Kakasos, vagdalásos díszlepedő

Vagdalásos-szállhúzásos fehér hímzéssel áttört háttérű, vörös selyemfonállal hímzett madaras darab a következő. Korban ez lehet a másik legrégebbi, legalább a XIX. századból. Leperedő részét már átcserélték durvább anyagra, mert valószínűleg elhasználódott az eredeti, finom gyolcs. Nem csodálkozhatunk ezen, hiszen színéből következően ez menyasszonyoknak felterített darab volt. A nászhoz illően nevezzük a madarakat is kakasoknak, hiszen pirosan vonulnak leveles-életfás, feltartott farokkal egy irányba, egymás után.

De a betét a két végén ellentétes nézetűen van bevarrva! Hullám nélkül is tükrözhetik így a változást - nem téves (vagy utólagos) a beállításuk, hiszen a drapp színnel (díszül kiemelt) mesterkék az eredeti helyükön vannak, mint a szélén a fehér cakkokban hullámzó vert csipke is. A vörös madarak tényleg az élet színét hordják méltósággal e menyasszonyi leperedőn, és fejükön a „bóbita” szarv is az élet, a tavaszpont Kos időszakának a jele, a „leveles” ág-szárny kivirulásával együtt: a természet megújulását, a tavaszt, az életet jelzik (idézik) az ifjú párnak.

Erdélyben, a csángóknál is szokás, hogy esküvőre a vőlegénynek kakasos inget adnak, hogy ahhoz hasonlóan viselkedjék. (A szoptató anya tejét pedig piros „csecs-hímek” védik.) A hímzett jelek tehát beszédek, és jelentésüket a használatukhoz fűződő hiedelmek is megerősítik. A legfontosabb cél a menyegzőn (e jelekkel is) a termékenység biztosítása, hiszen ez a családalapítás természetes oka és célja. Hogy a „halottas” galamb, a lélekmadár kakassá váljon, ahhoz a piros jelző-szín is kell, és a formáknak olyan variáció-társítása, amely a feltámadást, a vegetáció éledését erősíti. (Pl. a Kos-fejék és az „életfa” farok.) Ugyanez a jel-kapcsolat fehéren erejét veszti, s csak a feltámadás hitét, tisztaságát közvetíti, míg feketén a gyászból kiröppenő sóhaj, a lélegzet-lélek szimbóluma lesz, ami elszáll. Fiatalon még erős a kapcsolatunk a piros színnel (az étellel). Az életünknek minden mozzanata e hullámzó (mint fenn, úgy lenn) folyamat egy része, ami a végtelen időgíónak csak egy kis szakaszát tölti be.

23-24. Eger környéki (kereskedőnél)

(23.) Népi keresztszemes hímzéssel kombinált (másodlagos felhasználású?) úrihímzéses darabon a madarak színe, és formailag a farka különleges: az X csillag-párok közül csak egynek-egynek van összekötetése a fark rombuszával, az abban lévő lyukkal.

Az ismeretlen helyről származó, de régi darabok másik érdekessége, hogy világos (ég) kék színt is használnak az arany (sárga) és rózsaszín (?) mellett, ami igen ünnepélyes. Ha halottas volt, akkor talán fiatalnak szánhatták.

Kapros Márta 1973-ban Hollókőn tapasztalta, hogy: „a fiatal halottnál a végtisztesség formái Nógrádban is eltérnek a megszokottól. Például Hollókőn az 1920-as években menyecske-halott ravatalára szándékoltan, tehát nem szükségből, piros-kék cifrájú sátorlepedőjét terítették fel.”²³⁸ Kalotaszegen hasonlóan „ha fiatal hal meg piros abrosszal terítik le az asztalt, amelynél a pap prédikál, feketével, ha idős (Türe); a felső fehér vagdalásos alá piros, sötétkék vagy fekete szöttes vagy nagypukétos (keresztszemes csillagmintájú) nagyabroszt tesznek az asztalra (Körösfő); a nyújtóztatóra fekete kakasos lepedőt tesznek. (Bábony, Ketesd)”²³⁹ Persze ott a kakas más formájú, de itt a Felvidéken (egészen a nyugati végekig) hasonló, mondhatnánk jellegzetesen azonos a szakrális madár a magyaroknál. (Győrben a Karcsey-gyűjteményből is idézhetjük a párját.²⁴⁰)

Gömörben (mint Baranyából ismertem) a fekete mellett a fehér is lehet gyász-szín: a fiatal (gyermek) halottnak például fehérrel ravataloznak. De a fehéret használják az esküvőre is, mint a tisztaság jelképét – később a menyasszonyi ruha színének is. A születéshez is ez dukál, vagy a színes, az örömteli tarkaság – persze legtöbbször madarakkal. A tarkább színek lehetnek a régi darabokon úrihímzéses, törökös jelleg képviselői is, mint a finom selyemfonalak is.

²³⁸ Kapros Márta: Az emberi élet fordulói. in: Nógrád megye népművészete. szerk.:Kapros Márta, Balassagyarmat, 2000. 250.

²³⁹ Péntek János: A népi hímzés jelfunkciói Kalotaszegen. in: Korunk évkönyv 1979. Kolozsvár, 1978. 120.

²⁴⁰ Jámborné Zsámár Margit: Rábaközi hímzések. Győr, 1978. 5.sz. vagdalásos minta

A pasztell színek mellett az is összeköti e variációkat, hogy a 23-as darab madarainak X tengelyű farok-csillaga a 24-es alján az életfa csúcsa. Holott a vele összevarrt aranylő madaraknak a farka más típusú (a megszokott, keleti szőnyegekben is használt) csillagokkal készült. Az aranylő madarak viszont rózsaszínnel váltakozva vannak itt is varrva. Tehát e finom csíkok: 3 féle madaras változat darabjai - de feltehetően egy helyről, egy hímzőtől.

24.a. Másodlagosan (?) összeállított kis madaras kendő

Eger környéke(?)

A másodlagosság azonban nem igazolható, mert a fenti darabok széleinek megmunkálása teljesen azonosak, és közös a szélcsipke. Ha viszont tudatosan dolgoztak össze különböző típusú darabokat, annak is jelentősége lehet, hogy mi van alul, vagy fölötté – azaz a „földi” életfák (sötétje) kék madarak (éjszakai) színe fölött ellenkező irányba vonulnak a Nap-színű (sárga) csillagos madarak. (A csillagoknak azonban ott is „lába” van.) Mint az Erdélyből közölt másik „aranyos” mintának, amelyen a madarak rombusz-altestéből tulipánok ágaznak ki, s ezeknek is (mint sok más darabon, Zalától Erdélyig) „lába” van... Sokminden szorul még összehasonlító magyarázatra!

24.b. Erdélyi „aranyos” madarak

(Malonyay nyomán)

25. Nagybalog, 1987. Madaras, színes rece-betétű lepedő

A sorban vonuló madarokat még finom, két szélből összeeresztett lenvászon lepedőn is látjuk, mely középen már gyári csipkével van összedolgozva, és a rece-betete is szélesebb, mint a vászon (így a szélek visszahajtottak). Újabb munkának tarthatnánk, főleg színes, rikító fonállal kitöltött mintái alapján – azonban ez a minta is madaras, és hasonló recemunkákat az eгри múzeumban már régóta őriznek (ott az 1890-es évek körülire datálják). Szintén Felsőbalogból vásárolták a 87.2.214. leltári számút, amelynek már a szélén is gyári csipke van. A miénknek ez még vert csipke, igaz színes szállal (pirossal) is díszítve. (Az ízlés változik!)

Az egriek halottas lepedőnek mondják az övéket, de szerintem színessége ellentmond ennek, mert: „A recebetét élénk színű (piros, fehér, zöld, lila, kék, citromsárga) gyapjúfonállal hímzett.”²⁴¹ A mi nagybalogi darabunk kevésbé „díszes”, színezése is visszafogottabb, mert a fehérén kívül csak kétféle piros, lila, zöld és sárga (de Nap-sárga) szerepel rajta, mégis ezek vastag fonala és rikító színe (és a minta naturalizálódása) az új stílusú darabokhoz kapcsolja e munkát. A múzeumi példányon a madarak párosával sorakoznak a háromágú életfa mellett, páros háromszögek hullámszája alatt azonban egy második sor is van, majdnem ugyanolyan széles csillagokkal és virágokkal.

A jelen darabon 7 fehér madár vonul egy irányba még (változó színű szárnyal) és 7 virág követi egymást egy sávban, talán az emlegetett hetedik égbe. Ha e fehér madarak lélek-madarak, akkor itt a helyük a felettük lévő csillagok és négyességek váltakozása között. Fejük (szellemük) kisugárzása is fehér négyes fény-mag kereszt, de már a lábuk is négyességből indul és ebből ölt testet a jellemző tartást – a naturalizmus miatt kissé esetlenül - felvevő madár. Olyan a madarak jelkészlete, mintha a kereszténységbe jutott manicheista fénykultuszt idézné. Fény természetére utal az is, hogy a „fejükük” fölött az égitestek (csillagok) lebegnek, mintegy a madarakhoz tartozóan.

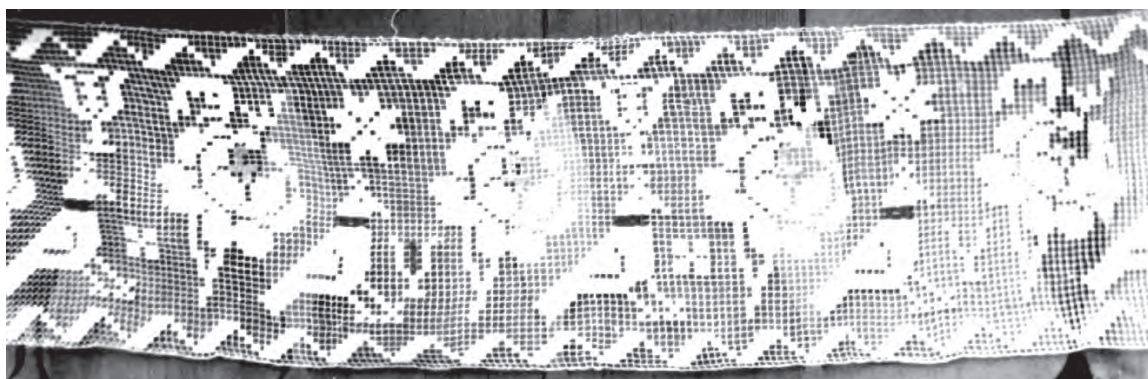
²⁴¹ Cs. Schwalm Edit i.m. 2. kép és leírása a 789.o.

A szép (mert színes) virág-szálak is olyan nagyok, mint a madarak és csillagok együtt. S ha nem azt gondoljuk rögtön, hogy ez aránytévesztés, rontott változat, akkor elgondolkodhatunk, hogy mégis miért? Miért ilyen nagyok a rózsák (hacsak nem az életfák szerepét veszik át) egy szakrális menyasszonyi (vagy halottas) lepedőn? Talán mert a rózsák a föld legszebb virágai, és a hetedik égen (a mohamedánok szerint is) a mennyország várja a halandókat, ahol minden a legszebb, a legjobb (és a jó, a szép a legnagyobb) és örökkévaló. A „térkitöltő” kisebb csillagok között e nagy rózsák a mérhetetlen szépség ígéréteinek megjelenítői, amikhez a menny-országba röpdül fel a lélek a meny-asszonnyal a lakodalomban éppúgy, mint a másvilág ígérétebe a végleg távozó lélek. A madarak fölött, a kocka-csillagok mellett (az égi szférában) furcsa kockákból álló „tornyokat” is látunk – amit az előbbi gondolatsor magyarázhat csupán: ezek a téglalapok a létrák, lajtorják lehetnek (színnel kiemelt közepükkel, fokokkal), amin az égbe, ide fel lehet jutni, mint a sámánoknál, táltosoknál a szertartásokon is látni. A magyar nép hitvilágában élő még e tudás a XIX-XX. században is.²⁴² Talán a rózsza ferde tengelyével a Nyilast megidéző tendencia felismerése is tudatos, mely fehér, iker csillagokra mutat zöld leveleivel ezen a Tejúton (Nyilas-Ikrek szembenállás magyar viszonylatban a mitológiánk csillagai, és 7 esetben = a 7. égen). Nálunk az Ikrek: Hunor és Magor - az égövön: a Tejút becsatlakozásánál a Zodiákusba, a Nyilas-Ikrek = élet-tengely.

Ha a hagyomány ilyen mértékig rejtve (leplezve) van e lepedőkben, nem csoda, hogy a bölcs öregasszonyok háborúkon át ezeket mentették, és őrizték a végsőkig őket!

26. Balogpádár - Putnok. 1983. Madaras recebetét

A Nagybaloghoz közeli Balogpádáron lakott Baján Kálmánné, és onnan hozta Putnokra az ábrán látható madaras rece-csipkét. Széltiben legalább 5, de lehet hogy 7 madarat és rózsát is rejt, olyanokat, mint Nagybalogban már láttunk, csak nem olyan színesen. Az ottani recék is a két szél vásznat együttesen díszítették, megszakítás nélkül és még vissza is volt hajtva belőlük a széleken, mert hosszabb volt a rece a lepedőnél. Ez a darab még sohasem volt felvarrva – mert gazdájának szülőfalujából menekülni kellett közben: 1945-ben kitelepítették. Először a Dunántúlra, azután – mikor már lehetett – visszatértek legalább Putnokig. És vitték magukkal e kézimunkát is a kis csomagban, amit áthozhattak az új államhatáron.

A madarak ezen is, mint előbb, nagy rózsákkal váltakozva, egy irányba vonulnak a sorban. Fehérek, csak nyakukon van színes csík, ami elválasztja sugárzó fejüket a testüktől. A fej, szellemkiszugárzás fénymagja mindkét darabon azonos, csak hogy e fölött egyiknél kehely, a másiknál csillag lebeg. Ahol csillag van fenn, ott a kehely a madár elé kerül, de nem marad el – emlékeztetve, hogy önálló elemként is szerepelhet egy egész sereg díszlepedőn. A recét még alul-felül a tömőlésből íródó hullámvonal zárja (a vízfolyást kozmikusán értelmezhető Vízöntő, elkövetkezendő korunk idejére emlékeztetve) az előzőekben is elmondott tartalmak mellett.

²⁴² Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. (Néprajzi közlemények XXVII.) Budapest, 1985.

Ott folytathatjuk, hogy bizonyítva látjuk: a tartalom kifejezésében az anyag majdnem mindig! Az ősi vagdalásos hímzést az előzőekben látott recék követték, majd később ugyanazok a mintákat látjuk négyzethálós alapot utánzóan, horgolva is, ugyanabban a faluban (Nagybalogban, vagy a környékén: Balogpádárban, stb.). Mechanikusabban, olcsóbban, ezért is egyszerűbben: tiszta fehérén. Bár a képen bemutatott darab megint szép, két végből horgolással összeeresztett háziszöttes vásznat díszít, de mesterkéek nélkül, egyszerűen - és szintén horgolt szélcsipkével.

A betéten a már galambra hasonlító madarak egy irányba vonulnak a naturális, már félig oldalnézetből ábrázolt rózsákkal váltakozva. A madarak fején azonban még ott a fény-mag és fölöttük a csillag is. Képesek voltak ugyanolyan kockásra meghorgolni és a horgolással betölteni a kockákat, csak hogy a madarak, csillagok és a rózsza ugyanolyan maradjon, ugyanúgy sorjázson, mint a recén, vagy régen a vagdalásoson. Ez után mondja valaki, hogy nem a minta a fontos! Még ebben a fázisban is. Eddig azt talán már bebizonyítottuk – remélem - hogy a „minta” pedig a tartalom hordozója. Ragaszkodnak az áttört betétekhez, akármilyen formában! Amíg a szokás, a hit is élő, megszüli újabb és újabb, éppen elérhető eszközeit, formáit, csak hogy a tartalom maradjon változatlanul. A gömöri díszlepedők pedig – ebből is láthatóan - fontos, rituális eszközök egy szerves kultúrában élő közösség kezében, vagy már csak annak emlékét őrzik, idézik meg.

A horgolt szélcsipke is megőrzi a hagyományokat: utánozza a vert csipkék kazettás szerkesztését, melynek hullámában élet (virág, stb.) fakad másutt. Itt viszont a rács – egyrészt csíkon alkalmasabb formában jelenhetett volna meg, másrészt inkább a zártságot, a halált szügerálja belénk. Hullámzó hatása viszont – ha jel karakterét komolyan vesszük – a Vízöntő tulajdonságait idézi meg, a Vízöntő korában. Talán ezzel magyarázható ez az árkádós-kazattás mintaszerkezet létrejötte nálunk – más kézimunkák, s a következő darabok esetében is.

28. Nagybalog, 2000. Fehér, rece-betétes madaras lepedő

Az újabb időkben (XX. század) úgy látszik, már e galamb formájú lélek-madarak maradtak a már egybefüggő betéteken. Bár ennek a lepedőnek nem csak a madaras betét-csíkját, hanem egy vászon-sávval lejjebb lévő szélcsipkékjét és a két vásznat összeeresztő csíkját is még recén varrták ki, fehér tömőoltésekkel. De a madarak már nem vonulnak – ünnepélyesen – hanem párban állnak. Érdekes, hogy a szélcsipkéje - a négyzetháló ellenére is – karéjos, a csillagsoros alap-csíkgig bekarnyarodva kazettás, így van némi reneszánszos jellege is. A recék egységesítik a mintát, de nem igen olasz hatásún, hanem az archaikus és elterjedt eddigi magyar jelekhez hasonlítanak. A logikájuk főképp: pl. a cakkok mindegyikében van egy-egy olyan 4 szirmú fény-levél, mint a madarak fején itt is, s más recéken is láttunk már. Úgy látszik, hogy e technikával készült darabok madaraira jellemző Gömörben a fejből kisugárzó négy kocka, közepén a fénynek kihagyott helyvel, lyukkal. Az áteresztett fény miatt válik fény-maggá e kis jel, még a karéjokban is olyan, mintha ez a lyukban várt fény (négy oldalra, a világ 4 irányába) sugározná. A cakkban fölötté lévő, más formájú, de szintén négyágú levél X közepében megjelenve, a következő sorban (más fázisban) csillagokat hoz létre, a fő mintán pedig az életfa csúcsait, míg megtestesül a madarakban (vagy viszont).

Az elválasztó vékony vászon-sáv után ugyanis a fénymagot a madarak fején, a négyes sugárzását a madaras recét keretező kígyós hullámokban csillagként is látjuk. A fölsők a négyzetrács dacára – kunkori vonallal – Kos „füleket” és tömőoltással talpakat kapnak (lekötődve a hullámhoz): így mondhatnánk, hogy „olasz korsó” válik belőlük. Korsónak ugyan mesterkéltek, nem csak a négyzetrács semmibevétele miatt, hanem azért is, mert a madarak között lévő életfák sem mindig fölöttük vannak, a beosztás kissé csúszik. A páros madarak 5-en vannak a folytonos (egy fiókos) recén, az életfák előtt és mögött, így az egyik oldalon még kifért egy geometrikus, absztrakt alakzat, amit a tartalmakat egyeztetve itt megint létrának, az égi szférákba vezető fény-mag lajtorjának tartunk. Semmi másra nem hasonlít és a madarak fénymagos-megvilágosodott fejéig vezet. Persze az életfák virágai is e fény-magokkal nyílnak a világ négy irányába kiterjedve. Ilyen ez a világ - a fehér rece-lepel szerint - aminek az a funkciója, hogy jeleivel elleplezze a látszatot (a valóságot) és leleplezze, megmutassa a lényegét. Mint a hinduk maya-fátyla! Azzal a különbséggel, hogy a mi népünk a fentieket soha nem foglalta írásba – csak kép-írásba!

29. Nagybalog, 2000. Színes, madaras rece

Az előző színes lepedő variánsa ez, mely formára hasonló, de mondhatni rikitó, vastag fonalakkal és igen sok színnel van varrva. A fehér recén van fehér, a pirosnak két tónusa, azután lila, kék, zöld, barnássárga és még ezüst szál is szerepel rajta. A fehér vásznon mégis inkább vidám a hatása, mint csilicsaré, hiszen levegős mintájú és szép beosztású. Elválasztó sáv sincs a szél-csipke recéje és a betét között, így egyetlen vastag sávva olvad egybe a rece-minta. Hímzői gazdagságukat akarták talán fitogtatni a színek tobzódásával, ami összességében mégis piros-fehér-zöld (hiszen a sárgák és pirosok a lilával is: a piros, a zöld a kékkel a hidegebb: zöld szín-állományt képviselik a fehérén). Az új-módi „módos” recét (már bolti) damaszt szélére varrták fel.

A páros madarak a 3 ágú életfával (az előző recén is látott alakjukban) egy fehérén megjelenő háttér-hullámra fűződnek fel, amit ténylegesen hullámzó keretben az előbb is látott füles kelyhek fognak egybe. A szélcsipkét jelentő zeg-zug cakkok fiókjában újra füllel, de talp nélkül jelennek meg, azaz nincs lekötve négyfelé sugárzó központi magjuk, hanem a „fül” itt szárnyként repíti őket. Repülnek fölfelé, a fölöttük lévő tulipánokat-kelyheket-szarvakat is repítve. Kos-szarv (jel) vagy kitárulkozó életfa-szarv, tulipán-kehely-szarv forma variációi tartalmi összefüggésben megférnek, s formailag is a rece kis fény-magjaival együtt építik fel az egész „mintát”, még a csillag-virágos életfákat, a csillag-lábú madarakat is. Egyező elem-rendszer egységes világot ír a növényekből, állatokból, kelyhekből és pettyekből, a tulipán-szarvak között a három-fokú létrából – s hitvilágunk magyarázza e rendszert (lásd pl. látófák-lármafák). Népünk érzi még most is e textilek jeleinek fontosságát – hiszen használta, megőrizte egészen a XXI. századig. Tudta a jelek jelentőségét is, hiszen ezeken alig változtatott, és azt is értelmesen. Hogy mégis mind másképp néz ki? Hiszen változnak az anyagok - de ez másodlagos, szinte mindegy – hiszen a tartalom maradt!

A következő fehér rece szélén, a madarak fölötti (égi) zónában van ez a tulipán-forma. Vagy nem is tulipán, hanem a krétai kultúraig visszavezethető, kultikus szarv-pár. Ezt bizonyítja, ami a szarvak között van: egy kehely! A kehely pedig a fénymag-keresztből folytatódó kehely-áldozat, vagy áldozó jele: feltartott kezekkel nyújtja önmagát, mint virágot. De milyen világnak?

30.a.

30. Rimaszécs, 2002. Madaras, fehér rece-betét

Kijöve a Balog patak völgyéből délre a Rimához, de még mindig Szlovákiában Rimavská Sec-ről (azaz Rimaszécsről, a hajdani Széchiek ma lepusztult birtokáról) lássunk még egy analógiát. A kis város közepén, egy régi, megmaradt magyar gazdaházában találtam, a beköltözött cigányok szemetes telepe mellett. Az emeleti szobákban címeres cserépkályha, a szekrényekben a rendben sorakozó stafiring, szőttesek (még nagy szekér-ponyvák is) összehajtogatva, s a viselet megmaradt darabjai. A legutóbbi divatú fehérhímzéses kézimunkák a bútorokon, s a padláson minden, ami a régi háztartásban kellett. Recét (hálót) még a most 70 éves gazdasszony is készített – a keretet is a padláson találtuk meg egy elkezdett darabbal – félbehagyta, mert közbejött a háború és még sok minden, ami elvette a kedvét a befejezéstől.

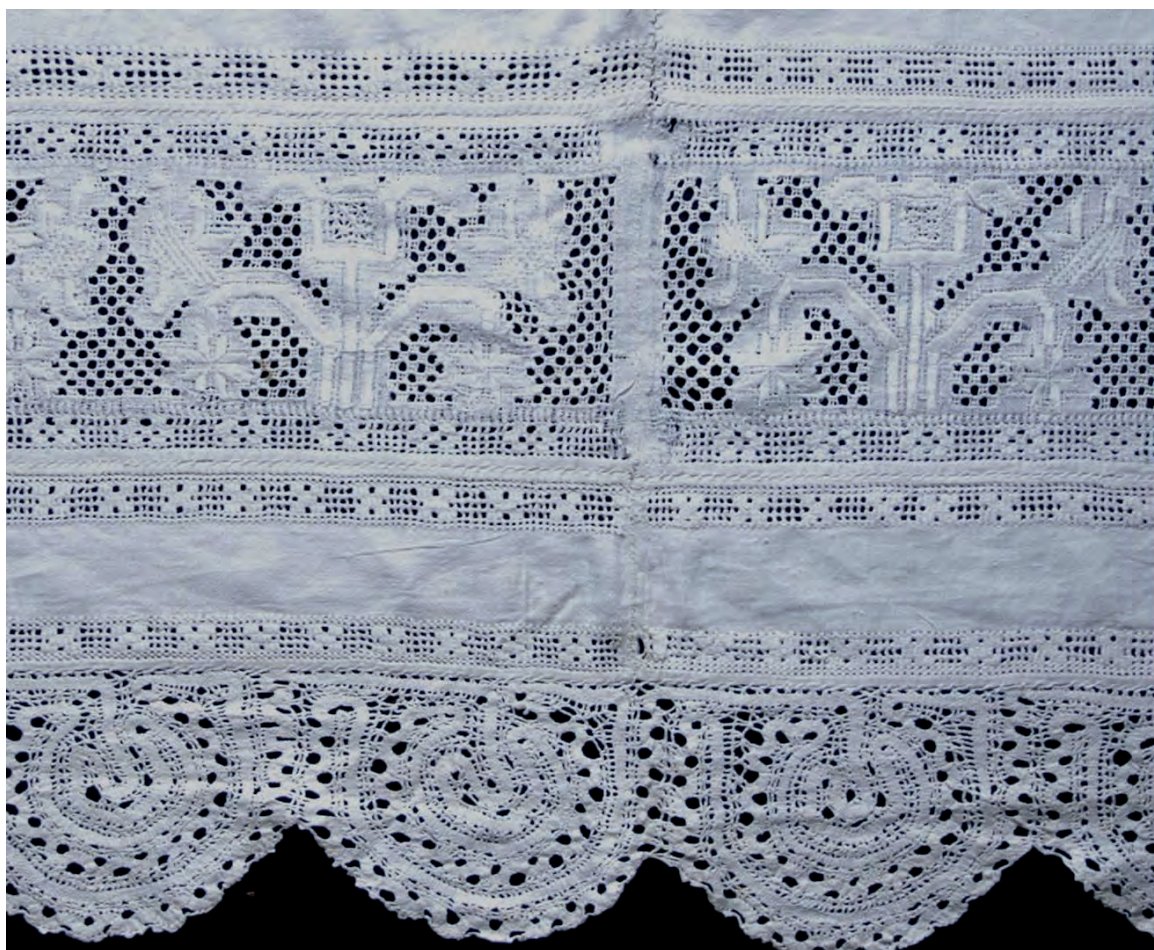
A 30. ábrán látott darab innen való, fehérén-fehér „egyszerű” rece. Páros madaras, életfás – mindenütt fénymagokat sugárzó elemekkel. A rece a 7. madárnál el van vágva, be van szegve... egyébként alul-felül körbehorgolt. Nem igen használták – azért maradhatott meg, eltéve. Újdonság rajta – az előzőeken kívül - hogy a középső madár-párok feje felett egy csillagokkal tagolt sorban középen 4 „tulipán” van együtt, azután 3-3 „tulipán”, ami a széle felé elfogy... Mint az élet!

31. Nagybalog, 2000. Fehér vagdalásos lepedő, életfáról nőző madarakkal

Alkalmam volt később is megint Nagybalogban gyűjteni, s egy másik családnál lévő lepedő-készletet dokumentálni. A közös udvart közrefogó két régi gazdaházban már csak két idős nő-rokon élt egymás mellett, az egyiküknek volt ugyan fia (de ki tudja merre). Kérésemre megmutatták a lepedőket, melyeknek már jószerével csak a kézimunkája maradt meg, a vásznát levágták és fölhasználták másra. A szőttesek mellett 5-6 hímzett lepedő volt, elmondásuk szerint az anyjuké – de valószínű, hogy már az 1904-ben született Nagy Zoltánné (Tóth Margit) is örökölte többjüket a szintén nagybalogi rokonságból (a maga készítette darabok mellé). Mind különböző volt, időben és technikában is minden változatot képviselve. Jellemző, hogy legrégebbs, a legszebb volt ép, ezt őrizték meg leg gondosabban, amit itt újra bemutatunk.

A finom lenvászon szélek csak díszöltéssel vannak összevarrva, nem csipkével, így az egyik végen lévő két fiók finom hímzésének folytonosságát alig zavarja a középső varrás. A fehér alapon fehér selyemszállal, szálvonásos-vagdalásos hátér előtt a betéten 4+3, azaz 7 tulipán-kelyhes életfa áll egymás mellett (a holt Hold ciklus szerint) alul-felül duplázódó mesterke csillag-sorral. A szélén vastag, cakkos (kazettás) vert csipke van, gömbölyű életfakkal, spirálban forduló és egy folytonos szalagból tekeredő, hullámzó, és kazettánként újrakezdő vonalvezetéssel. Összesen 7 kézimunka-sáv van így e szélén egymás fölött, 7 emeletűen. Csak visszautalunk rá, hogy az életfák (és tartalmaik) közeli rokonságot mutatnak (a látszólag nem ide tartozó), már látott tardi (régi matyó) főköttők hátsó kazettaival.

A betét hármasságában a középső a figurális sáv, melyben a vagdalásos (és pókozott) háttér előtt tehát 7 életfa áll fehéren csillogva. A fő mintának ritkán látni párját, hiszen kelyhes-tulipános vagy csillagos, s madaras külön-külön alkotnak ugyan fő mintákat, jellegzetes minta-csoportokat, de így összeírva a magukban is fontos elemeket, ez már figyelmeztető! (A veszprémi anyagban és a nemrégiben megnyílt Borsodi Tájház textil-gyűjteményében van egy hasonló Edelényben, ahol éken álló életfáról nőnek le a madarak, olyan ágakkal, mint amelyeket a kelyhes minta, túlcsonduló elemeinél láttunk.) Itt, ezen a helyen is csillagok vannak, figyelmeztetve, hogy minden gömőri jel-elem összefügg és analóg tartalmú a másikkal, egységes és az évszázadok alatt alig változó (mert fontos) üzenetet hordoznak. Maga a hímzés technikailag is figyelemre méltó, különlegesen szép és műves, az anyag finom, a hatás felemelő, ha csak a külső megjelenését nézzük is. De, ha a tartalmait boncolgatjuk, az elemek egyesülése olyan összetett világképet sejtet, amire már részenként céloztunk az eddigiekben is.

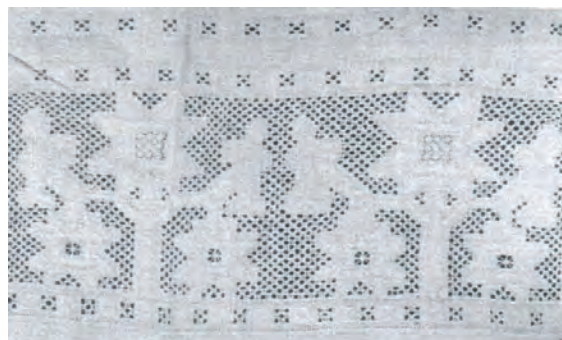

Az edelényin az életfa közepe rozetta, itt a tengely egy „tulipán”, a szokásos szögletes „stílusban” – pedig négyzetes kelyhének lezárása íves, tehát tudták volna „virágszerűbbre” is alkotni. De ha nem csak „tulipán”, mert a belsejében is négyyszög van 4 térfélre osztva egy-egy pókolással, ami bezár egy keresztet – akkor a „stílust” ez a tartalom határozza meg, amely a végességet, a földi világ szimbólumát emeli a magasba, zárja be kelyhébe – a tájoló kereszttel kijelölve a középpontot. Magasra emeli mindezt egy oszlop-szár (ez a „lábás ház”= tulipán) és felülről is védi, zárja egy ugyanolyan ív, mint a nyíló tulipánszirom (amely ha összeér, a madarak fején alkotja a Kos jelét). Alul a két kísérő, széthajló csillagos ág már előlegezte e formát, amivel végül visszahajlik - mint a kelyhes-mintákból is szokott - az alapig (gyakran ott tulipán, vagy az edelényi forma). Itt két-két 8-

ágú csillag alkotja a virág-hármaság ezen szintjét. Tehát a tulipán-kehely a csillag-szint fölé emeli a benne rejlő elemet, a Földet alkotó 4 pókozás (4 elem?) véges összességét.

Ezen a lepedőn is kehely e jel- virág, s mint ilyen az áldozat-felajánlás jele, s ami benne foglaltatik: maga a földi lét. A 4 elemet fölemelve, a Fa az ötödik elem, mintegy az égig érő fa, ami a világ közepén a világ köldöke (omfallosz). Élet jön ki ezen (fallosz) életfából is (a kehely is kinyílhat a Kos- idején) csak alulról védi a nyílást zárt szöglet: a ház. (Mint egy galambdúc, melyből a madár felröppenhet, a lélek kiszállhat egy új dimenzióba.)

Végül nem csodálkozhatunk, ha ezen az életfán ott is a madár-pár. Vonaluk felfelé folytatja a csillag-szárak együttesének kinyíló Kos-vonalát és a csillag-alkotó V alakok egyike lesz a szárnya, ami belőle sugárzik (maga is Kos-jelként), amivel röpteti az alkotó e fehér galambot, szent-lelket, lélek-madarat. A madarak mellett, az életfák közötti háttér lyuggatott negatívjában kifejezetten megjelenik – új dimenzióként - egy feltartott kezű, hármas tagoltságú antropomorf figura, baba (ember-szerű) lény körvonala, „keze” szertartásos orange pózban. Báb-baba alakja a Babba-Máriánk fény-lényét, vagy áldozó-papját idézik, hiszen az áttört lepedőn, e lyukakon tör át – ha felterítik – a fény, ill. a lélek! Megjelenik a szülő nőnek is védelméül az ágya mellett, vagy mint ahogy a halott a csukott szemével, látja a fényt (fény-alakot) az alagút végén, aki fogadja lelkét. (A többi háttér-negatív is hasonlóan beszédes, tehát nem lehet véletlen, mint eddig is láttuk.) Az életfa tövénél, a földi léthez kötött „állati” zónájában, ha egy ülő medve van, az a csillagos (zodiákusi) égi szférában a Szűz megjelenése, a tulipán és a madár negatívja pedig egy hosszúfarkú, szárnyas lény – sárkány-forma égi erő: a Kos mellett a Mérleg egyensúlyi pontja az évkör idő-tengelyén. Mindezek - igazolhatóan - a meditatív magyar hitvilág élő elemei²⁴³ és érdekes, hogy megint csak keleti és csillagmítoszi vonatkozásokkal megtűzdelve érthetőek meg!

31.a-b. Páros madarak életfán - a veszprémi múzeum halottas lepedő gyűjteményben²⁴⁴

31. c. Páros madarak hármas csomóju tulipán-kehelyek mellett²⁴⁵

(A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében 105 halottas lepedő van,...

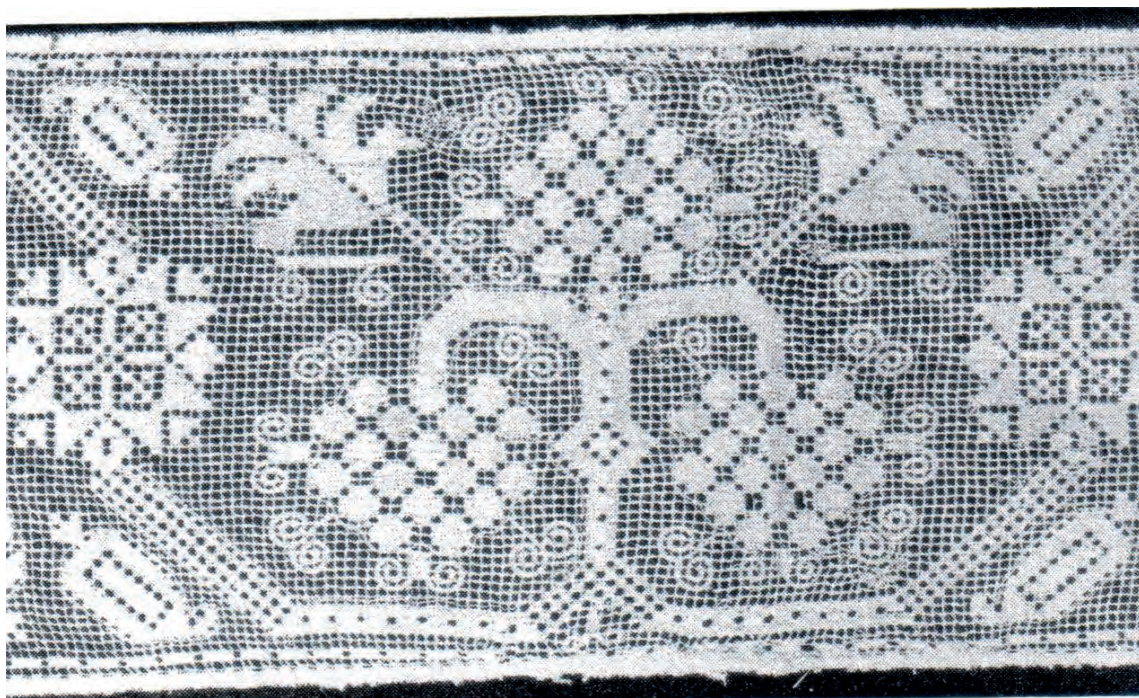
„Pápán 14 darab halottas lepedőt őriz még a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma, s közel azonos lét-számút K. Ilona, ny. tanárnő Révfülöpön.”²⁴⁶)

²⁴³ Pap Gábor: Jó pásztorok hagyatéka (Magyar népművészet) Debrecen, 1993.

²⁴⁴ S.Lackovits Emőke: Veszprém megye textilművészete II. A halottas lepedők (Ltsz: SzF.20, 53.11.53.)

²⁴⁵ u.ott (Ltsz: SzF 18.)

²⁴⁶ S. Lackovits Emőke nyomán

31.d. Gömörből származó 3 szőlőfürtös életfa rece-hullámban

(Ltsz.:76.7.9.)

„Rececsipke betéttel ékesített fehér halottas lepedőt 14 darabot őriz gyűjteményünk.”²⁴⁷ A naturálisabbnak tűnő Gömörből származó szőlős rece életfa ága pedig ugyanúgy hajlik ki, mint másutt a kehelyből az „élet vize”. A magyar népmesékből tudjuk, hogy: Tündér Ilona égben lebegő ágya mellett két oldalt fakad az élet-, és a halál vize. (Azaz az újra életre keltő, és a halál utáni élet vize!)

31.e. A valóban pávás rece-betét a XIX. századból

(Sz.F. 19.)

²⁴⁷ A veszprémi L.D. Múzeum

32. Nagybalog, 1987. Madaras, szövött kötény

Ugyanonnan - a teljesség kedvéért - idézünk a szöttesek köréből is. Ugyan szöttesből soha nem készült ágyfüggöny – de ágynemű: párna, dunna, derékalj annál inkább. Ezek általában kevésbé díszítettek, és úgy tűnik, sohasem a díszlepedők stílusában – mégis egy díszes, ünnepi kötényt mutatunk be közülük. Az anyag és a technika másodlagosságát tudjuk vele (továbbra is) bizonyítani, mert, mint a 32. ábrán látjuk, ezen a szöttesen is (talán éppen ünnepi mivolta miatt) sorra azok a gondolatok jelentkeznek, amelyeket a menyasszonyi lepedők áttekintésénél vizsgáltunk, csak más (szövött) formarenddel.

Talán éppen lakodalmi kötéynek készülhetett ez az alul saját anyagából rojtozott, kb. 1 m-es szöttes-darab. Ez is takaró, azaz lepel – csak hogy más helyet takart, de hogy valószínűleg szintén az esküvőn, vagy legalábbis fiatalokon. Mindezt a gazdag díszítettsége és piros színe miatt feltételezzük. Felül „csillagos” sort szöttek rá, váltakozva (a recéken a galambok fején látott) fénymagok dupláznak, a középet kijelölő négyes, sugárzó formáival váltakozva. Ez a négy V forma, mint a középpontból a világ négy irányába (sarkába) terjedő szívek együttese, teszi ki a csillag-mintát, vérpirosan. Ez is lehetséges közlendő tartalom egy esküvőn!

A következő hármas sáv szélein szintén ez az X csillag sorjázik, de egyszerűbben – mindkét (mindhárom) változatot láttuk a recék betöltésénél is. Az időrend miatt azonban feltehetjük, hogy előbb (vagy legalábbis egy időben) alkalmazták a recén, nem a szöttesről kellett átvenni a később a szötteseken oly gyakori mintákat. Mint ahogy e csík középső sora, az illatos, örökzöld öröklét kívánása „rozmaringos”-sal is ott volt a legtöbb szövő repertoárjában. De felismerhettük a szálvonasos-vagdalásos lepedők madarának szárnya vagy farkaként is már, azért mondtuk, hogy az életfa is „nőhet” ki a madárból, mint ahogy mellette is állhat, egyenrangúan tagolva a vonulást.

Ha jól megnézzük szöttesünk ezen egyszerűnek tűnő levél-mintáját („rozmaring”), elgondolkozhatunk azon, hogy miért van minden egyes levélnek fehér pont a végén (kihagyva a beszövéstől), mint ahogy a madarak szemét a recéken, vagy a fejükön a fénymagok középet jelölték. (Más vagdalásos, madaras lepedő-mintán a „lélekbén” (begyben), és a „farok” rombuszában is kivágtak egy-egy kockányi fényt.) A rozmaring illatos, örökzöld növény, a szerelem örök jelképe a menyegzőkön. Nem véletlenül tették tehát a fénymagot így minden levelébe - mintegy a hétköznapi ismétlődő folyamatába - bele. Az Ipolyi gyűjteményben lévő egy-egy felvidéki madaras lepedőn, ahol körülvarrták a madár kontúrját, ott körben kivarrták, pótolták, üresen hagyva is jelezték e mag lényegét. (A gondolat analógiáját a rokon kazak anyagban is láttuk.)

A következő sor a szöttesen kelyhes mintájú, mint egy-egy lepedő-típuson is, de közvetlen hasonmását Trizsből (volt Gömör m.) láttuk fekete szöttes, halottas abroszon. A szakrális áldozat társulása a temetéshez természetes, de úgy látszik az esküvőn is fel kell idézni. (Megvan lepedők szélén is hasonló formában a kehely, akár mint tulipán vagy szarv-oltár is, amiben szintén tulipán, vagy keresztben álló, feltartott kezű „áldozó” a felajánlott áldozat.) A kelyhek között (mint a háttér rece vagy vaddalt lyukain keresztül a fény) a szöttesen kockásan íródik ki egy figura báb-teste, fénymag feje – hasonlóan a trizsi mintához. A variációk egymást erősítik – egyre több eset mutat e tartalom felé. Az egyenletes sorjázás itt már nem a számos, hanem a „megszámlálhatatlan” elemmel a végtelen, egyenletes vonulást, az idő érzetét kelti (amikor is a báb bekerül a szarv-oltár látókörébe, s ebben az időben beteljesedik az áldozat).

De beteljesedik az öröm, az élet ideje is, amikor a következő sor hullám-folyama, folyamata között a 7 madár (itt – az esküvő miatt - naturálisabb, tarajos kakas, vagy páva) az életfával kerül közelebbi viszonyba. A kakas+életfa utalást nem kell magyarázni (talán még ma sem) egy esküvő résztvevőinek. Lehet, hogy magáé a vőlegényé volt e kakasos kötény?

Végül beérik a gyümölcs, a termés: a szőlő-sor jelzi alul – mint látjuk a gömri lepedők recéin (életfa szerepkörben), és szélesipkéin is néha.

32. Szőttes-kötény kelyhes, kakasos, szőlős (stb.) mintával Nagybalogból (Gömör)

32.a. kihagyott lyukak a „rozmaring” minden levelén, és a csillagok fénymagja (c-n is)
b. és a madarak hármastagolásaként: a fejen, begyen, faroknál Gömörben

b.

c.

c. A Kos-szarv „bóbita” egyenrangú a fénymag-bóbitával a madarak fején,
d. és a kelyheket kísérő, fény-magokból épülő lények „fejeként” is..

A szötteken sem feltétlenül naturalizálódnak a madarak, és később is őrzik (látjuk a következő szötte mintáján) azt a tartást, s a fénymag építő szerepét, és tartalmait, mint ami a laposhímzésű halottas lepedőkön kizárólagos. Holott a madarak más formában is megjelennek a hímzéseken, és jellemzőbb is rájuk, ha pl. repülnek – mégis a halottas lepedőink e vonuló (ülő) formáját részesítik kizárólagos előnyben.

Szkíta arany fénymag (i.e. V.sz.)

„Islóg”a hímzésen, Mikháza (Maros-Torda m.)

A szkíták ezt a négyszirmú „fénymagot” fából is kifaragták, s bearanyozva halotti lepleken (öltözeteken) rátétként a sírba tették (Kr.e.V. sz. Pazyrik). Az Ural nyugati oldalán a IX. századig a permiek bronzai között megtaláljuk megfogalmazva annak a hitét, hogy a fénybe, az égbe madarak viszik a lelkeket. Ázsiában a fény-vallás követői, Krisztus után a manicheisták viszont már a vallásuk jelképének választották a fény-jelét. A törökök „islógja” meg a hímzésekre fém-pöttyök rátételével jelzi e csillogó energia-folyam útját – néha a magyar úrihímzésre is hatva. Mi (és láttuk a kazak hímzéseken is) azonban ennyi díszet nem engedtünk meg magunknak, a hímzéseken csak kihagytuk, kivágtuk a fénynek, vagy körbevarrtuk pöttyökből álló jelét. Már az Árpád-kori esztergomi oroszlán freskóján feltűnő e fény-folyam – de mai hímestojásainkon sem magyarázható mással, mint a feltámadás energia-jeleként.

Permi bronz „égberagadási” ábrázolás (VI-IX.sz.)

Mai árapataki hímestojások (Erdély)

A természetben, az emberek nélkül is működő világ törvényei ránk is vonatkoznak, s az eszmélő ember ezért kutatja szüntelenül. Ha viszont emberek csoportjai egyként cselekednek, s ennek egyértelmű jeleit adják, akkor az nem lehet véletlen! Mert egybevágoan gondolnak valamit fontosnak, sőt üzenetnek! Ezért kötelességünk, hogy mi pedig elgondolkodjunk azokon a jeleken, amit nekünk szándékosan hagynak, egyöntetűen jeleznek.

33. Páros-madaras szőttes-minta

Zádorfalváról (volt Gömör m.)

33-34. Zádorfalva, 2003.

Zádorfalva régen kismemesi falu volt, szokásaiból hamarabb kikoptak a népi elemek, mint környezetéből - bár kétségtelenül értékes szőttes-hagyományai voltak, mint ezt az egyik madaras kötény is mutatja. (33. ábra) Mára a kismemesi rangját elvesztette, de még őrzi pl. a Lenkei-szeg emlékét, a lebontástól megmenekült kúriával. A szabadságharcos Lenkeiekkal rokon családokban pedig még őrzik a finom vásznú, de már polgáriasult szemfedőket.

A 34. ábrán látjuk egy fehér hímzésű, csipkés szélű patyolatlepedőre hímezve a tulajdonos nevét: „Hubai Mária Születet 1821 Év”. A piros száröltéses betűk azt mutatják, hogy iskolázott és öntudatos leány hímezte, valamint, hogy nem volt mindig halottas a lepedő. (Az utolsó időkben úgy használták, de még együtt egy fehér, áttört, horgolás-szerű takaróval letakarva.)

34. A születést megörökítő lepel, 1821.

Zádorfalva (B-A-Z.m.)

Végül a teljesség kedvéért el kell mondani, hogy Nagybalogban az előzőekkel együtt találtam egy, az eddigiektől eltérő szabad rajzú, igen színes hímzett lepedőt is. (35.) Hasonló funkcióban használták, mint a többit - azaz a színessége miatt ezt bizonyosan csak a menyasszonyos ágyra, vagy valami más örömteli alkalomra. Lepedőnek már nem is alkalmas áttetsző (de gyári) vászna, így feltétlenül takaró, díszítő funkciója kerül előtérbe. A vékony anyagra azonban feltűnően dús és tömött mintát varrtak, mégpedig vastag színes fonallal, lapos, tömő öltésekkel, mindent kitöltve. Hasonló hatást kelt, mint Kalotaszegen a dulandlék hímzése, de itt sokkal élénkebbek és vadabbak a színek. A recék tömőanyagát idéző kék, zöld, és citromsárgán kívül a pirosok többféle árnyalata szerepel, egészen a mély liláig. De ami vadítja, az igazán a brillant-rózsaszín. Az új, anilines festékek hatását is kihasználva új, „ujjongó” stílust hoztak létre. (Lehet, hogy van másutt is, de én csak Mexikóban láttam még hímzésen ilyen elementáris, színpompás életörömt.)

A kompozíció azonban nem szokatlan a Felvidéken, a szabadrajzú hímzéseken gyakran emlegetnek „fennálló” virágtöveket már az első leírások, s azóta is magmaradtak e tövek a hímzők kedvenceinek. Itt is különböző virágbokrok sorakoznak, alattuk a színessel cakkozott, csipkét utánzó (lyukak helyett pettyeket hímző) szél „kazettaiban” rózsák vannak. De a közepükön körkörös, sugárzó-cakkos rozetták nem csak rózsák, hanem két kis ágacskájukkal, sárga középpel minden kör: egy-egy szárnyaló Napkorong is – ami régi ismer(ős)ünk. Mondhatjuk ősi minta – ezen az új stílusban harsogó lepedőn!

A fő mintán a virágtövek mindegyike más. A szerkezetük egyezik meg és tömegük, így viszonylag 6 egyforma fázist adnak. Zöld, ágas-bogas levélzetük minden esetben egy zárt négyzetből indul, ami nem igen mondható „olasz korsónak”, vagy cserépnek - inkább maradnék a mellett, amit a négyességről a többi lepedőnél is kifejtettünk, hogy a föld, a földi világ végességét jelképező formák ezek. Annál is inkább, mert ha különböző is színük, de mindegyik sorban: magokkal teli, és zárt. Az elvetett (földbe zárt) magokból fejlődik ki a lét itt, az egyforma, mégis különböző virágbokrok világa (virága), a „rózsás” (= a legszebb) virágos életfák. Szerkezetileg majdnem azonosan, mégis más-más variánsban tehetik ezt meg – hatszor hat féle képen, mint az egyedi lét - az egyének különbözőségét és mégis egyformaságát hirdelve. Borzasztóan színesek – ezért életteliak, ugyanakkor egészen elvontak ezek a nem létező virágbokrok, amikre mégis ráismerünk. Fő elemük a „háromágú” szegfű, 3 tulipán oldal metszetből, 3 rózsza félprofilból, és valamilyen margaréta-szerű 3 vörösség szembe-nézetből, mindegyik a karaktere szerint legjellemzőbb módon, mint Egyiptomban. Majd újra 3 rózsza (egyéb mellék-virágokkal), s a sor végén egy nagyobb tulipán két bogyós (szőlő) terméssel, ami Gömörre jellemző. Ezeknek az lehet a lényege, hogy a már termést hozó állapotukkal zárják a sort. Ugyanis a másik szélén is kikanyarodik – a szegfű közepéből - két szőlőfürt, 7. egységként, mint lezáró termés. A szerves kultúrába beletartozóan nem is csodálkozunk rajta, ha az új stílustól is inkább a jelbeszédet kapjuk, nem a természet(hű) ábrázolást.

A nagy foltú virágokat a fákon kisebbek hármass csoportjai kísérik – akármilyen virágok legyenek is azok, mind hasonló struktúrában. Sőt belül még kisebb (gyöngyvirág-szerű pöttyökkel) füzérek is gazdagítják a fák szerkezetét, talán a négyzetbe zárt magok kiáradásának képjeleként (mert közvetlenül a tő környékén vannak).

A maguk újféle színében, formájában (stílusában) ezek a virágok is – még mindig ugyanarról vallanak: az élet szépségéről, s e lét különbözőségéről és egyetemességéről ezen a leplen éppúgy, mint az előző, archaikus darabokon. Az örömet okozó kirobbanó színesség mellett - képes jelbeszéddel - a közösség világgépét adják át az egyénnek, a megkülönböztetett alkalmak, ünnepek rituáléjában. A következőkben a funkciót is bemutató együttesre találtunk, a határ mellett: Hidegkúton.

36-37. Hidegkút – falumúzeum (Mag Elza gyűjteménye)

36. Sátoros-, és vetett ágy a falumúzeumban, 1983.

Hidegkút

A Felvidék szlovák oldalán, Medvesalja határán láttuk 1984-ben (Hidegkúton) azt a magán kezdeményezésre összegyűlt palóc anyagot, amit a fényképeken is bemutatunk. Egy parasztházban maguk rendezték be a szobát a falubeliek, ahogyan az régen volt: a textilekkel felvetett, jellegzetes „sátoros ágygal”. Nógrád megye népművészetét bemutató kötetben a mai magyar oldalról, Hollókőről csak régről tudnak közölni egy hasonló képet (1930-ból, Palotay Gertrúd felvételét), ahol az alacsonyan lévő gerendáról csüngették alá az ágyhoz a lepedőket.²⁴⁸ Hidegkúton használatban (talán még ma is élően) láthatjuk tehát azt az állapotot, amikor a szülő nő ágyát fedték a fenti leplek. A képen a másik (vetett) ágyon, az ágyneműk között pedig egy szintén hímzett, az előzőhöz hasonló

²⁴⁸ Kapros Márta: Az emberi élet fordulói. In: Nógrád megye népművészete, Balassagyarmat, 2000. 294. ábra

„fennálló” virágtöves díszlepedőt látunk újra, nagy csipkebetétekkel. A legszebb darabokat rakták fel ilyenkor, az örömnüpen, ahol gyermek született.

36.a. Slingelt pólya és szövött megkötője, meander motívummal

Hidegkút

A gyermek pólyája is látható kiállítva, fehér, slingelt „csipkével” kivarrrva. Amikor még külön pólya sem volt, régen díszes ágyneműbe (kis dunnába, párnába), slingelt, hímzett, szövött textilekbe is csavarhatták a csecsemőt. Láttuk: a Balog-völgyben a keresztelőre minél több díszlepedővel igyekeztek letakarni (részben a hideg, de a szemmelverés ellen is). A pólyát (ágyneműt) összekötő szalagot pedig régen gatyamadzag-szövő fán készített csík előzte meg – mint az ábrán látott meander díszű is. Hidegkúton készült ez, így a meander szakszó helyett - amit itt soha nem használtak - hullámot mondhatnánk. Ami azt a hullámot jelöli az újszülötton, amit a halottas lepedőkön is a madarak, kígyók hulláma: az élet periodikus váltakozását, a generációk egymást követő folyamatát, magát az élet folyamatát. S mindezt pirosan (a vér-vonallal), hogy közben az ártó szemet is elvonja a csecsemő arcáról, ha már a sátor leple nem védheti. (A görög szakszót csak azért használjuk, hogy érzékeltesük a minta régiségét, bár ők nem tudják, hogy „honnan vették át”!)

A geometrikus (mert itt szövött) meander mellett - egy Hidegkúton készült hímzett díszlepedőn - ennek a hajlékony, S vonalas változatát is megtaláljuk a következő ábrán. Bizonyítékaul annak a tézisnek, miszerint az anyag nem szab határt a tartalom kifejezésének, csak alkalmazkodik a jel, s különböző megjelenési formákban is megmarad lényege, ugyanazt jelenti. Lükő Gáborral egyetértve állapítjuk meg itt is a fentieket, aki már 1939-ben hasonló figyelmeztetéssel élt a textileinkkel foglalkozó cikkében - úgy tűnik a néprajz számára hiábavalóan. Pedig csak úgy lehet a geometrikus és szabadrajzú hímzéseink egységét is bizonyítani, ha látjuk, hogy történetileg nem külön réteg – s mint itt, egymás mellett is élhet egyazon időben, kultúrában, ugyanazon tartalom kifejezésére.

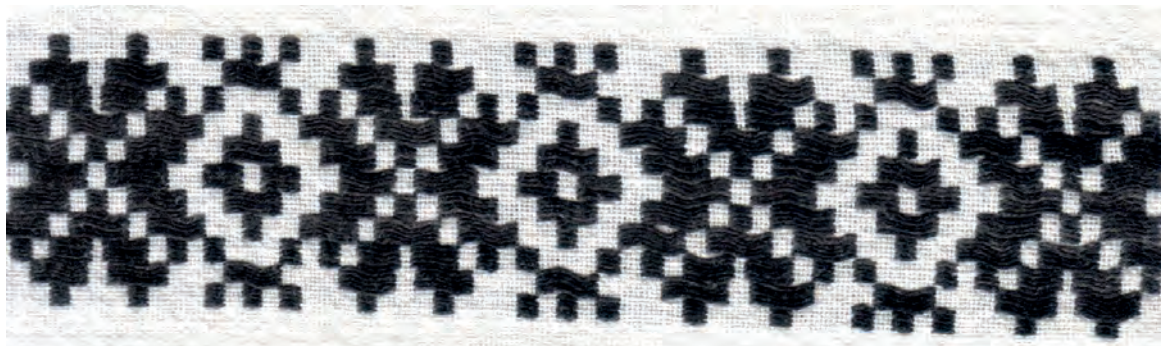

36.b. Meanderes csipke-betét

Hidegkút, falumúzeum, 1983.

37. Sajópüspöki, halottas abrosz mintája

A szövött minta fekete, de fehérén kihagyott lyukain szinte ugyanúgy áramlik a fény hatása a nézőre, mint a slingelt, vagy vagdalt változatokon ténylegesen. Két geometrikus elemből álló végtelen sora X-ek és rombuszok egymásba simuló formáit rejti. Az X a négyes egység tengelyeként fénylik, a középpontot kitűzve – a férfi²⁴⁹ (világember) szimbólumaként, a () geometrikusan: rombusz pedig a nőiség (vulva) ősi jele, különösen a kihangsúlyozott lyukkal a közepén. A népművészetünk más műfajaiban is találkozni ezen utalásokkal. A férfi és a női minőség együttese pedig az emberiség, az élet láncolatát idézi elénk így, a halál pillanatában is. (37.)

²⁴⁹ Lükő Gábor a székelyektől is idézi

lásd még Makoldi Sándor: Szuszékokra rótt üzenet. Debrecen, 2021.

A mintákon lévő pozitív-negatív egyenértékűség elve az áttört lepedőkön a fény-játékban is érvényesül:

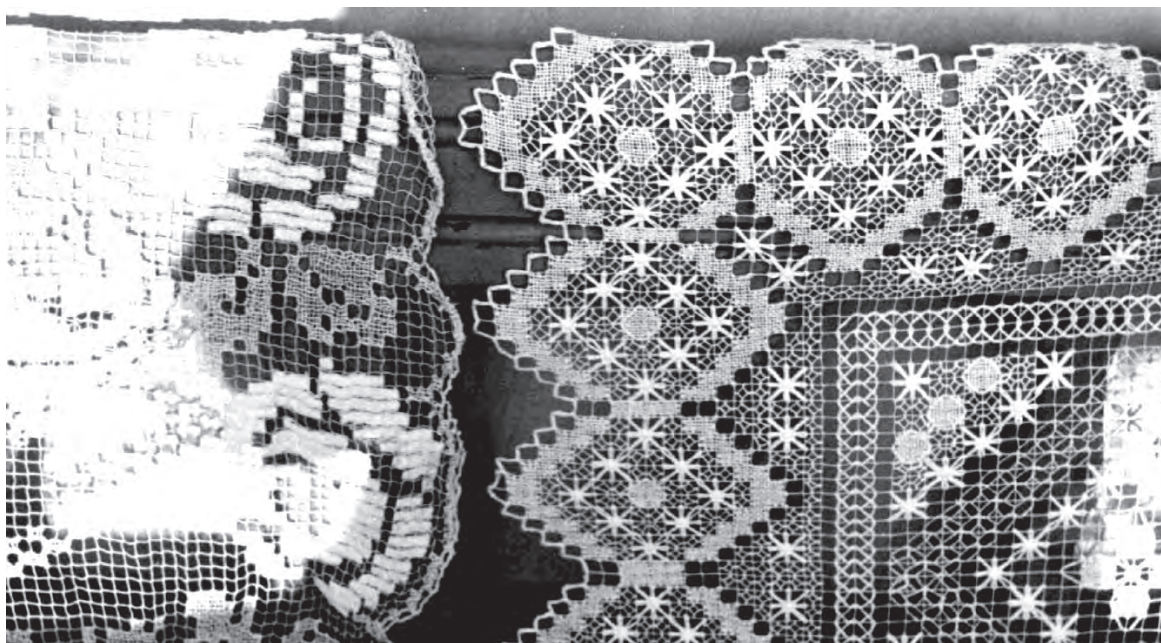
*Fehér madaras terítő/függöny horgolt összeeresztése
s ha a fény átjön az áttört részekben*

a feketetői vásáron, 2015.

Erdély kiárusítása során a feketetői vásáron még lehet ünnepi abroszokat találni, akár az újabb madaras mintával is – de már leginkább csak horgolással. Ezeknek az a tanulsága, hogy azt a nagy munkát, amit az ilyen ünnepi darabok létrehozására fordítanak, nem lehet eléggé megbecsülni! S azt a szándékot, hogy újabb és újabb technikákkal is ugyanazt a mintát állítsák elő a különböző áttört alapon (amin ugyanúgy átjön mindegyiken a fény ereje) – bár már lényegében nem is szemfedőnek használják. De még mindig az ünnepek fényét, rangját emeli...

38-39. Lénártfalva - Feled, 1984. Recemunkák

Erdélyben is készítettek még nemrég recét, de a 38-39. ábrán látott terítőket szintén a Felvidéken, közvetlenül a magyar határ mellett, a Balog-völgyből jövet találtuk (közel 40 éve). Lénártfalván Madarász Klára (akkor 45 éves) készítette helyben a geometrikusan beszövött terítőt.

Ugyanaz a rece-alap a másik ember keze alatt naturalíssá válik: a nagy rózsásat Majoros Gyuláné (Nagy Erzsébet, 76 éves) készítette, aki Feleden akkor még aktívan csinálta a recéket.

Lénártfalva közepén, akkor a falu legszebb tornácos házában még egy díszlepedőt is kiterítettek elénk a napra (75. ábra), ez 1866-ban készült slingelt széllel, BE monogrammal (tudták: Bodnár Eszteré volt).

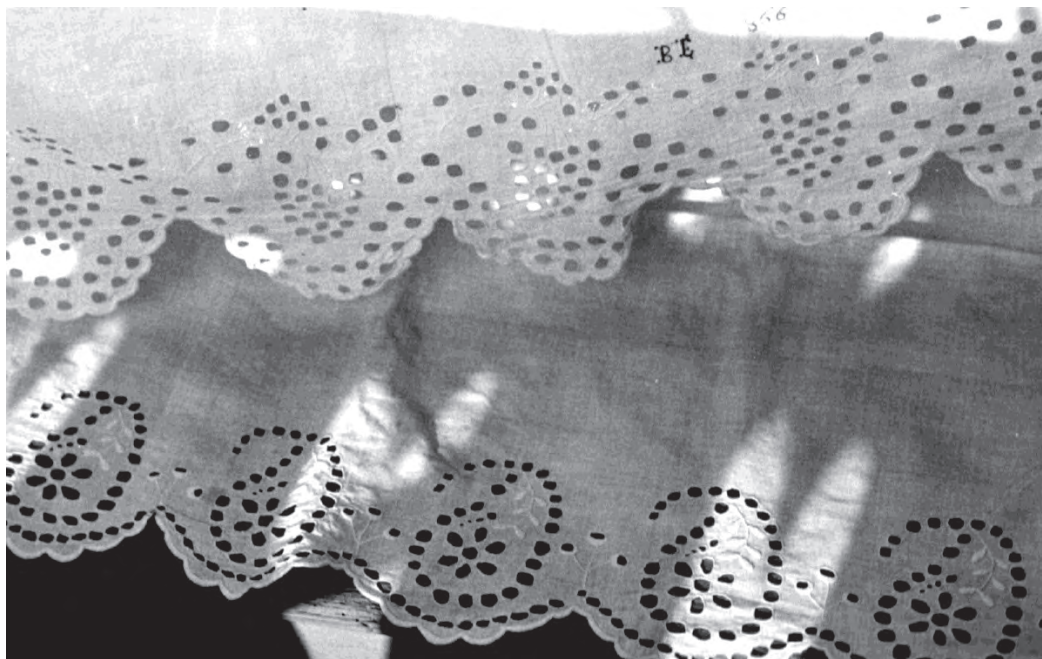
2000-ben újra erre jártunk. Az imént említett szép tornácos ház és a hasonló szomszédja még mindig ott áll, de már nem a falu díszére. Tátongó kapuval, betört ablakaival, lelakott, pusztuló formáját mutatja – a közben lecserélt magyarság állapotát. Slingelt fehér ágynemű, rececipke már a környékén sincs. Még egy örökölt minta a palócoknál:

40. Még egy régi minta

A slingelés is erősen elterjedt divat volt a palócoknál is. Vannak olyan vidékek, ahol az egész népművészetük, újabb viseletük jellegzetességévé vált: pl. Boldogon, Kazáron, stb.²⁵⁰ Mégis ezen újabb fejleménynek (láttuk a meander esetben is) erős gyökerei vannak, amik a mintákban rejlenek. A hidegkúti meander-minta az ókorig vezet vissza minket az azonos gondolatok leképezésében, a most látott lénártfalvi slingelés mintájának neve pedig (a 40.a. ábra alján) a keleti szőnyegeken „pálmabimbó”, amit jellegzetes török motívumnak („török körtének”) is tartanak. (40.b. ábra) Lükő Gábor tanulmánya pedig e formát is összeveti a Kalotaszegen jellegzetes, magában álló kunkori-

²⁵⁰ Tanulmányok Boldog történetéből és néprajzából (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 7.) Eger, 1990. Ujváriné Kerékgyártó Adrienn: Boldog község népének viselete. *Népünk és Nyelvünk*, 1936. 65-74. Gönyey Sándor: A Zagyva felső völgyének palóc népviselete. *Néprajzi Értesítő* 1938. 145-159.

csigavonallal, s bokharai kirgiz változata alapján a madarak változataival is.²⁵¹ Itt, Gömörben Napvirágot rejt magában a palóc nép eredetének emlékét (az eredetet - mint a magokat, virág-életet stb.) is őrző „törökös” jel, burok. (Keleti szőnyegen láttuk, hogy az egész tükörnek ez a motívum ad jelleget, olyan fontos a variánsainak a közlendője!) De a régi darabok (és minták) egyre fognak...

40. a. Bodnár Eszter slingelt lepedője

Hidegkút

40. b. Kisászsiai török szőnyeg tükrének mintái hogyan maradhattak meg nálunk is?

²⁵¹ Lükő Gábor: A magyar hímzőművészet eredete és története. Néprajzi Értesítő, 1939. 323.

Az országokat elválasztó Ipolyig, a palócság nyugati felén, Ipolytarnócon kérdezősködtünk 2000-ben. Előtte a határátkelőhelyen, Somoskőújfaluban is vettük hírét halottas, illetve sátoros lepedőnek, de az őskövületeiről is híres Tarnócon meg is mutogatták az egyik elárvult ház régi ágybéli holmijait az örökösök. Itt láttunk garnitúrát Kovács Lajosné (sz: 1906.) fehér slingelt párnahajjaiból (vetett ágyra valót, mind más mintával). Elmondták (de látszott is), hogy ezeket jobban megbesülték, mint a még régebbi szövötteket, amik igen el voltak használva.

Már a mai magyar oldalon Maconkán, és Somoskőújfaluban is (akár az irodalomban²⁵²) meg tudták még mutatni, hogy hogyan kell elkészíteni a sátoros ágyat: vagy tartófaikat kötöttek az ágyvéghez, vagy az alacsonyabb, még gerendás szobákban a mennyezetre erősítve lógatták le a lepleket az ágy elé. Régi himzett terítőkre, madaras lepedőre azonban itt már nem igen akadtunk, csak egyszerű fehéret mutattak, a finomabbik fajtából.

Összegzés

Kicsit elkanyarodva a halottas mintáktól, azok elvont: derékszögű háromszögbe foglalható, farokra ereszkedő madaraitól, amelyek lepedőkön vonulva láttunk, – e mellett az előzőekben bemutatva számtalan régi minta ragadhatta meg még a figyelmünket. Ezeket azért sem kerülhetjük el, mert összefüggésbe hozhatók a jellegzetes, sorban vonuló madár-témánkkal, ahol a naturalisabb és színesebb változataik még szerepeltek a nászhoz, születéshez rendelt darabokon, de a halottasak (akár feketén, akár fehéren fehér himzéssel) mindig az elvontabb formákat szeretik – akár a kehely (tulipán), akár csillag, vagy csillagos életfa, vagy madár is a téma.

De miért is földre eresztett farokkal, „ülve” vonulnak ezek a madarak? Miért nem repkednek a levegőbe – mint az madár-természetükkel összefüggne? Miért nem repülve viszik az áttört csipkén át kiszálló lelkeket a csillagok közé, mint a permiek? Miért nem így „ábrázolják” speciális, nálunk csak ezeken a lepedőkön megjelenő, elvont elemekből álló testüket az egész Kárpát-medencében?

Talán, mert már ott vannak: megérkeztek az égi szférába, s vonulásuk a cél felé csak nekünk útmutató! A kiegészítő elemek: égígérő fa, csillag csúcsok, fénymagok, kóbor csillagok, áttört fény-lények a háttérben – mind erre vallanak. Egymás után, sorra következnek egyenként a madarak is – mint a középkori „haláltánc” motívumot feldolgozó emlékeken, vagy akár Arany János: Hídatavás balladájában is – a halálba vonuló lelkek. A halál elkerülhetetlen – s ebben mind egyformák vagyunk. Életünk sora e felé halad. Ezért a sor – ez a sors.

A világtörténelemben (Mezopotámiában, a görögök-nél, stb.) az ilyen vonulásokat a frízek örökítik meg. Ha az életről szólnak: akkor is pl. a hadsereg vonul fel a vezére előtt, vagy éppen a behódolt fejedelmek viszik az ajándékokat a császárnak, vagy a papok sora vonul az áldozattal az istenség színe elé. Az elkerülhetetlen sors jeleként! A sztyeppe népeinél is, már a szkíta királysírok nemezein feltűnik nekünk e gondolat, ahol ismétlődően sorjáznak - a nomádoknál érthetően – lovasok, egy olyan trónoló felsőbbtség elé, akinek ágyékából tulipán-kelyhes életfa nő. (Nemez a pazyriki sírkamrából, i.e. V. század.)

I.Szkíta nemez kárpiton már láttuk e vonulást (i.e. V. sz)

²⁵² Kapros Márta: Születés. in: Palócok IV. szerk.: Bakó F. Eger, 1989. 38-44.

Itt, nálunk a lélek-madarak közvetítik (kísérik a halott lelkét) az ítélő Isten színe elé – a magasabb szférában, csillagosan. Vagy éppen hozzák meg a földre születéshez – a sátoros ágyon, a nász idején, vagy a születéskor. (Ezeket az alkalmakat használtuk a madaras mintákat.)

A teljes emberi élet folyama azonban egy hullámot is kiír: születés után feljutunk a csúcsra a nász ünnepén, majd idővel az életünk aláhanyatlik, s meghalunk. Ez az ismétlődő emberi sors a „meander”, de a hulláma a Vízöntő-korunk jele is. A különös madarak ismétlődő, egy irányba vonuló ritmusa is ezt a folyamatot jelzi, a jelszerű testükkel sugallják, figurálisan. (2.a.)

2.a. A madarak vonulásának meander ritmus

Lükő Gábor a magyar hímzőművészet eredetét a finnugor rokonnépeink hímzései alapján az együttélés koráig vezeti vissza, éppen a jelek közös meglétének bizonyítékaként.²⁵³ A madaras kompozíciókat tartja a legrégebbi hagyatékunknak, s az északra szorított osztyákoknál valóban megtaláljuk alapvető jelként a jellegzetes, geometrikus formájú madarat is. Kultúránk összeér, de nem a mostani állapotában, hanem abban az időben, mikor még népeink a puszták lakói voltak. „A nomád életmód maradványait főként a magyar népi kultúrában, valamint a nyelvokon obi-ugorok körében tanulmányozták. A közös szókészlet (többek között a lovat és a nyeret jelentő szavak) és a magyarok dél-oroszországi tartózkodásáról szóló történelmi tények azt bizonyítják, hogy a történelem folyamán a finnugorság ugor ága sztyeppei nomád életmódot folytatott.”²⁵⁴ Éppen a sztyeppei hagyományok miatt felül kellene már bírálni pl. a vogulok kultúrájának finn-ugorságát éppúgy, mint a miénket is, hasonlóan a nomádság fogalmához. Nem is beszélve az „átvételek”, a hatások elemzéséről akkor, amikor a legnagyobb tömbben a magyarok maradtak meg (akiket különben sohasem finneknak, hanem rendre türköknek neveznek a korabeli hiteles források). Az átadás-átvétel kapcsán pedig a nagyobb tömb, így a magyarok kulturális hatását lehetne megtalálni, ill. vizsgálni a kisebb, a leszakadt népekre, s nem fordítva. (A genetika majd bizonyítja is hovatartozásunkat!)

2.b. Madarak rácsban - osztyák női hímzett viseleten

(Valonen-Rácz, 1978. ny.)

²⁵³ Lükő Gábor: A magyar hímzőművészet eredete és története. Néprajzi Értesítő, 1939. 14-35. 310-447.

²⁵⁴ Niilo Valonen-Rácz István: A finnugor népek népművészete. Budapest-Helsinki 1998. 14

A finnugorokról újabban megjelent albumokban viszontlátjuk a már Lükő Gábor által bemutatott madarakat, de nem csak osztják női ruhák hímzéseiként (fenn), hanem Rácz István fotóján egy-egy vogul kendőn is. A kék-bordó-sárga gyapjúfonallal hímzett textilek egyike csillagos, a másik madaras, olyan hullámból kiírt rácspan, mint amit mi vízfolyásnak nevezünk.

Lükő G. közölte kézelőn is még magában áll e hullámvonal, mint a magyarság hímzésein is, ahol rácossá zsúfolt elrendezést soha nem alkot a madaras minta, mint az idézett osztják női viseleten. (Hiszen tartalmilag a rác „megöli” a madarak szabad röptét, vagy épp a vonulását.) E viselet kabátjának „szárnyain a díszítmények keresztirányú elhelyezése, valamint a keskeny prémszegély mellesleg tatár eredetre utal”- mondja a szakkönyv is. A kendőkről pedig közli: „Vogul hímzett kendők (XIX. sz. vége)... áldozati helyekről származnak, áldozati ajándékokként szent fákra kötve vagy az áldozati sörösedényre borítva használták őket. Eredetileg női fejkendők lehettek. (Nemzeti Múzeum, Helsinki)”²⁵⁵

3. Osztják női ingek kézelőjén a páros madarak hulláma (Lükő G. 1939. nyomán)

A XIX. század végéig tehát ezek a népek is megőrizték pl. a csillag-madár jel szakrális hátterét, mint mi is a gömöri halottas lepedőkön (s néha szintén fejkendőkön). De ha a voguloknál elfogadjuk a jel szakrális alkalmasságát, nálunk miért lenne kétséges a tudatos használata, amikor nálunk méginkább csak szakrális leplekre hímezve használták (s másüvé nem is)?! Annál is inkább, mert ezeket a lepedőket, amikor az ágyat felsátorozták vele, a gonosz elleni védelmül szolgáltak. A palócok központi területein pedig ezeket az ágyakat, amiben a szülés után a csecsemő és az anya együtt feküdt „Boldogasszony ágyának” is nevezték. Kapros Márta a Karancs vidékéről olyan emlékeket közöl, miszerint: „a gyermekágyas először kötött rítusszöveg mellett feküdt be a lepedő mögé. A bába megkérdezte: Hová mégy? A Boldogasszony ágyába – volt a válasz. Egyesek tudnak arról, hogy ezt háromszor kellett megismételni. (Litke, Ipolytarnóc, Karancslapujtó)”²⁵⁶ Szó szerint ugyanígy írja le Kálmány Lajos (száz évvel előbb), csak hogy Szeged környékéről, az ősi Földanya, Boldogasszony kultuszunkat kutatva!²⁵⁷ (A talán köztudott, hogy a palócoknál a ház mestergerendájának fő tartóoszlopát is „Bódoganyának” vagy „sásfának” nevezték – a magyarság eredetmítoszával, a szakrális anyasággal és a Turullal, a madár szerepével érdekes mód egyezően!)

Ugyan most a vogulokkal és osztjakkal példálózunk, de ez nem azt jelenti, hogy tőlük kell eredeztetnünk a gömörben is látott madarainkat. Hanem jelenti: feltételezzük, hogy valóban ilyen történelmi mélységben megőrizték ők is, mi is a még régebbi közös gyökereket - hasonló formákkal a hasonló hitvilágot. Elmondhatjuk (Lükő további példái nyomán) ezt a permi népekről is, tehát az Uralon innen és túlról is, azonban meg kell vizsgálnunk, hogy e népek kultúrája milyen hatás alatt őrizte tovább az elválás előtti (közös) elemeket? Az idézett könyv a történelmükről leírja, hogy a VIII. századtól emlegetett „osztjások és a vogulok a történelmük kezdeti szakaszaiban közeli kapcsolatban álltak nem csak a nyugati szomszédaikkal, a permiekkal... hanem délnyugati és nyugati irányban a török-tatár népekkel is.” A permi népek pedig a volgai finnugorokkal egyetemben „az őstörténet homályából léptek elő vallási vezetőikkel és fejedelmeikkel az élen. A VII. században a bolgár-török állam és kereskedelem hatókörébe kerültek, 1240-1552 között pedig a tatár kánság alattvalói lettek, pogány hitüket azonban mindvégig megtartották.” Már mint az orosz uralom alatt a „törökös” hatást. Erre az 57. ábrán a mezei-cseremiszeiktől látott menyasszonykendő teke-türkmén szőnyegekre emlékeztető mintája mellett további bizonyítékul idézhetnénk a Rácz István fotói kö-

²⁵⁵ Niilo Valonen-Rácz István: A finnugor népek népművészete. Budapest-Helsinki 1998. 15. kép

²⁵⁶ Kapros Márta: Születés. In: Palócok IV. szerk.: Bakó F. Eger, 1989. 42.

²⁵⁷ Kálmány Lajos: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből XII. kötet Bp 1885

zül a mellette lévő mordvin völegényt is, akinek övéen ősi, kétfejű lovas vas fésűk csüngenek, hasonlóak a mi hortobágyi lószerszámaink „kétfejű” griffes csatjaihoz. „A szembeforduló lófejfel díszített végű fésűket mindig párosával kötötték az övre, a lányok hasonló fésűje a mellcsatról függött alá. ... A XIX. században még élő népművészeti hagyományok közül a legrégebbieket minden bizonynyal a késő vaskorból származtathatjuk: ilyen például a... mordvin fémfésűk két lófejes díszítése. ... A mordvin hátsókötény (i.m.77.kép) amelynek megfelelőit megtaláljuk a Balkánon, bronzkori hagyományt őriz, amint ezt a Kárpát-medencében talált agyagfigurák bizonyítják.”²⁵⁸

A déli finnugorok tárgyai (mint hitviláguk), de sorsuk, talán eredetük is sokban hasonlít a miénkrekre, holott a IX. századtól végleg elszakadtunk tőlük. Nem úgy (ők és mi is) a török-tatár népektől, akik nálunk is a keleti, közép- és dél-ázsiai kapcsolatokat is jelentették egészen a középkorig. A türk kölcsönhatás vizsgálatát a közös elemekben így nem kerülhetjük meg, különösen akkor, amikor a gömöri honfoglaló törzseket is törökösnek ítélik a történezeink is.

„Az a hímzés, amelynek egyik ismertetőjele a két egymással szemben álló, szárnyával lefelé ábrázolt madár motívuma, Egyiptomból indult ki...” - írja a vogul kendő kapcsán a finn szerző. Ha az eredeztetés kérdésében nem is foglalunk állást, hiszen az idézett tanulmány sem támasztja alá állítását, a folytatás akkor is megszívlelendő: „A hímzést kezdeti formájában először a tatárok közvetítették az obi-ugorokhoz – erre utalnak a tatár jövevényszavak (kivarnni, öltetni, hímezni, hímzés)”²⁵⁹ Egyiptom felől pedig a „tatárok” nyilván nem Európán, Olaszországon, Németországon át közvetítették az Uralhoz, és azon túl is a jeleket. Erre utal az a részlet-forma is, amit ha jól megnézzük a vogul madarakat, csak akkor láthatunk: nem csak a közöttük lévő életfán (amit Lükő totemnek tart – s Gömörben ez a kelyheseken is visszaigazolódik) láthatunk még kis kunkori-vonalakat is, hanem a madarak körvonalát kísérően is! A voguloknál nem mondhatjuk, hogy „barokkos” a hatás... Lükő Gábor írja, hogy e vonalakat (mint csiga-vonalat is, vagy „Almási a dupla kacskaringót a kirgiz applikációs munkákon kosszarv utánzatának tartotta”) Viski és Palotay is jellegzetesen törökösnek tartja, egyéb összetételben (mint svasztika), de a türkmén „göl”-ként és a mongolok nemzetiségi jeleként: a „tamga” felépítésében, s a kisázsiai népek szőnyegein is rendre megfigyelhetőek. Geometrikus formájában kétségkívül a voguloknál is jellegadó, de a mi gyimesi csángóinknál nem?²⁶⁰ Vagy éppen a látott gömöri szőlős rece-betéten! Nálunk viszont ívesen is jelen vannak a hímzéseken e kacsok, mint ahogy a kos-szarvakat, svasztikákat mai palóc hímezőjásaink mintáinak másaként²⁶¹ üzbég jurtaról, s a Pamírból kirgiz jurta-ajtó nemez szőnyegeiről is idézhetjük.²⁶² (Ahol azt is megtudhatjuk, hogy a türkmén ajtó-, kapu-díszítő szőnyeg-keret neve: „**kapunuk**”, ami számunkra is megérthető.)

A türk népeknél (Anatóliában is) a madár megtalálható a csomózott szőnyegeken, sőt a Kaukázusban is ugyanúgy. Anatóliától Turánig, Iránig és Belső-Ázsiáig „a türkmén törzseknél legtöbbször madarak és növények stilizált rajzát láthatjuk a gölökben. A madarak ábrázolása természetes, mivel a legtöbb türkmén törzs oltalmazó állata valamilyen ragadozó madár volt. Ezeket az érdekes és egymástól teljesen különböző törzsi mintázatokat ma is minden türkmén, de kiváltképp a szőnyegtakácsok jól meg tudják egymástól különböztetni.”²⁶³

Lükő feltételezése tehát jogos, hogy lehetséges: totemisztikus e madár az ugoroknál, és ugyanígy nálunk is, amennyiben vezető lelket lát a mi népünk is benne. (lásd a Turul madarat) A vogulok még „a körkörös és ágas motívumoknak is – talán a tamgák, a totemisztikus elképzelések és hagyományaik hatására - környezetük állatneveit adták”, mondja a finn szerző, feltételezve a kapcsolatot a mongolok (hunok) felé is. Az Altajtól tehát a Kárpát-medencéig húzódik e formakincs útja a sztyeppe népek vándorlásának területén, amit ma már leginkább a mongolok és a türk népek lagnak, de mi is megjártunk.

²⁵⁸ Niilo Valonen-Rác István: A finnugor népek népművészete. Budapest-Helsinki, 1978. 9.

²⁵⁹ Niilo Valonen-Rác István: A finnugor népek népművészete. Budapest-Helsinki 1978. 21.

²⁶⁰ Vákár Katalin: A gyimesi fonákján varrott. Csíkszereda, 1998.

²⁶¹ Makoldi Sándorné: Másfél-ezredéves tojásírás a Tisza-mentén. In: Élő táj II. szerk.: Buka László, Debrecen, 2002.

²⁶² Erdélyi István: Az 1956-os pamíri expedíció néprajzi tanulságai. Ethnographia 1962.

²⁶³ Gombos Károly: Régi türkmén szőnyegek. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1975. 8.

4. *Türkmén szőnyeg törzsi gölje - minden negyedben egy magányos madár-, vagy „csillag-lábbal”, úgy, mint egyes gömöri madarasokon (s a kör közepén pedig a 4 irányú Kos-szarv együttes)*

Anatólia őskorának titokzatos népénél, a hettitáknál is megtaláljuk – az írásjelek között - koronás madarunk előképét, méghozzá ugyanabban a pózban. A hangzókká töredezett képírás e fázisában a madár még teljes pompájában, s ebben a formában szerepel i.e. 2000 táján, mint a tárgyalt madarunk. Ezeket a hettita hieroglifákat Pap Gábor a népművészetünk (a hortobágyi karkásosorok berakott képjeleinek) olvasatakor is használja, összehasonlításul.²⁶⁴

5-6. *Hettita írásjelek koronás madara*

(C.W. Ceram nyomán)

²⁶⁴ Pap Gábor: Beszédes jelek Isten ostorán. in: Mag hó alatt – télutón. (Püski) Budapest, 2003. 227.

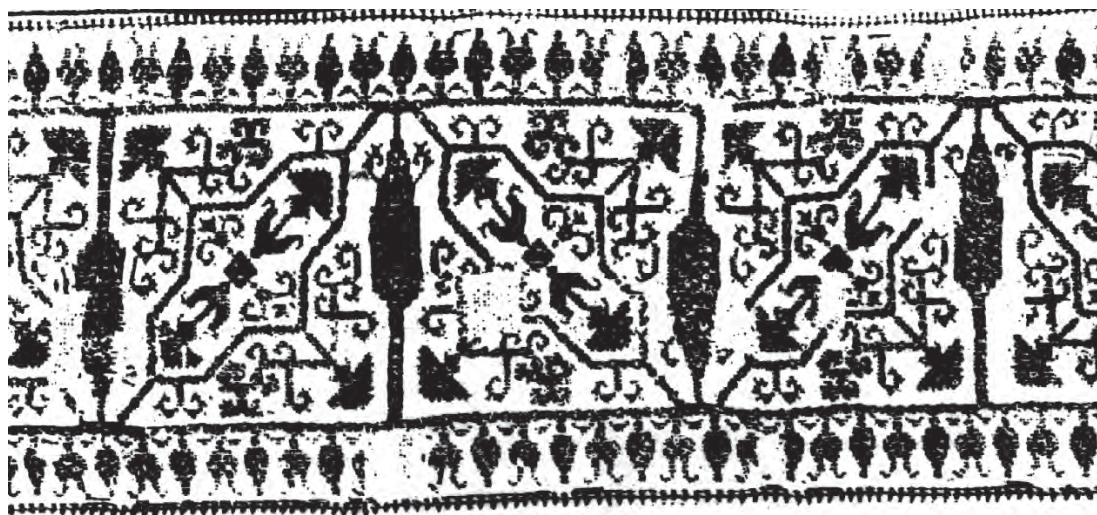
A Kaukázus környéke is eljövételünk óta foglalkoztatja krónikáinkat, ahogy „Szkítiából kijövének”. A népünknek a magyar halottas lepedőkön megőrzött madara csak egyik bizonyítéka annak, hogy ott rokon kultúrákkal voltunk körülveve, mert mint a turáni, s a kazak pusztákon, a kaukázusi szőnyegeken is megvan külön is, különböző formákhoz kapcsoltnak is, a madár fejét ékesítően is a „kos-szarv”. A VIII. századtól követhető (finn-) ugor madár és a jellegzetesen türknek tartott (kacs, kosszarv) elemek együttese, a kaukázusi példákön át a magyaroknál van tehát együtt a gömörri madarakban, ami arra mutat, hogy a megőrzött rendszer nálunk a legteljesebb. (Ék-es jelrendszer esetleg időben visszafelé tovább is vezethetne, ha pl. a fej és a két szarv 3 háromszögét együtt olvasnánk. Elgondolkodnánk, hogy a hettitáknál a három ék = az ország jele, mint a mi címerünkben is a hármás halom.) Formailag a felvidéki madár átírása mindkét származási vonalat együtt viszi tovább, technikailag azonban „egyedi az úrihímzések között”, s a nálunk meglévő háttér-alakítás („Eurázsiaiban”) sem fordul másutt elő.

Színben, anyagban és öltésmódban mégis inkábbba török hagyományhoz húz, mint az un. úrihímzésről már megállapították. A ma még az isztambuli bazárban is fellelhető török hímzések kétségtelenül mutatják, hogy a mi selyem-hímzéseink geometrikusabb, s a szabad rajzú változata (az úrihímzés) egyaránt a törökökéhez áll legközelebb, s az oszmán anyaggal mutat legtöbb rokonságot.²⁶⁵ Az oszmán időknél tovább azonban nem igen kutatott az irodalom, holott a származási vonal e népnél is Ázsiába nyúlik vissza, mint már bevezetőben láttuk a szeldzsuk törökök Turán környéki eredeztetését, a Kaukázust délről megkerülő útvonalon.

7.

A török hímzések oszmánt megelőző, ősi, szeldzsuknak tartott geometrikus rétegben főként a kendők, fátylak, de leplek-lepedők szélét a folytonos zeg-zug vonalszerkezettel, geometrikusan díszítették. (Mint ami a vogulban is, nálunk is általános.) Egyes ilyen török darabokat a magyar múzeumok is őriznek: Lengyel Györgyi közli egy XVII. század végére datált „törökös lepedőszél” szálszámolásos képét színes selyemmel, csipkével ellátva.²⁶⁶ Palotay Gertrúd töröknek azonosítja (a piros, zöld, kék, csontszín, barna selyemmel hímzett) hasonmását Csengeren.²⁶⁷ (8. ábra)

8. Csengeri úrasztali kendő

török lepedővég

²⁶⁵ Bizonyítását Palotay Gertrúd, 1940. végezte el

²⁶⁶ Lengyel Györgyi: Keresztszemes kézimunkák. Budapest, 1981. 90.

²⁶⁷ Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Magyar történeli Múzeum, Budapest, 1940. 35.

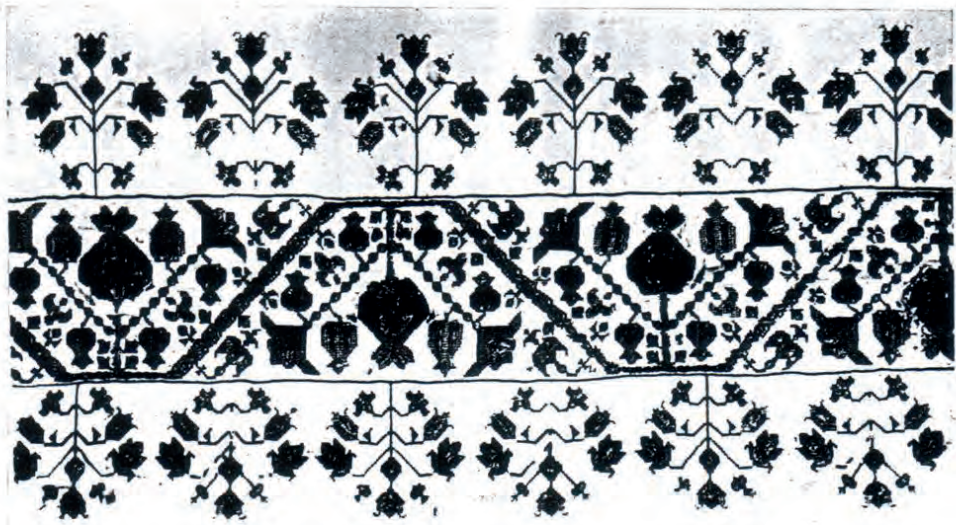
Az ilyen szálszámolásos darabok ritkák az oszmán-török rétegben, az oszmán korban, mint a mi úrihímzéseink között is. Párhuzamosan azonban a népi darabokon általános nálunk! Az egyik kivétel a gömöri Ragály 1683-ból keltezett úrasztali terítője (12. ára), amely színes selyemhímzése miatt úrihímzésnek minősül, de mégis szálszámolásos, mint a népi munkák. Palotay amikor összehasonlítja az úri hímzést a korabeli oszmán-török hímzéssel, akkor derül ki, hogy a tulajdonképpeni hasonlóság a selyemhímzésű, több színű, virágos kendőkön talátható, ami magyar oldalon az úrihímzésre, török oldalon az oszmánra jellemző a hódoltság korában. Az „átvétel” kérdése tehát ezek között eldöntendő. Az említett ragályi terítő elrendezése, motívumai, színei stb. olyanok, mint az oszmán kendőké, de hímzés-technikája nem – s nem azonos a magyar úri hímzéseivel sem, így látnivalóan más hagyományt is hordoz. De nem is teljesen a keresztszemes, népi kategória, mert akkor a szakirodalom szerint egyszínű piros, vagy még kék színű lenne. Tehát együtt található meg benne minden ismérv, ami csak a magyar nemzeti hagyományban van benne.

Borulnak a kategóriák akkor is, ha az archaikus **madaras** lepedőinket akarjuk besorolni, mert ugyan színesek, selymesek, mint a mi un. úrihímzésünk, de mégsem „oszmánosak”, mert a keretük, de jelkészletük is olyan geometrikus, mint a törökök ősbib rétegében, a szeldzsukban találunk csak meg, vagy a voguloknál, akikhez a hímzés a „türkök” (tatárok) közvetítésével került (bár ott meg nem többszínű). Úrinak a selyem miatt, de népinek az öltés miatt nevezik? Kérdéses azonban, hogy az említett, korai gömöri kendőn lévő név is (Diennes Katalin) egyáltalán úri, kismemesi, vagy paraszti-e? Mert a gömöri halottas lepedőket ma a népi kategóriába soroljuk és a parasztság körében találjuk fel, pedig ezek is selyemmel, tömő-laposöltéssel hímzettek és igen finom és főként néha igen színes munkák. Egy ponton egyeztethetőek a kategóriák: akkor igazak, ha a népit és az úrit nem választjuk el, mint valószínűleg hajdan sem tették a kultúránkban! Bár ezen egységes nemzeti művészetünket mára a nép őrizte meg, de valószínűleg még abból a korból, amikor érintkeztünk északra az ugorokkal, délen a szeldzsukokkal is, s a Kaukázust érintve elindultunk mai hazánk felé.

Mert a török hímzések jellegzetességeit kibontva Palotay idézett művében arról is ír, hogy a gömöri **csillagos-életfás, kígyós** elrendezéshez hasonló török lepedők (9.) „minta szempontjából merően eltérnek” az eddigi törököktől, nálunk viszont gyakoriak. A rokonait a Lükő által is tárgyalt vogul hímzéseken is megtalálni, de ugyanúgy a kisázsiai-kaukázusi szőnyegek szegélyén. Mi sohasem készítettünk (vagy nem tudunk róla) csomózott szőnyeget, mégis a magyarságnál ez a minta lényegesen több hímzésen szerepel, mint állítólag a törököknél. „Míg perzsa és kaukázusi hímzések között gyakran akad olyan terítő, mely mintázatában szőnyegekre hasonlít, a török hímzések között igen ritkák az e nagyhírű és nagymúltú testvérművészetre való visszaemlékezések.”²⁶⁸ A keleti szőnyegetek tehát alig követik a tárgyalt török (oszmán-kori) hímzések, viszont a magyarok igen. Nálunk a „visszaemlékezés” ezen utalása a gömöri madaras sor, még inkább a hullámban kelyhes és csillagos-életfás mintákban megmaradt. De, hogy megvolt valaha a törököknél is, azt a következő példán a jellegzetes ciprus alakja jelzi, ami megjelenik a hullámban, s váltakozva gránátalmák „fái”, a szőnyegeken meg a „kehely-virágok”,

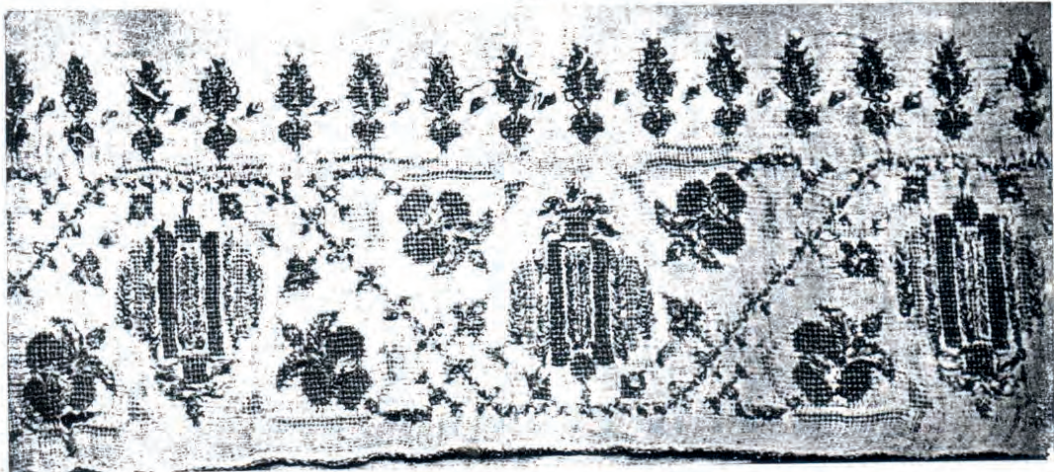
A 8. képen is „a ciprusok közötti négyszögletes mezőkben igen régi – még az oszmánok előtti korban használatos, a szeldzsuk művészet stílárís bélyegeit mutató – mértanias szalagminta nyomait találjuk”- írja Palotay. Fafaragáson, csempéken e zeg-zug vonal tovább élt, de a kézimunkákon ritka a törököknél – nem úgy nálunk. A régi szeldzsuk időkhez talán mi még jobban kapcsolódunk - kivéve a hódoltság korát idéző úri hímzéseket a tárgyalt török hímzés-korszakkal – hiszen a gömöri anyagban együtt található az említett szeldzsuk és oszmán jelleg is, mi szervesen összekapcsolva őriztük a később ott specializálódott korok elemeit. (A szeldzsuk török törzs szintén Bokhara környékéről indult világhódító útjára, a X. században felvéve az iszlám vallást. Hamarosan leigázta Turánt és Iránt, majd egész Szíriát és Kis-Ázsia nagy részét. Melik sah, a „tudományok kedvelője” (1072-92) az Égei-tengertől az Indusig, s a Perzsa öbölíig terjesztette ki hatalmát. Halála után a birodalom szétesett, ami maradt, azt a XIII. században az oszmán törökök semmisítették meg, vagy olvasztották be.)

²⁶⁸ Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Budapest, 1940. 39.o.

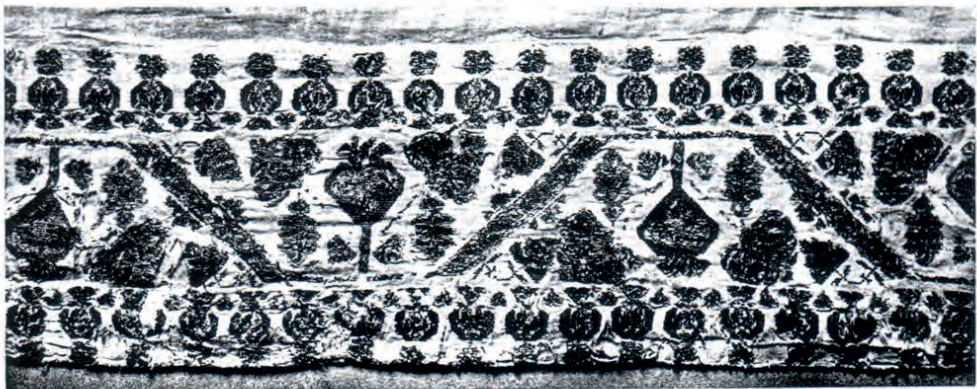

7. Magyar nyelvű kézikönyv az életről

140

141

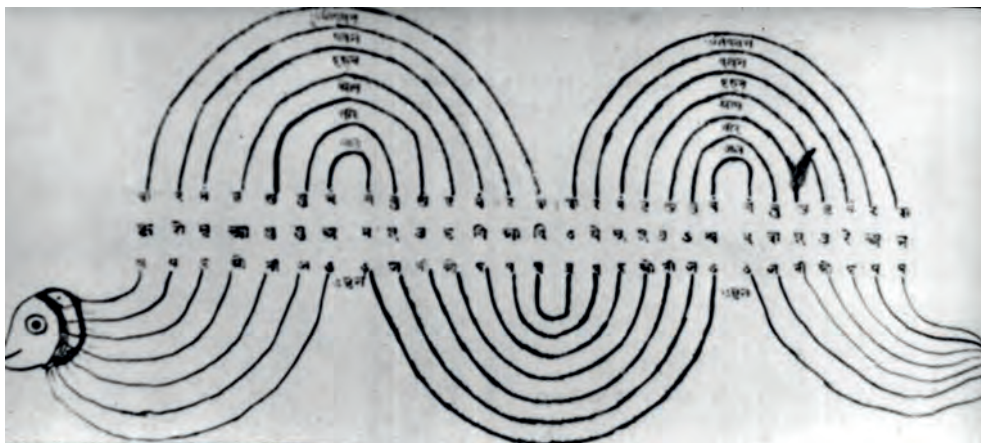
142

9. 1. Szálszámolásos magyar minta 1702-ből (a hullámban gránátalmás életrfával)
2-3. Szálszámolásos török minta Kolozsvárról és Sümegről (Palotay 1940. ny.)

A templomi kendők között, mint említettük, sok török darab van nálunk (nyilván másodlagos felhasználásban), főleg keszkenők és egyéb kendők. Az előbbi hímzést (9.2.) is kendőszerűnek tartja Palotay, mert nem csak kompozícióját, de csikként való alkalmazását is szokatlanak ítéli az osz-

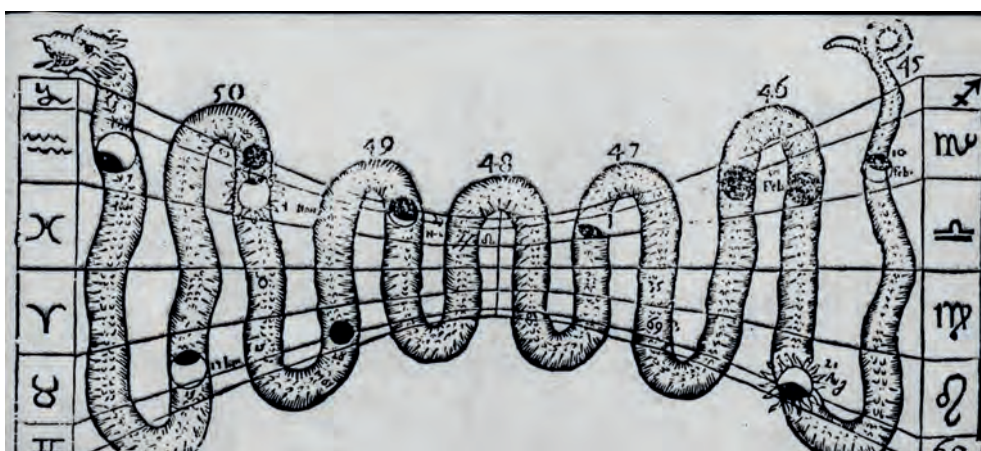
mán anyagban. Méretét nem közli, de én mégis lepedőszélnek gondolom (mint a hasonló, szeldzsukosnak tartott törököket is a 9.3 ábrán és a magyarokat a 9.1 ábrán is) éppen csík-minta kompozíciójuk miatt.

A **hullám-kígyóval** már a legelején is foglalkozva megállapítottuk, hogy a halottas lepedőkön is inkább az idő folyamatát érzékeltetik, vagy mint az élet folyásához kapcsolódó víz-, vagy kozmikus energia-hullámok. (Élőlény formában: kígyók, sárkányok.)

10. Az idő kígyója (tantrikus ábra)

India

11. A jezsuita Athanasius Kircher alkimista rajza, az idő és a Zodiákus jelzésével. XVII.sz.

Az idő kígyója (Indiában) és Európában is (a keresztény Jezsuiták szemében is) a kozmosz, a Zodiákushoz és a bolygók állásához kötődnek. Textileinken sem másképp jelennek meg, mint a kozmikus törvények életünkre alkalmazott periódusaiként. Ez az S görbe a Nap útja is, hiszen fordulóin, csomópontjain (egy vízszintes, nap-éjegyenlőségi horizont mentén) mindig utalás-szerűen megszaktították.. (A 13. ábrán ez konkrétan S, a 14-en viszont **svasztika**, azaz Nap jelöléssel!)

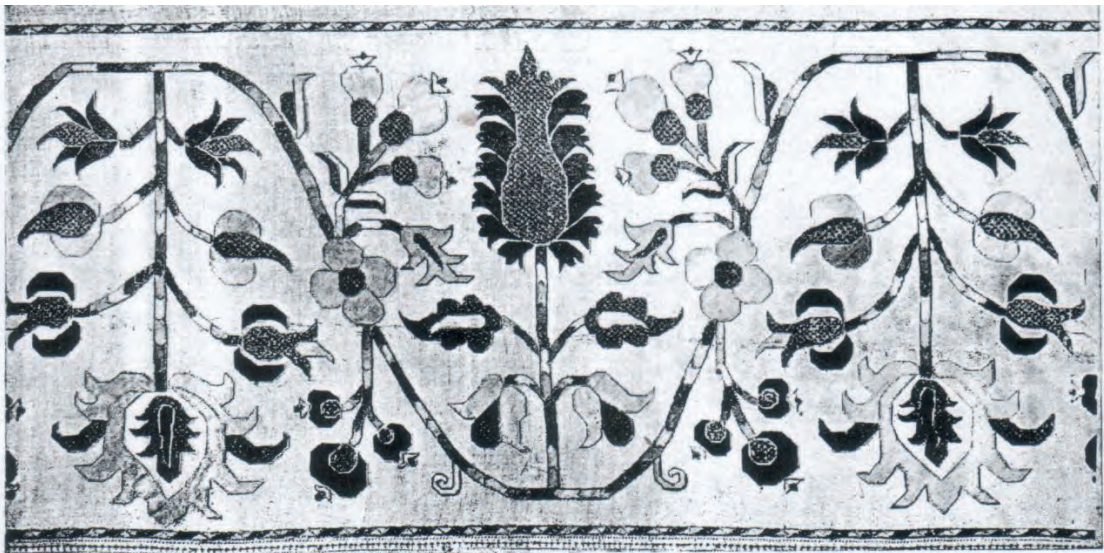
12. Beregi sárkányos

13. Orosházi szőrhímezés pontozott hullámának fordulóján S jellel (Domanovszky 1981.)

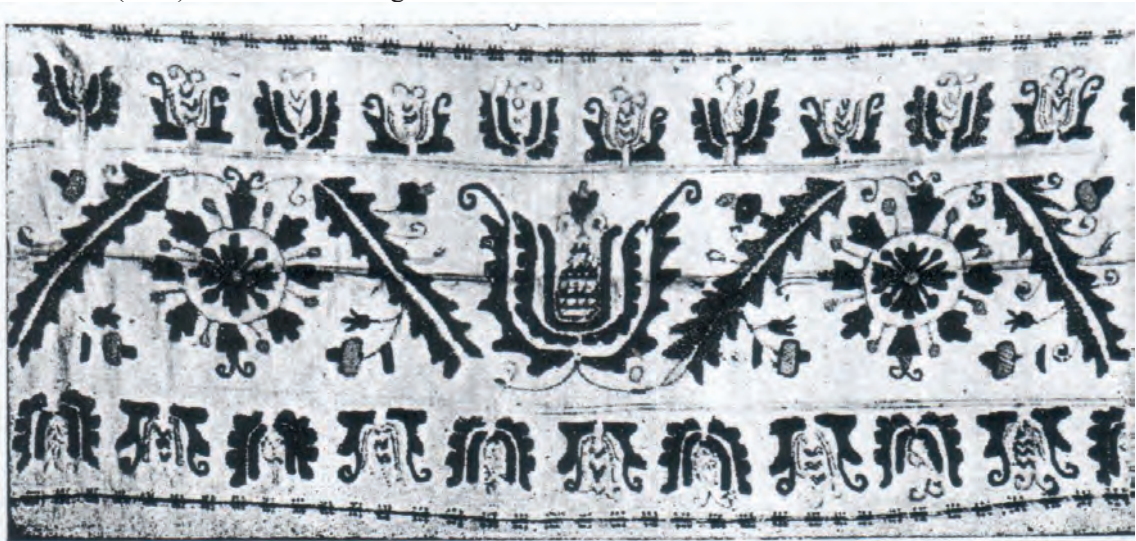
14. Keleti szőnyeg hullám-szegélyének fordulóján: S helyett svasztikával (Nap-jellel)

15. A hullámban a fordulón 4 szirmú rozetta is a Nap jele (Erdélyi lepedőszél, Palotay ny)

A hullámban a **virágok** felülnézeti képe, ha sugárzó kör, akkor a Nap jelképe. Ez általában rózsza, ezért rozettaként, „rózsza-ablakként” a fény sugárzását, a Napot is jelöli, mint karjaival a svasztika is. A teljes körben sugárzó rozetták egy szeletét, ami csak egy kör-cikkely irányba terjeszti a sugarait – szegfűnek célszerű ábrázolni a virágos mintán. Ez is igen gyakran előforduló elem a törököknél, de ugyanúgy nálunk is.

Oldalnézetből is ábrázolható még több karakteres virág, leggyakrabban a tulipán. Kelyhe ilyenkor alkalmas jele a befogadásnak, de a zártság, illetve a kinyílás folyamata is érzékeltethető vele. Egy olyan folyamat, mely fázisokat jelölhet. (A sugárzó rozetta már kiteljesedett, felülnézeti teljes pompájában statikus – de a mozgásának a folyamatát érzékelteti a hozzá kapcsolt hullám, szár, levél.) A tulipán divatját a törökök terjesztették el Európában (Hollandiában is), amit az ázsiai pusztákról hoztak magukkal – mint mi is. Ott ugyanis őshonos növénye, virága a sztyeppének! Zárt állapotában: a bimbó-forma is jellemző a törökökre „török körte” néven, ami olyan, mint a száron függő füge. (Nálunk is megvan ez a minta, láttuk slingelt textilen Gömörben is.) Mint az a magokat tartalmazó gubó, amit ugyan nevezhetünk gránátalmának, de nálunk (halottas lepedőkön) inkább az (örök) álmot hozó mák-gubó.

16. a. Magyar úrihímzéses párnavég hullámában tulipán és rozetta váltakozik (Palotay G. ny)

16. b. Lánc-öltéses párnavég karakter-virágai

XX. sz.

Egy újabb magyar hímezésen (16.b.) a kompozíció fríz-szerű elrendezésben ismételteti a két alapvető virág-ábrázolást: a felülnézeti körkörös (margaréta, rózsza = rozetta), és az oldalnézetben jellemző: (nyíló) tulipán formáját. (A tulipán is jellegtelen kör felülnézetben.) A szalagonként tükrözött kompozíció („mint fenn, úgy lenn”) rámutat e virág-ábrázolási típusok lehetséges égitest mivoltára. Ugyanis a fő motívumsorok vízszintes közép-vonalán a Kos-jelén „ül” (a kozmikus tavaszpont csillagászati jele, mely a Nap-pályája vegetációs, s így az évkör kezdete) mindegyik „virág”. Sőt: mindegyik azonos nagyságú virág-fej is e jelben ér fel a fríz tetejére („az égig”) – mintegy szárnyakat adva a körnek, s a nyílás irányát mutatva a tulipánnak. Ahogy a régi úrhímezésen a hullámban váltakozik e két forma (fenn és lenn, a nappal és éjszaka periodicitását kifejezve), úgy itt horizontálisan alkotnak végtelen sorozatot, mint az egymást követő nappal és éjszaka két nagy égitest, világítója: a Nap és a Hold. A körkörösen sugárzó, „szárnyas” Nap stabilan tartott (az ókortól ismert) formában: felülnézeti virágként, a Hold pedig nyíló = tehát változó (változtatható) oldalnézetében (fejlődő) tulipánként. Ők ketten adják a fényt a földi növények (a külső bokorsor) hármás-ágú életfáinak. Illetve csak a körkörös (Nap) formához kapcsolódik kívül leveles növény, hiszen a napfény élteti a növényeket (és a Holdat is az változtatja) – de az a párnán 4-szer, $3 \times 4 = 12$ ággal (ami a teljes év hónapjainak számát is kiadja). A Hold változása pedig köztudomásúan összefügg a vizek járásával, az élet-ciklusok periódusaival – és nem csak a növényeknél. Tehát egyetemes törvényeket üzennek ezek a virágos kompozíciók is – minden időben, nem csak a reneszánszban! Ha nem hinnénk ebben mégsem, akkor láthatjuk a következőkben az egyetemesebben elfogadott „kozmiikus” kompozíciókban: a központból kiperdülő svasztika (Nap-jelkép, vagy Galaxis) formákban.

Az a következtetés, hogy talán mindegy, hogy növényi (virágok), vagy figurális (állatok) formájában fogalmazzuk meg e fontos természeti törvényeket a textileken (vagy bármely más anyagban) a népművészetben, arra mutat, hogy megtehetjük. Az átlényegített formák, tipikus kompozíciók mindkét esetben kifejezhetik az égitestek jellemző tulajdonságait is. Bár a növényi növekedés inkább a folyamatok modellezésére alkalmasabb, míg az állatok a stabil, kifejtett állapot kifejezésére. Az a tény, hogy a bemutatott halottas lepedőkön sorakozó madarak is profilból ábrázolódnak, azt is sugallja, hogy a Holddal lehetnek kapcsolatban. S valóban: a hitvilágunkban a holtak lelke a Holddal van kapcsolatban (nyelvünkben is egybehangzik a Hold = holt), ugyanúgy, mint a hitvilágbeli „lélekmadarak”, melyek az elhalt lelkét kísérik az égi honba.

Nem feltétlenül kell figurálisan (ember-ábrázolással) elmesélni a történeteket – ezt mutatja a népművészet. Mert a figurális csak konkretizálja, egyedivé teszi a mondanivalót (ez persze természetes az un. konkrét, pl. bibliai témákkal kapcsolatban), de a különböző, ismert jellemzőkkel rendelkező növények (állatok) is tudnak különböző egyetemes jelzéseket közvetíteni. Kialakulhatnak belőlük elvontabb formák (jelek), jellemző kompozíciók – amik mind beszédesek lehetnek. Az elemzéseknél tehát minden elem környezetét, a kompozícióban elfoglalt helyét, számosságát is érdemes figyelembe venni – és nem csak a stílus, technika, az esetleges feliratok alapján értékelni. Tehát a tartalom a fontos – mert tanulságokkal ez szolgál az életünkről. Kialakulhatnak ugyan területi jellegzetességek, különbségek is, de az emberi tartalom az egész földön egyetemes – mint a kozmikus törvények is körülöttünk. De a hasonló gondolkodás megmutathatja a kulturális összefüggéseket, rokonságot is - anyagtól, technikától, időhatártól függetlenül.

Ha őseink a vizuális jelképekkel (képírással) akartak nekünk üzenni, hogy az életünket egyre jobban szervezhessük - és nem csak az öncélú, mechanikus díszítgetésre használták a jeleket (amit azért észrevehetünk), - akkor kötelességünk ezen üzeneteket megfejteni, és komolyan venni!

111

112

113

114

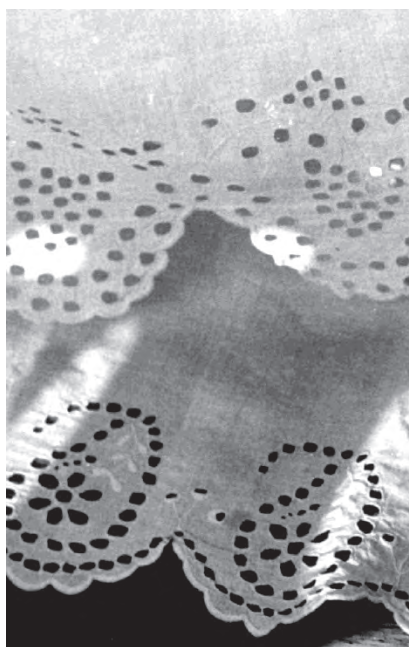
115

116

17. Palotay Gertrud (1940.) által gigyűjtött virágos svasztika-jelek úríhmzésekről (111. Vajdakamarás, Kolozs m., 112. Szilágysomlyó, Szilágý m., 113. Küküllővár, Kisküküllő m., 114. Magyarkirályfalva, Kisküküllő m., 115. Sepsiszentgyörgy, Háromszék m., 116. Vajdakamarás, Kolozs

„A termékenységet jelképező sokmagvú **gránátalma** is Kisásziában és a Kaukázusban honos, s nem Itáliából került ez a minta Keletre”- írja a szőnyegszakértő Gombos Károly. Gubós-bimbós, ill. gránátalmásokat, kelyhes-életfásokat igen, de madarasokat nem láttam még török hullám-csíkos lepedőszélen (csak vastag, skófiomos hímzésű terítőn és kaukázusi csomózott szőnyegeken). De az biztos, hogy ők is sátoros ágy leplezésére használták a finom, hímzett lepedő-gyolcsokat Garian Tep környékén (a szíriai határnál), ha fiú gyermek született.²⁶⁹ S nem csak ők: „Közép-Ázsiában a nagyobb méretű hímzéseket szuzainak hívják (tadzsikul). Ezekkel a nagy, hímzett terítőkkal takarták le a fiatal házások ágját... A mintázat a paradicsomi virágoskert földézése a sivatagos, kietlen táj ellentéte. ... A tadzsik és üzbégek a leánya születése utáni években elkezdi a kelengye készítését, mert egy nagyobb (pl. 225x335 cm-es) szuzani kihímzése másfél évet vesz igénybe. Az ottani szokások szerint a kelengyébe legalább két szuzanit kell adni.”²⁷⁰ (A szerző közöl egy Közép-Ázsiából a magyar Iparművészeti Múzeumba került XIX. századi, virágos példányt.)

18. A 29. ábra keleti szőnyegén lévő, és itt, gömői slingelésen lévő „török körte” gumója-bimbója, a magyar úrhímzés bokrán (Hunyad megyében) is török hatás?

Palotay a szintén jellegzetesen „török” cakkos **levelekről** beszélve, ami nálunk a gömői lepedőszélen is (16. a.) a hullámra, virágokra is (18.) ráíródik, még tovább megy, azt is elmondja E. Herzfeld nyomán²⁷¹: „Anélkül, hogy ezen díszítmények eredeztetésével, s századokon át megtett vándorútjával ehelyütt foglalkoznánk, csak rá szeretnék mutatni arra, hogy már szasszanida ezüstmunkákon is szerepelnek olyan száraz, amelyek egyszersmind fogazott szélű levelek is, s ami tudományos megállapítás szerint **szasszanida** jellegzetesség.”²⁷² A palóc, de általában is a magyar²⁷³ hímzéseknek is egyik alapeleme. De anatóliai csomózott szőnyegek szélén is gyakorta együtt szerepel a hullám-indás elemekkel.(72.b.) E hullám csomópontján más szőnyegen svasztikát, vagy S-t láttunk előbb, ami bizonyítja, hogy e hullámpálya kozmikus értelmű lehetett, ha megma-

²⁶⁹ a: Gerek Edit, 2002.

²⁷⁰ Gombos Károly: Régi keleti hímzések Rodosztól Bokharáig. Művészet, 1982/5. 29.

²⁷¹ Ernst Herzfeld: Der Wandschmuck der Bauten von Samarra und seine Ornamentik. Forschungen zur islamischen Kunst II. Berlin, 1923. 188.

²⁷² Palotay i.m. 1940. 50.

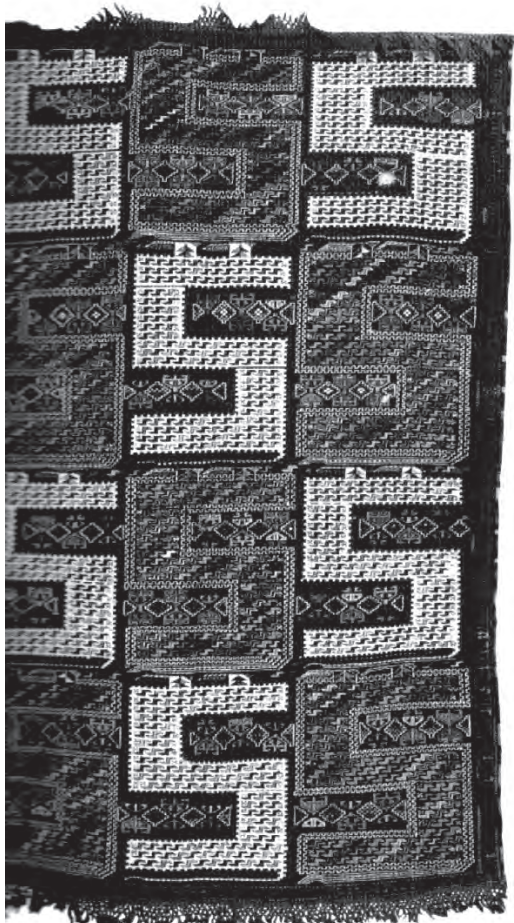
²⁷³ Fügedi Márta: Mezőkövesd és vidéke hímzései I. (Szálánvarrott vászonhímzések) Budapest, é.n.

radt – mint a mi szatmári, gömöri hímzéseinken is. Túlmutatva, de egyben rámutatva az indás-, víz-, kígyó-sárkány energiákban testesülő analógiákra is – amik néhol a leeresztett farkú madarak (alvilágbeli?) váltópárjai!

19. Leeresztett farkú madár és „koronás” kígyó váltakozik anatóliai szőnyeg göl-központjában

„A Kaszim-Usagh típusú hímzéseken a kígyó alakú mintákat sárkányoknak, kígyóknak tartják, mágikus őrző lényeknek a Kaukázusban”²⁷⁴ – akik az éltető vizek, források őrei is ott. (20.) Az örmény „sárkányokat” elnézve elgondolkodhatunk a nálunk is gyakori, pusztán S vonal értelméről is! További anatóliai szőnyegen a „sárkányok” kiáradása mellett, a 4 térfélre osztott medálban (göl) pedig együtt látjuk a „madarunkat” és a koronás kígyó („kis sárkány”) kezdeményeit. (19.)

20. Örmény sárkányos szőnyegek a Kaukázusból

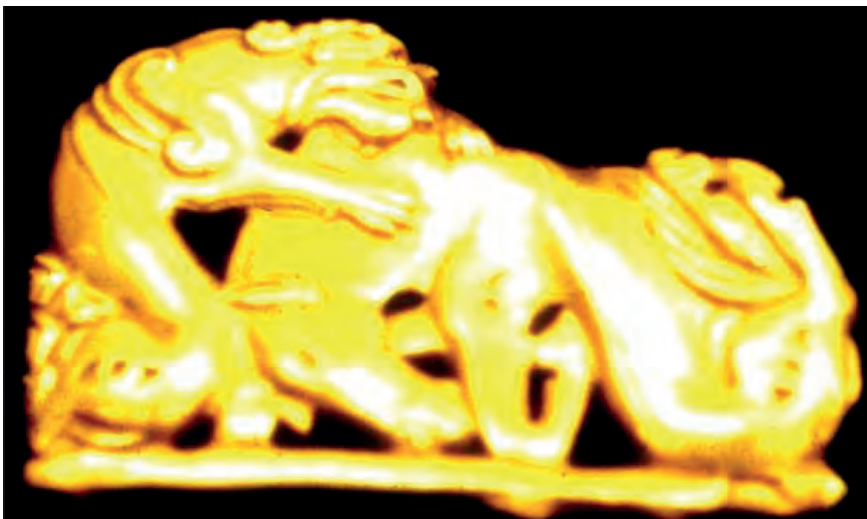
(Örmény katalógus ny.)

²⁷⁴ Gombos Károly: Régi keleti hímzések Rodosztól Bokharáig. Művészet, 1982/5. 27.

21. Szatmárban

A madarak megvannak más formában is a hímzéseken, pl. Szatmárban: párban (életfánál geometrikusan), és sorban (naturálisabban) is. Még, ha a naturálsan is, de az S indába kerülnek, s ott lesznek sor-madarak, akkor is ragaszkodnak annak jelzéséhez, hogy megcsípjék: azaz **szaka-szolják** azon a bizonyos horizont-ponton a jelzett hullám élet-folyamatát.

22. A szkítáknál

A szkítáknál már az i.e. V. századtól él ez a jelbeszéd, a temetőikben lelt, teljesen naturálisnak látszó ötvös emlékeken is, az állatküzdelmi jelenetekben. A legjellemzőbb állatuk, a felismerhető ló (keleti zodiákusban a Nyilas erő) testének (életének) S alakú jel-vonalába ott harap bele, azaz kapcsolódik be a sarvakat viselő tigris (vagy oroszlán), ahol az éves Nap-járás idején a Nap a legmagasabb ponton, azaz az Oroszlánban van – ezen a fekvő S pályán. Tettét – azaz első mancsa forgóját jel-szerűen is megjelölve S görbével – nem érthetjük félre! Mindez a Nap fémében: aranyban megformálva az életünket éltető, „bearanyozó” Nap éves járását modellezve!

Bizony, ez a 2500 év úgy telt, hogy az égietől (a kozmikus törvényektől) tettük függővé a létünket – s ezt tudatosítottuk is, örökítettük is vizuálisan...

23.Lengyel vászonhímzések indás mintái a XVII.században hasonló elveket, hitvilágot tükröznek

A lengyelekhez fűződő barátságunk (talán a szarmata kortól) azon is alapszik, hogy ők is keleti módon öltözködtek a középkorban, s finom gyolcsukon hasonló „törökös” minták szerepeltek, mint a mi úri hímzéseinken - bár török megszállás náluk nem volt. (És lengyel szőnyegnek nevezik az egyik legfinomabb, csomózott keleti szőnyeg-fajtát is...)

24. Makkos minta lett a kelyhekből kicsorduló vízből, a hullám „népi” változatán (Erdély)

Visszatérve azokra a ritka „török” és magyar darabokra, amik nem kifejezetten szabadrajzúak (mint a magyar úríhímzések, vagy az oszmánoké), inkább csak annyira geometrikusak, mint a mi gömöri archaikus lepedőink: a példák mindkét nép archaikus hagyománykészletébe tartozóak. Szögletes hullámban náluk is, nálunk is stilizált életfák állnak, de csak nálunk: még totemisztikus madár is, akárcsak az idézett osztják-vogul hímzéseken. Délről a szeldzsukok, északról a vogulok hagyománya között e minták szintézise tehát nálunk találtatik meg, s ismét itt a leggazdagabbnak a variációk, még hozzá abban az ősi stílusban megtartva, amiben még a hímzéseken nem vált el véglegesen a magyar nemzeti egység népire és úrira, egyszínűre és színesre, szálszámolásosra és laposhímzéssel tömötté. S tovább: a geometrikus és a szabad-rajzú vonal azután „arabeszkké” délen az arabokig, szögletes kéreg-, s csomó-mintává (is) északon a skandinávokig.

A centrumban, Európa közepén maradván a gömöri madaras mintát és társait nem kellett átvegyük nyugatról, de még az olasz reneszánsz mintakönyvekből sem (annak ellenére, hogy az olaszokat is érte keleti hatás), ha a madarak nyomán Egyiptomot is bekalkuláljuk a térképünkre, mint a finnek jelzik. Mert Egyiptomot is Ázsia felől érte sok alapvető hatás (a szkítáknak is voltak adófizetői), s van olyan vélemény, hogy „nagy hatással volt az egyiptomiakra a mongolok művészete, bár e nép nem jutott el hódításai során Egyiptomig. Ennek ellenére mind több, a mongolok által terjesztett, kínaias jellegű, mitikus állatfigura jelent meg az egyiptomi szőnyegeken, kárpitokon díszítőelemként. Ugyanakkor megmaradtak a korábbi kopt stílusú szőlő- és állatábrázolások is, egészen a XII. századig.”²⁷⁵ (Ne feledjük, hogy a mongolok csak a XV. században hagyták el Perzsiát.) De már a Nap-vallást felvállaló Ehnatont is talán felesége, Nofertiti győzte meg e hitnek (akiről feltételezik, hogy a hettiták, vagy az É-mezopotámiai Mitánia, napimádó leánya volt i.e. 1300-ban, aki hazájával szoros kapcsolatot tartott.) S bár időben közelebb lehetett e térségből indulóan, a Kaukázuson át (vagy tőle keletebbre a pusztákon hömpölygő népek) a vogulok-törökök-magyarok (s más, nyomot az említett népekben hagyó rokonok) érintkezése, csoda, hogy mégis megtartottuk (ha a

²⁷⁵ Mátéfy Györk: Szövött szőnyegek és falikárpitok. Budapest, 1987. 18.

voguloknál elismerjük, akkor a magyaroknál is lássuk be) az e jelekhez fűződő szakrális szokás-rendszereket is kontinuisan, sőt a maya = lepel filozófiáját is – egészen máig.

„Két népnek a történelemben való rövid ideig tartó véletlen találkozásakor sokminden kölcsönözhető: használati eszközök, e tárgyak elnevezései, hangszerek, az öltöztetés az edények formája, sőt eposzi témák is; ami azonban a törzs szellemi életének oly titkos, bensőséges szféráját érinti, mint a temetkezési rítus, azt mechanikusan átvenni – minden ezt mutatja – lehetetlen. A sír – a vallás pontos lenyomata. A temetkezési szertartás egyik néptől a másikhoz csak a hittel, azaz a tudatformával együtt jut el.”²⁷⁶ Ez vonatkozik a halottas lepedőkre is!

Eljött az idő, hogy még tudatosíthassuk magunkban (és népünkben) a most még meglévő, de lassan elmúló értékeink lényegét, becsét, amit az úrihímezéseknél is régebbi gyökerűnek látszó, s a magyar nemzeti művészet egységét, jellemzőit együtt őrző gömőri lepedőcsíkok, s a rajtuk lévő jelek jelentenek! Mert remélem érvelésünk során feltárult e leplek igazi titka, s maguk mutatták meg, hogy az egyszerű felvágott, vagy még inkább az analóg vagdalásos, rece, horgolt szemfedeleken keresztül úgy távozik (vagy érkezik a születésnél) a lélek, talán abban az alakban, mely a vagdalás elé van hímezve. Minden esetre a lélekmadarak a kísérőik! (Gyűjtéseim során azt sohasem tapasztaltam, hogy az áttört lepedőket felvágták volna!) Fontos volt megtartani a hagyományos madár, kehely, életfa jelet is, hogy a lélek (madár) az áldozati kehely (üst) felett, a csillagos élet-fa ágai között találjon vissza a fény-létbe.

Úgy tűnik eredményre vezetett az utóbbi száz évben a Huszka József és Lükő Gábor óta tartó folyamat, mely legújabbán Pap Gábor munkásságában²⁷⁷ a múltunkat népművészetünkön keresztül megérteni akaró, a magyarságnak programadó üzenetek felfejtésén dolgozik. Hiszen e témakörben kutatva is látható, hogy a hitvilágunk kozmikus egységben áll a tárgyi népművészet alkotásaival. A lepedők különös és változatlan jelvilága rávilágít arra a szándékra is, hogy a népünk talán évezredek óta változatlan formában gyakorolja szakrális tevékenységét a születés és a halál eseményei körül – hasonlóan más sztyepei nép gyakorlatához. Ez a tevékenység pedig egybeesik a kozmosz, a természet törvényeivel, térben és időben modellezve azt. A csillagok szintjén a halottas, illetve menyasszonyi lepedők jelei a Zodiákus körében mozognak, egyrészt az egy irányba vonuló madarak képviselte Halak-Szűz tengelyt jelölve (a Szűz tulajdonságokat e rendszerben pedig éppen a vagdalásos-rácsos hímezéstechnika jelzi). Ez az asztál-mítoszban a halál tengely, melynek helye van a halottas lepedők funkciója kapcsán a hitvilágban. A Szűz testiség alapján pedig a menyasszony körüli teendők is ide kapcsolódnak, egybe is mosódnak a lepedők használatában. De ahhoz, hogy e tengely ne a végpont (a Halak jegye az évkör végét is jelzik: halál) legyen, hanem a feltámadás – ahhoz ez a tengely át kell billenjen az évkörben következő Kos-Mérleg tengelybe, amely az életet hozza. (A Kos jelét mindenütt ott találjuk a minták között, ami maga a feltámadás, s e napéjgyenlőségi tengely másik felén a Mérleg a kígyós motívumokban realizálódik.) A lélek a halálból át kell billenjen a feltámadásba – a Szűz, akár mint menyasszony is meg kell kezdje az élet-folyamot, rá kell hangozdjon arra a hullámra, amellyel tovább megy majd az élete.

A „madaras” halál tengelyre merőlegesen a teljesség másik fő iránya az „élet tengelye”, melynek végpontja a Nyilas és Ikrek – éppen a Tejút becsatlakozásánál a Zodiákusba. Azért beszélünk erről, mert a Tejút-fa (életfa) a lepedők talán leggyakoribb motívuma, s mellette ott is állnak párban a madarak, most már kettősük az Ikrek minőségét jelölve. Vagy magán a fehér fán ülnek – hiszen ők juthatnak át repülve a Nyilas képviselte erőközpontig, amihez a magyarság sorsát kötik a rendszert ismerők. A Tejút központja felől a Nyilason át áramló energia az Ikrekben testesül meg – modellezve a magyar eredetmondát is. Ha az Ikrek-Nyilas tengely az előbbi mozgással átbillen a következő jegyekbe, akkor a Rákban a menyasszony megtermékenyül, a lepedő a születésnél lesz jelen, a Bak-jelleg pedig szemben: a csomózott hímezés megkötéseiben jelződik. Megváltónk, Jézus is Karácsonykor, a Bak jegyében született. Megváltó lehet minden gyermek legalább a családja számára, ha lelke a varrott-csomózott hímezés mintáin átjutva kellő útmutatást kap már születéskor. Halálakor ugyanaz a jel már más jelentést közvetít - a neolitikumtól él az a hiedelem, hogy az ur-

²⁷⁶ Olzsasz Szülejmenov: Sumér és Ázsia. Garfield, USA, 1977.

²⁷⁷ Pap Gábor: Mag hó alatt – télutón. Budapest, 2003.

nán, sírkövön lyukat hagyjanak a lélek távozásának! A mi halottas lepedőinken ez kiegészül azzal, hogy a hasadékra hímezve felajánlják a madarat is a lélek röptéhez.

A színei is beszédesek: a halottas fekete (és fehér) mellett van színpompás is – az életöröm kifejezésére a születésnél, násznál. Az aransárga selyemfonállal kivarrt, mely így elég ritka – bár Malonyay közöl, és a veszprémi anyagban is említenek sárgát - feltehető, hogy a hajdani arany fém-szál emlékét idézi a sárga színével. A Dunántúlon úgy jellemzik e sárga színt használókat, hogy azt a gazdagabbak készítették - s talán éppen az „aranyossága” miatt, vagy, mert a Nap színének megidézése hajdan a vezetőknek kijáró, rangjelző szín volt. Égszínkéssel kombinálva is látjuk a palócoknál, de ritka, kék-sárgán (a nappal és az éj színeiben). Ha a sárga (vörös) előbb a fém-arany színével a Napot idézte meg, akkor a sárga-kék párosítás talán a Napot és a Holdat, a nappal és az éjszaka váltakozását jelzik színünkkel is, így egyben az időt, az élet menetét, folyamatát is. A csillag a „farokról” önállósulva égi fává, égigérő, fenn lebegő jellé válik e közegben – s az Amu-Darja mellett ebben a formában, türkmén szőnyegen „talizmán” motívumnak mondanák.²⁷⁸ Nem lehetetlen, hogy nálunk is ezért kerültek fel a legfinomabb hímzéseinkre annak idején.

A még elvontabb, geometrikus halotti lepedők betétein a jellemző hullám-inda bizonyítja a fentieket. Ugyanis – már utaltunk rá, hogy – a végnélküli hullám periódusokra tagolódik, S vonal formájában. Nem mondhatjuk véletlennek (mert a lengyel anyagon is látszik), hogy ez tudatos tagolás: és szerintünk egy-egy élet-szakaszt jelöl. (Születés, növekedés, csúcspont, majd hanyatlás, halál – de a gyermek születésével újakezdéssel. Ez az emberi élet folyama.) Szimbolikájában egybeesik a kozmikus törvénnyel: a Nap járásának egy éves periódusával, amit az egyenlítő mentén újra és újra megtesz. (Téli állapotából feljön a pályája az egyenlítőhöz, a tavaszi nap-éj egyenlőség-

kor átlépi azt, és fejünk felett éri el csúcspontját nyáron, majd rövidülnek a nappalok, és pályája az egyenlítő alá viszi az őszi napéjegyenlőség után.) Az életre utal a hullámban lévő vegetáció, amit a Naptól kapunk, de tudatosnak látszik a fekvő S hullámot horizontálisan középen rendszeresen elválasztó, azt szakaszoló „egyenlítő” jelzése is. Legszebb utalás erre a svasztikás szőnyeg! (14.) Az „elvont” természeti törvények tudatosításai ezek a (még figurális környezetben is megtartott) „absztrakt” jelek!

25. Abroszon az összeillesztés S vonala önállóan is jelzi az utat, köztük a négyzet az „egyenlítőn” a földi végeség...

Ez az S görbe az időben kiterített nappálya tendencia a földgömbre vetítve (az egyenlítőtől 23,5 fokra északra és délre) egy övet ír ki, amiben találhatóak a létünket is modellező Zodiákus csil-

²⁷⁸ Gombos Károly: Régi türkmén szőnyegek. (Katalógus) Budapest, 1975. 103.

lagképei. A csillagászok már évezredekkel ezelőtt számon tartották hatását, an un. Állatövnék, amiben a Nap járja látszólagos útját. (Tehát napút!) A közel-keleti ókortól Európában a középkoron át szinte máig számon tartották, tulajdonságokat modelleztek vele – ami tükröződött a művészetben is. Ha ezt nem vesszük figyelembe, akkor sok hatását meg sem tudjuk érteni a régről örökölt jeleknek.

Így vált jelképpé az emberi világban is az öv szerepe, ami az emberi testet tagolta, mint az egyenlítő a földgömböt – erősítve, védve a test középpontját: a köldököt (a születés helyét). Amellett, hogy az emberi test részeit a középkorban a zodiákus hatások elemeivel is azonosították. Mindezt a Nap analógiájával, éltető erejének tudatosításával érthetjük meg, az ábrázolásokban is. Például azt, hogy miért húzódik a textileken horizontálisan egy láthatatlan vonal a betét-övön az S hullámok közép-tengelyében, s miért jelölik ezt szakaszoló, sokszor forgó elemekkel, feltűnően.

A jelek tudatos alkalmazását a magyar népművészet más ágain is felismerhetjük: pl. vámfalusi figurális tányérok esetében, értelmezhetjük hímzett mezőiségi párnával, vagy akár megint csomózott keleti szőnyegek jel-elemeivel. (26-29.)

26. Vámfalusi tányérok

27. Mezőiségi párna

Ha az emberi test van a középpontban (a figurális ábrázolásokon), annak a középpontja (mint az X jelnek is a metszéspont) a köldök, e fölött a „világos” lélek és szellem zónája, alatta a sötét anyag, a testi érzékek, ösztönök lapulnak. Ezt választja el az a bizonyos öv, egyenlítőként – mellette Nap-virág rozettával.

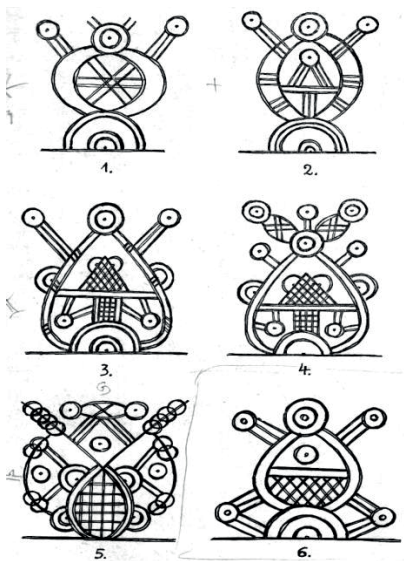
Ha nem időben széthúzva, hanem egy (napi) egésként kezeljük a Nap járását, akkor az S jel helyett (a fenti-lenti ívet összefordítva) kör-egészet kapunk. Ennek egységében Keleten kel a nap és fejünk feletti félkörön emelkedik és nyugszik Nyugaton a fény, míg éjjel bejárja az alsó félkört, hogy megújulva újra felkeljen Keleten. Mindezt az öv, jelen esetben a horizont alatt és fölött, től-ig láthatóan, vagy takartan.

A figurális vámfalusi tányérokon csodálkozunk, hogy miért lebeg az X alak derekánál a két rozetta – a különböző időben készülteken is? Talán a következő párna kígyós (?) hullámában lévő, hasonló központi női figura magyarázhatja: akinek az altestéből kinövő élet-virágok a termékenységére utalnak, a nő = növény, növekmény fogalomkörben. A tányér nőalakjainak is az altestébe rejtett (kötényén jelzett) magok virágoztak ki ott, míg itt a virág-fejű, természet-istenasszony terjeszti ki áldásos tevékenységét.

28-29. Keleti szőnyegekben is övként megjelenő vízszintes a két-irányú folyamattól-ig határát jelzi

Ugyanez a képlet geometrikusan fogalmazva látható a keleti szőnyeg fehér medáljában (28.) – de talán egy ház, keresztet viselő (templom, oltár?) formavilágával egyetemesen kifejezve, és ugyanennek a szőnyegnek a keret-sávjában a hullámban megfogalmazva. A szellemi és anyagi termékenység terjedése ugyanazzal a képlettel kifejezhető, mint a mindent éltető Nap járása, vagy az élet ritmusa. A más szőnyegekben is látjuk (pl. a 29. keretén), hogy sötétben és világosan váltakozó medálok (kör) központjában lévő (életet befoglaló) rombusz az „egyenlítője” mentén oda-vissza kiterjed, mint a fény napi változása, vagy akár az éves mozgása a tavaszi-, és őszi napéjegyenlőség határáig, ahol fordul s vissza. Ráadásul az ismert „kos-szarvakkal” is utalnak e mozgás dinamikájára a horizont felső-, s alsó szférájában. (A medálok közötti vonal pedig ezt a tól-ig mozgást a vég-sőkig egyszerűsíti jelbe.)

Az ácsolt ládáinkon is vélünk (emberi) figurákat felfedezni, de kozmikusnak, mert egyrészt kör Nap-kereknek, vagy csillagok társaságában vannak (32.), másrészt testük egységt „övvel” osztják.

30. Szülő nő ábrázolások (Lükő Gábor 1975. nyomán)
1-3. Alföld, 4-6. Felvidék

31. Alföld

32. Ácsolt szekrények figurái²⁷⁹

Lükő Gábor rajzán kivételnek látszik az 5-ös variáció, mert nincs horizontális osztás a testben – látszólag. De, ha az X-el jelölt középpont mellett a kis köröket – kozmikus gömb formájukkal indokoltan) égitest, azaz a Nap különböző fázisainak vesszük, akkor a jobbra és balra megtestesülő ék-babákat (a bálványkövek jeleihez hasonlóan) az évkörben a napéjegyenlőségek (Kos, Mérleg) helyzetének, fölülte a nyári napforduló legmagasabb pontjának tarthatjuk. Tehát itt a Nap szüli meg a gyermekeit – a régi törvény szerint. Fölül a nyári napforduló legmagasabb pontjának ábrázolt „kétfejű baba” a Rákban, az anyaság vonzatában a Nap-járás horizontális mozgásaira utal. Az X ember negyedik iránya, alul a téli (rácsos) Bak időszakába zárul, amikor a Nap-pálya a horizont alá ér nálunk, az északi-féltekén. A Nap-jarást modellező tengelyek tehát kiírják, indokoltá teszik a vízszintes osztást a szülő nők (kozmosz értelmű) testében, a bálvány-kő Istenanyát idéző ábrázolásokon, mint a hozzá kapcsolódó kétfejű babákat is.

33. Horizontálisan kapcsolt sor, agancsos, bálvány-szerű figurákkal – ácsolt ládáról

²⁷⁹ lásd bővebben Makoldi Sándor: Szuszékokra rótt üzenet. Debrecen, 2021.

34. Régi magyar vagdalásos, rece, áttört, hímzett lepedőszélek hullámai

Ezeket a lelki-szellemi üzeneteket hordozzák számomra a leleplezett gyönyörű lepedők finom hímzései is, melyek variálódtak, de nem változtak generációk hosszú során át – máig - a magyarságnál. A régen koporsónak is használt ácsolt ládákban tartják sokan – melynek szintén archaikus (magyarázatra szoruló formákkal országosan üzenő) jeleit idéztük ide az előbb – ma is a halottas lepedőiket, mint régi kelengyjüket, azaz örökségüket. Szellemi értelemben is!

Sajnos a két világháború után a temetési szokásainkat gyökeresen megváltoztatta, hogy nem lehet a halottat otthon ravatalozni, így a tiszteletükre varrt díszlepedők kora végképp lejárt. Aki pedig kórházban hal meg, attól jószereivel még elbúcsúzni sem tudunk! Sok lelki gyötrelemtől így nem szabadulhatunk, a lelkünk nem nyugszik meg a végtisztesség elmaradása, formálissá válása miatt, s ez a társadalmat is beteggé teszi... Ugyanígy a születések is kórházhoz vannak ma már kötve – ahol szó sem lehet a csecsemővel történő régi szokások gyakorlására. Ugyan hamar hazamehetnek az anyák a gyermekkel, de többnyire a szülőktől külön lakásba, ahová már az esküvő után elköltöznek. De ki is fordítana kézimunkára ennyi munkát és időt? Nem tiltják a hímzést, csak a felhasználási lehetőségeket tették lehetetlenné! Vége. Az égi madarakkal pedig – melyeket még Atilla hozott a zászlaján túlról (Turul) – a Szentlélek is hiányzik a mai világból!

Kitekintés – a régészetre, és a nyelvünk utalásaira

A keleti gyökereinket taglalva csak röviden említsük még meg a régészet gazdag irodalmából az ide vonatkozó temetési szokásokat. Ismert, hogy ezek azok a hitvilágbeli elemek, amik a legkevésbé változnak, s ma is információkat adnak a múlttól.

A kereszténység felvételével Európában ugyan elvesztettük a túlvilági hitről „árulkodó” sírmellékleteket, de a tárgyalt halottas lepedők megőrzött jelkészlete mégis beszédes. Maga az, hogy **szemfedőnek** használjuk őket: felidézük, hogy régen az ázsiai pusztákon is szokásban volt a halott szemét (és száját) lefedni – pl. arany szem-lemezekkel.²⁸⁰ „Bizonyára a halotti lepelre varrták azokat, ily módon védve az élőket a halott ártó tekintetétől.”- mondja a régész.²⁸¹ Még a honfoglalás-korban Magyarországon is előfordul, aranyból is Rakamazon, a felső Tisza mellett. „A rakamazi sír előkerüléséig honfoglalóink sírjában csupán ezüst (Hold) lemezekből álló szemfedőket leltek. Ebből a korszakból legközelebbi párhuzamait a Káma vidékéről és Baskíriából ismerjük. (Magna Hungaria) A honfoglalás-kori halotti szemfedő lemezeknek ez a válfaja is még keleten alakult ki őseinknél.”²⁸² Valóban megtaláljuk a baskírok mellett a permieknél is,²⁸³ térben a mongolokig²⁸⁴ Ázsiában - de időben visszamenőleg a szkítákig is.

Az arany a Nap féme, a fény jelképe, a fehér ezüst: a Holdé. Ezt az égi fényt helyezték a halott szeme elé, hogy megidézzék a fény-honba vezető utat. (Másutt a fém pénzérmék jöttek divatba – ez lett „szem-fedő”, de vele át is alakult a szokás magyarázata: pl. Káron fizetségévé.) Nálunk a halottas szemfedő a könnyen pusztuló textil lepedő maradt máig, de ismert hímzése mégis ugyanoda vezető utat mutatja nekünk: a csillagos mintáival. És ezzel visszajutottunk a már tárgyalt „orcatakaró” kendőkhöz, amit pl. Kalotaszegen megtalálni máig, de a néprajzi Múzeum is őriz talán néhány darabot. Fél Edit megemlíti: „Múltja nincs tisztázva. talán kapcsolatba hozható a honfoglalás-kori sírokban, a halott arcán talált négyzetes bőrkendővel...”²⁸⁵

A csillag-ösvényt mutatja az igazi égi fény, a csillag a lineáris idő-kígyó örökkévaló folyamatában, melynek egy hulláma, S-alakú szakasza az éves Nap-út. E **csillag** a hímzett halottas lepedőkön sok esetben **fává** válik, csillag tetejű (égig-érő) fává, vagy tulipánná – melynek **kelyhe** az áldozatot is megidézi. Leggyakoribb azonban a **madár**, a lélek-madár, ami közvetítő az ég és föld között, s az áttört csipke résein át távozó, kilehelt lelket viszi a fény-honába. A halottas lepedőkre varrt ezen fény- (Nap) jelképek népművészetünk más területein is alapvetőek, mondhatjuk: magyar világnézeti sajátosságok – hiszen hitvilágunk legjavát adjuk ma is halottainkkal.

Szkíta tör pengéjén az életet-halált modellező S hullám folyama

²⁸⁰ Dienes István: Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugor-kori eleméről. *Archaeologiai Ért.* 90. 1963.

²⁸¹ Révész László: Emlékezzetek utatok kezdetére... (Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában.) Budapest, 1999. 74.

²⁸² Révész László: A honfoglaló magyarság. A Magyar Nemzeti Múzeum katalógusa. 1996. 115.

²⁸³ V.A. Oborin-G.N. Csagin: Csudszkije drevhosztyi Rifeja. Perm, 1988.

²⁸⁴ Benkő Mihály: Nomád világ Belső-Ázsiában. Budapest, 1988.

²⁸⁵ Fél Edit: Orcatakaró. in. *Néprajzi lexikon* 4. Budapest, 1987. 97.

Nyelvünk kifejezi: a lepedő – mint *lepel* takar, leplezi a látványt, s egyben leleplezheti a valóságot. A keleti filozófia maya fogalma: már egész életünk, világunk – a valóság leple.

A palócoknál, Gömörben megmaradt (Keletről hozott) nyelv, és a régi vizuális nyelv egységét az is alátámasztja, hogy errefelé azonos jelekkel hímezik az emberi életet végigkísérő lepleket: a halottas *szemfedőt* és a kíváncsi, rontó *szemek* elől a nászágyat elfedő, vagy a szülő nő sátoros ágát takaró díszlepedőt. (Hogy ez volt a cél, azt a járulékos szokások is bizonyították: a sátoros ág leplebe a rontás ellen óvó, oltalmazó-támadó vas tűt, ollót, stb. vas tárgyakat kötöttek, tűztek.) *Szemmel*verés ellen védték a megszületőt, aki majd a halálos ágán *szemfedőnek* kapja majd e lepedőt. (Ugyanazokkal a jelekkel – csak esetleg színben megkülönböztetve.)

Az egyén akaratától független születés és halál bekövetkezte – úgy tartották – nagyobb erők akaratától függ. Ezért ezen ünnepeket: életünk kezdetét és végét (az *elhálást* és az *elhalást*) magyar nyelvünk és vizuális anyanyelvünk egységes jellel jelöli ezen díszlepedők által – amiket csak ezen alkalmakkor használtak! Ezért a rajtuk lévő (s az egész magyar nyelvterületen elterjedt, de változatlan formájú) madaras-életfás-kelyhes csillagos variációkat is a magasabb rendű erők viszonylatában érthették.

Az esküvő életük fénypontja azért volt, mert az *elhálással* vette kezdetét annak az új lénynek az élete, amiért a házasság megkötött. A születendő: a sátoros ágban ezen jeleket láthatta meg először, az átszűrődő fényben. És talán utoljára is, amikor *elhalása* bekövetkezett, lelke az áttört textilen keresztül ezekkel a jelképekkel távozott el egy más világba. (Amelyik szemfedő nem volt áttört, azt felvágták az arc előtt!) Az élet két egyenrangú, de ellentétes ünnepét mégis az azonos jelekkel hímezett leplel kötötték össze – és a *Másvilággal*.

A más világ pedig az égiket, a kozmikus erőket jelentette, amelynek leképezése szintén jelekkel történt a régiek világképében – amit mi is örököltünk. Az élet kezdete és vége - nyelvünkben is benne van - egy szakasz, alig egy vékony *élen* táncolunk, élet és halál között. A *halál* szóban pedig benne van a *hal*, akár Krisztus jeleként is - de a Halak hónapja is a tél: a természet halálának ideje. Az elmúlást társítjuk e magyar szóban a Halak csillagkép tulajdonságaival, mint az asztrológia is.

Érdekes: a *Halak* csillagászati („túlvilági” Zodiákus) jele épp Keleten a *madár* (*kakas*). És nálunk is: asszonyaink főleg madarakat hímeznek a halottas lepedőkre (nem egészen beazonosítható fajtájúakat, hanem jelképeseket!), de a nászágyra is. A kakas máshol (az Alföldön lakodalmi torták, Erdélyben-Moldvában a csángóknál esküvői párnára hímezve is, vagy élő mivoltában, ajándékként) lakodalmi szokásokban gyakran szerepel, mint a férfiasság jelképe. A későbbi európai, mediterrán kultúrában pedig a galamb-féle madár lett a nőiség, ismertebben: Vénusz jelképe, aki az elhalás öre is, a szerelem, s a szüzesség elvesztésének idején. A szűz elhal az elhálással esküvője napján, hogy megszülessen e Földre az ember. A bemutatott lepleken azonban csak egy típusú madár-jel szerepel a magyar halottas-, és nász-lepedőkön az egész Kárpát-medencében, melynek analógiáit csak messze Keleten és Délen (a hettitáknál) fedeztük fel – valamint az egyiptomi sólyom/Napisten Hórusz madár-ábrázolásokra hasonlít (akinek a szemei: a Hold és a Nap). Nálunk Turul – túlról? Felfedezhetjük a lepedők társ-szimbólumaiban még a (kelyhes) áldozatot, de az életfa is helyén van: a szembenálló Halak-Szűz kozmikus tengelyt kítűzve az égen – és csillagokkal tükröződve a lepedőkön. Mint az égen: úgy a földön is...

Ősi nyelvünk, mint a vizuális jel-kultúránk is: egységben van az emberiség világképével.

Hivatkozott irodalom

- Akisev, K.:
1984. Kazakisztán ősi aranykincsei. Budapest
- Almásy György:
1904. A kara-kirgizek ornamentikája 19 ábrával. Ethnographia V. 165-213.
- Antalné Tankó Mária:
é.n. Gyimesi írott tojások (Erdélyi Múzeumi Egyesület) Csíkszereda
- Babinger F.:
A perzsát jelentő kazul szóról. Magyar nyelvőr 42.
- Ballagi Mór:
1867. A magyar nyelv teljes szótára. Budapest
- Bakay Kornél:
1997-1998. Őstörténetünk régészeti forrásai I-II. Miskolc
- Bakó Ferenc:
1977. Hagyomány és változás a palóc temetkezési szokásokban. Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve III. Salgótarján, 95-146.
- Baráz Csaba:
2000. Kaptárkövek (Szakrális köemlékek a Bükkalján) Eger
- Bél Mátyás:
1992. Gömör vármegye leírása (1749) Gömör néprajza XXXV. Debrecen
- Benkő Mihály:
1988. Nomád világ Belső-Ázsiában. Budapest
- B.Kovács István:
1997. Gömörország. Pozsony
- Csáky Károly:
2001. Száz éve alakult a Hont vármegyei Múzeum Társulat. in: Száz éve alakult a Hont vármegyei Múzeum Társulat, szerk.: Danis Ferenc, Komárom
- C.W. Ceram:
1964. A hettiták regénye. Budapest
- Csáky Károly:
2003/1. Néprajzi gyűjtések és a néprajzi muzeológia kezdetei Hont megyében. Gömörország 40-51.
- Cs. Schwalm Edit:
1992. Régi stílusú hímzések a Dobó István Vármúzeum felföldi anyagából in: Kultúra és tradíció II. szerk.: Viga Gyula, Miskolc, 779-793.
- Dajaszászné Dietz Vilma-Manga János:
1954. Nógrád megyei szabadrajzú hímzések. Magyar népművészet XIX. Budapest
- Dajaszászné Dietz Vilma-Varga Marianna:
1967. Palóc keresztzemes hímzések. Budapest
- Demkó Kálmán:
1890. A felsőmagyarországi városok életéről a XV-XVII. században. Budapest
- Dienes István:
1963. Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugor-kori eleméről. Archaeologiai Értesítő 90. 108-112.
- Divald Kornél:
é.n. Sáros vármegye szövött emlékei. Magyar Iparművészet VIII.
- Domanovszky György:
1981. A magyar nép díszítőművészete I-II. Budapest

- Erdélyi István:
1962. Az 1956-os pamíri expedíció néprajzi tanulságai. Ethnographia
- Érdy Miklós:
2001. Hun lovastemetkezések. Kaposvár
- G. Fehér:
1961. La tente turque du Musée National Hongrois. F. Archaeologica XIII. 213-225.
- Fejős Zoltán:
1985. Hiedelemrendszer, szöveg, közösség (Néprajzi közlemények XXVII.) Budapest
- Ferencz Kornélia-Palotay Gertrúd:
1940. Hímzőmesterség. Budapest
- Fél Edit:
1938. A Néprajzi Múzeum új szerzeményei. Néprajzi Értesítő 243-252.
1961. Bevezetés a magyar népi hímzések ismeretébe. Budapest
1976. Magyar népi vászonhímzések (Magyar Népművészet 8.) Budapest
- Fügedi Márta:
1979. Mezőkövesd és vidéke hímzései I-II. Budapest
1993. Állatábrázolás a magyar népművészetben. Miskolc, (HOM)
- Fodor István (szerk.)
1996. „Őseinket felhozád” (A honfoglaló magyarság) katalógus, Budapest
- Gervers-Molnár Veronika:
1983. Ipolyi A. hímzésgyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban. Budapest
- Gombos Károly:
1975. Régi türkmén szőnyegek. (Iparművészeti Múzeum) Budapest
1982. Régi keleti hímzések Rodosztól Bokharáig. Művészet, 1982/5. 24-29.
1982. Török és perzsa kelmék (Iparművészeti Múzeum) Budapest
- Borovszky Samu szerk.:
é.n. (1904) Gömör-Kishont vármegye leírása (Magyarország vármegyéi és városai)
- Gönyey Sándor:
1938. A Zagyva felső völgyének palóc népviselete. Néprajzi Értesítő 145-159.
- M. Grjaznov-A. Bulgakov:
1958. Drevnyeje iskusztvo Altaja. Leningrad, (Ermitázs katalógusa)
- Gróh István:
1905. Gömör megyei csipkék és hímzések. Magyar Iparművészet
- Győrffy István:
1924. Szilágysági hímzések. Magyar Népművészet II. Budapest
1929. A matyók. Népünk és Nyelvünk
1956. Matyó népviselet. Budapest
- Herkely Károly:
1938. A mezőkövesdi „matyó horgolás”. Néprajzi Értesítő 169-172.
- Herzfeld, Ernst:
1923. Der Wandschmuck der Bauten von Sammarra und seine Ornamentik.
Forschungen zur islamischer Kunst II. Berlin,
- Hofer Tamás-Fél Edit:
1975. Magyar népművészet. Budapest
- Hoppál Mihály:
1983. Jelrendszerek a népművészetben. in: Népi kultúra, népi társ. XIII. Debrecen
- Huszka József:
1930. A magyar turáni ornamentika története. Budapest
- Jámborné Zsámár Margit:
1978. Rábaközi hímzések. Győr

- Kapros Márta:
 1986. A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén. *Studia Folkloristica* 18. Db.
 1989. Születés. in: *Palócok IV.* szerk.: Bakó Ferenc, Eger, 7-92.
 2000. Paraszti szöttesek és hímzések. in: *Nógrád megye népművészete*, Balassagyarmat, 185-236.
- Katona Edit:
 2000. Textil- és viseletgyűjtemény. in: *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* szerk.: Fejős Zoltán, Budapest, 191-261.
- Kálmány Lajos:
 1885. Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya. *Értekezések a nyelv és széptudományok köréből* XII. kötet, IX. szám. Budapest, (Reprint: Főnix Téka 8. Debrecen, 2002.)
- Kirgiz arcok és hímzések (Magyar Néprajzi Múzeum katalógusa) Budapest, 1995.
- Koperski, A:
 1996. *Przemysl* in: "Őseinket felhozád" (A honfoglaló magyarság) szerk: Fodor István, Budapest
- Közép-Ázsia művészete.
 1983. Budapest (Dr. Gombos Károly előszava)
- Kroving Ilona:
 1985. Das diadem von Csorna. *Folia Archaeologia* 36.
- Laki Lukács László:
 1999. A Bódva-völgye temetkezési szokásaihoz. in: *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*, szerk.: Bodnár Mónika-Rémiás Tibor, Putnok, 469-491.
- László Emőke:
 1961. *Rece hímzések* (Nagytétény) Budapest, Múzeumi katalógus 1982.
- Lengyel Györgyi:
 1981. *Keresztszemes kézimunkák.* Budapest
- Lükő Gábor:
 1930. A moldvai csángók. *Néprajzi Füzetek* 3. Budapest
 1939. A magyar hímzőművészet eredete és története. *Néprajzi Ért.* 14-35, 310- 354.
 1942. A magyar lélek formái. Budapest
 1962. A jávorcsillag-mítosz ábrázolása az Ural vidéki sziklarajzokon. *Eth*, 432-447.
 1975. Anya- és csecsemőóvó képek a régi magyar szekrényeken. *Orvostörténeti Ért.*
- Magyar Néprajzi Lexikon 5. Budapest, 1992.
- Magyar tájszótár. Pest, 1838.
- Makoldi Sándor:
 1989. *Gondolatok a magyar ácsolt ládákon látható jelek értelmezéséről.* Debrecen.
 2001. *A világ képe alföldi pásztor-szarúkon* (Főnix Könyvek 31.) Debrecen
 2021. *Szuszékokra rótt üzenet.* Debrecen
- Makoldi Sándorné:
 2002. „Gyönggyel rakott pártám” in: *Mir-susne-xum* (Tanulmánykötet Hoppál M. tiszteletére) I-II. szerk.: Cs.-Takács Eszter-Czövek Judit-Takács András. Budapest, 418-425.
 2002. *Másfél-ezredéves tojásírás a Tisza mentén.* in: *Élő táj II.* szerk.: Buka László, Debrecen.
 2015. *A jel-olvasás útján.* Debrecen
- Malonyay Dezső:
 1922. *A magyar nép művészete V.* Budapest
- Mátéfy Györik:
 1987. *Szövött szőnyegek és falikárpitok* (Gondolat zsebkönyvek) Budapest

- Nagy Katalin:
 1978.A boldvai református templom 16. Századi sírleletének restaurálása.
 Múzeumi Műemlékvédelem 5. 101.126.
- Nagy Szulejmán szultán és kora (Magyar Nemzeti Múzeum katalógusa) Budapest, 1994.
 Napkelet felfedezése. szerk.: Győrffy György, Budapest, 1965.
- Neszádeliné Kállai Mária:
 2001.A gömöri csipke (Múzeumi Könyvtár 7.) Putnok,
 Nógrád megye népművészete. szerk.: Kapros Márta, Balassagyarmat, 2000.
- Nosálova, Viera:
 1982.Slovensky indovy odev. Martin,
- Novák József Lajos:
 1912. Hont megyei tót csipkeverő fácskák. Néprajzi Értesítő 41-49, 103-124.
- Novák László:
 1989. Halottkultusz, a temetkezés szokásai Palócföldön. In: Palócok IV. szerk.: Bakó
 F. Eger, 263-286.
- V.A. Oborin-G.N.Csagin:
 Csudszkije drevhosztyi Rifeja (The Animal Style of Perm) Perm, 1988.
- Ortutay Gyula:
 é.n.A magyar népművészet. I-II. Budapest
- Örményország kincsei (Titkok az Ararátról)
 2002. Kiállítási katalógus, Budapest
- Paget, John:
 1842.Ungarn und Siebenbürgen I. Leipzig,
- Palotay Gertrúd:
 1940.Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Budapest,
- Palotay Gertrúd-Szabó T. Attila:
 1940.Ismeretlenebb erdélyi magyar hímzéstípusok. Néprajzi Értesítő
- Pap Gábor:
 1993.Jó pásztorok hagyatéka. (Magyar népművészet) Debrecen
 1999.Hazatalálás (Művelődéstörténeti írások) Budapest
 2003.Mag hó alatt – télutón. Püski K. Budapest
- Pásztor E:
 1990.Oszmán török hímzések (16-19.sz.) az Iparművészeti Múzeum gyűjteményé-
 ből. Eger
- Petrás Anna szerk:
 1993.Magyar népi hímzések I-II. (Hímzőiskola) Budapest
- Radvánszky Béla:
 1879-95. Magyar családélet és háztartás I-III. Budapest, (reprint 1986.)
- Prinz Gyula:
 1908.A jurt (Néprajzi megfigyelések a Tiensanban) Néprajzi Értesítő IX.
- Révész László:
 1996. A honfoglaló magyarság. Budapest
 1999. Emlékezzetek utatok kezdetére... Budapest
- S. Lackovits Emőke:
 1989. Veszprém megye textilművészete II. A halottas lepedők.
 in: Laczkó Dezső Múzeum Évkönyve, Veszprém, 31-45.
- Soproni Olivér:
 é.n.A magyar művészi kerámia születése, a török hódoltság kerámiája (Népművelési
 Intézet) Budapest

- Soproni Olivér:
1987. Az életfa és a madár a kerámián. (Múzsák) Budapest
- Supka Magdolna:
1938. A magyar úri hímzés. Budapest, (doktori értekezés)
- Szádeczky-Kardos Irma:
2002. Krónikáink és a jogtörténet III. Turán, V.évf.5. (2002) 31-46.
- Szmik Antal:
1925. Csipke a magyar művészetben. Ethnographia, 53-58.
- O.Szülejmenov:
1977. Sumer és Ázsia. Garfield, USA.
- Takács Béla:
1983. Református templomok úrasztali terítói. Budapest
- Takács Sándor:
é.n. A török hódoltság korából. Budapest
1915. Rajzolatok a török világból. Budapest
- Tanulmányok Boldog történetéből és néprajzából
1990. (Néprajzi konferenciák Heves megyében) Eger
- Tarcszai György:
1904. A sóvári csipke. Magyar Iparművészet
- Tolszov, Sz.P.:
1950. Az ősi Chorezm. Budapest
- Új Idők kézimunkakönyve.
1935. szerk.: Fejérmé Kovács Erzsébet, Budapest
- Újváryné Kerékgyártó Adrienne:
Boldog község népének viselete. Népünk és Nyelvünk 1936. 65.
1937. A magyar női haj- és fejdísz. Néprajzi Füzetek 5. Budapest
- Újváry Zoltán:
1981. Pohrebné zvyky v doline riecky Turiec v Gemeri. Gemer 4. Rimaszombat, 221-244.
- Valonen, Niilo-Rácz István:
1978. A finnugor népek népművészete. Budapest-Helsinki
- Varga Marianna:
1989. Palóc népviseletek és textilek. In: Palócok III. szerk.: Bakó F. Eger, 497-676.
- Vákár Katalin:
1998. A gyimesi fonáján varrott. Csíkszereda
- V.Ember Mária:
1955. „Reneszánsz csipkék” Folia Archeologica, 175-181.
1961. A csipke. Budapest (Magyar Nemzeti Múzeum)
1980. Régi textíliák. Budapest
1981. Úrhímzés. Budapest
- Viski Károly:
1924. Székely hímzések, 1. Csík megyeiek. Magyar Népművészet VII. Budapest
- Voit Pál:
1943. (Régi magyar otthonok. Budapest (reprint 1993)
- Zólyomi József:
1996. A Nógrád megyei parasztság lakástextiliái (1700-1960) II. Lepedők. (Nagy I. Történeti Kör évkönyve 3.) Balassagyarmat, 173-228.
- M.P.Zavituhina: A szaka kultúra. (I. Péter szibériai gyűjteménye) in: Szkiták aranya (A leningrádi Ermitázs vendéghiállításának katalógusa) Budapest, 1985.30-33.

A szerző több évtizedes felvidéki gyűjtésein keresztül mutatja be népművészetünk egy kevésbé ismert, de igen archaikus rétegét, a népi halottas, gyermekágyas díszlepedőket.

A hímzett textilek területén a jellegzetes madaras-kelyhes-kígyós-életfás motívumok együttese talán népünk legősibb hagyatéka, mert igen régi hitvilágot tükröz. A palócoktól, de különösen a hajdani Gömörből még nem ismert darabok kerülnek itt napvilágra, magukkal hozva a nép üzenetét, aminek kódját az analógiákon keresztül tárhatjuk fel. A textileken feltárulnak a formák képirásának összefüggései és a hozzájuk kapcsolt hit analógiái, mik a messzi Keletre vezetik az olvasót, és időben is vissza a honfoglalás előtti korokba. Nem a bizonytalan történeti kérdések, hanem a biztos formavilág elemzése irányítja a szerző elemzéseit erre, aki csak annyit szeretne, hogy megértsük saját kultúránk nagyszerű alkotásait.

A könyv anyaga újdonság a szakmának, de izgalmas regény a múltunk iránt érdeklődőknek, különösen azoknak, akik már ismerik a szerző gömöri és palóc hímestojásokról írt műveit is.

ISBN 978-615-6737-00-7

